

Theo Knippenberg's

bulkboek[®]
ONLINE

literaire klassieken - reeks gouden eeuw

*Wonderlijke Avontuer
van twee Goelieven*

het verhaal van een onoverwinnelijke liefde

Wonderlijke Avontuer van twee Goelieven

met een hertaling door E.K. Grootes

Het *Wonderlijke Avontuer van twee Goelieven* werd uitgegeven in 1624. De auteur is onbekend. En het verhaal werd, toen het verscheen, niet of nauwelijks opgemerkt. Toch is het een opvallend verhaal voor die tijd. Omdat het zich niet afspeelt in de ‘salons’ van de hogere kringen maar ‘onder het volk’. Omdat het géén beschaafde omgangsvormen beschrijft maar het rauwe leven in tijden van oorlog. Omdat het niet vol slepende gedichten zit of hoogdravende brieven, maar in een hoog tempo en met gevoel voor spanning en humor het wonderlijke avontuur vertelt van de twee geliefden, Water-brand en Winter-groen. (De samenstelling van deze verzonnen namen, twee onmogelijkheden, verwijst wellicht naar de onmogelijkheid van hun liefde).

Het verhaal wijkt ook af van de gangbare literatuur in de 17e eeuw omdat het deze vurige liefde beschrijft met vrijmoedige zinspelingen op seks, zonder meteen de godsdienst of de moraal erbij te betrekken. Als de jongeman aanstalten maakt om “Venus’ wallen te beklimmen” omdat “Cupido’s boog en pijl gereed staat”, weet ook de 21e eeuwse scholier wat er staat te gebeuren.

Tenslotte, wat het verhaal ook zo levensecht maakt, is de entourage van het verhaal: De historische feiten rond de dertigjarige oorlog kloppen (zie de toelichting hierover). Het harde leven van de soldaten, de chaos tijdens de veldslagen, de plunderingen van het platteland, worden overtuigend neergezet. Net als de onbegrensde mogelijkheden die onze Gouden Eeuw aan Nederlanders bood om schatrijk te worden door handel met (en plundering van) andere delen van de wereld, in dit geval West-Indië, het gebied rond Suriname en de Antillen.

Dit bulkboek sluit aan bij het mini-bulkboek “Liefde en seks in de Gouden Eeuw” met Liefdesemblem van o.a. P.C. Hooft en Jacob Cats.

De Wonderbaarlijke Lotgevallen van twee Geliefden

Inhoudsopgave

Wonderlicke Avontuer van Twee Goelieven	4	Toelichting
De Dertigjarige Oorlog	59	
Toelichting Liefde in de 17e eeuw	70	

Videoclip Een uitleg van de 30-jarige oorlog die een grote rol speelt in dit verhaal.

Meer lezen op Literatuurgeschiedenis.nl
over het 'wonderlicke avontuer van twee goelieven'

Verantwoording

De hertaling voor dit bulkboek is gemaakt door E.K. Grootes, emeritus hoogleraar Nederlandse Historische Letterkunde. De toelichtingen zijn een verkorte versie van de toelichtingen in de wetenschappelijke uitgave (Wonderlicke Avontuer van Twee Goelieven, ed. E.K. Grootes e.a., uitgeverij Coutinho, Bussum).

Colofon

Dit bulkboek is vormgegeven door Natascha Frensch (www.natascha-frensch.nl)
en samengesteld door Theo Knippenberg voor Bulkboek Online, (info@bulkboek.online).

In samenwerking met

*Wonderlicke Avontuer,
Van twee Goelieven, de
deene Ghenaemt
Water-brandt, ende
de andere
Winter-groen.*

Nu onlanghs ghebeurt aen een Jonghman die men meende verslaghen te zijn, ende een Jonckvrouw, de welcke men meende verdroncken te zijn, maer na duysent avonturen wederom in vreughden te samen ghekomen zijn, mede brenghende eenen uyt-nemenden schat van Gout ende Paerlen uyt WEST-INDIEN.

SEER Eerwaardighe Heer ende Vriendt, naer ouder ghewoonte en konde ick niet na laten, u desen wonder-licke vremde gheschiedenisse van sekere twee Goelieven mede te deylen, door dien dat ick u daer mede meen eenen seer aenghenamen dienst te doen, want ick achte desghelijcks noyt in onsen tijdt ghebeurt te zijn, ende wil u lieden bij desen ghebeden hebben, mijn ten besten te houden, dat ick de namen der Personen hebbe verandert, uyt reden, om dat sy het selve op alle Vriendtschap op my begheert hebben, en derhalven stelle ick voor des Jonghmans naem **Sr. Water-brandt**, ende voor de Dochter **Jouffrouw Winter-groen**¹: wiens Historie aldus vervolght.

Anno 1620. So wierde onder het beleydt van **Colonel Frenck**², seker Krijghsvolck op de Frontieren van Nederlandt aen ghenomen, om

*De wonderbaarlijke
lotgevallen van twee
geliefden, de een
Water-brand genaamd
en de ander
Winter-groen.*

Dit alles is nog maar kort geleden overkomen aan een jongeman van wie men meende dat hij gesneuveld was en een jonge vrouw van wie men meende dat ze was verdronken. Na duizend avonturen zijn ze vol vreugde weer bij elkaar gekomen, met bij zich een schitterende schat van goud en parels uit WEST-INDIË.

Geachte heer en goede vriend, naar oude gewoonte kon ik het niet laten je deze wonderbaarlijke geschiedenis van twee geliefden te vertellen, omdat ik meen je daarmee een groot plezier te doen. Ik denk namelijk dat in onze tijd nooit iets vergelijkbaars gebeurd is. Ik vraag je hierbij dringend mij niet kwalijk te nemen dat ik de namen van de hoofdpersonen heb veranderd, omdat ze mij dat in alle vriendschap hebben verzocht. Daarom geef ik aan de jongeman de naam **Sinjeur Water-brand** en aan het meisje **Mejuffrouw Winter-groen**¹. Hun verhaal gaat als volgt.

In het jaar 1620 werd onder gezag van kolonel Frenck² in de Nederlandse grensgebieden krijgsvolk geronseld om

¹ Voor de namen Water-brand en Winter-groen zie pagina 2 ² Kolonel Frenck bestond echt. Zie pag 64-69

Frederick Paltz-Graef vanden Rhijn³, in zijn gherecht te assisteren.

In dese tijden so is het gebeurt dat een seer expert Jongman, ghenaemt **Sr. Waterbrandt**, met eene seer uyt-nemende schoone jonghe Dochter ghenaemt **Joufvrou Wintergroen**, in een sonderlinghe Coutenantie ghekomen is, ghelijck hier in Nederlandt somtijts ghebeurt, ende alsoo het twee Goeliefkens van eenen ouderdom waren (doch de Dochter wat jongher als den voorseyden Jonghman) soo hadden sy dies niet teghenstaende de Mutze op malkanderen gheworpen. Doch in middelertijdt soo hadden de Ouders van dese jonge Dochter, voor ghenomenhaer ten houwelijck te besteden aen eenen oudenrijcken vreck, ende deselvighe daerom wat af ghehouden van andere coutenantie.

Dese gheruchten ghekomen zijnde ter ooren van **Sinjoor Waterbrandt**, ende hy dit seer wel gheloovende, uyt reden dat zijn Lief niet meer ten voorschijn en quam, als sy wel plach, ende oock dat sy hem noch gheen seecker teycken van uyt-nemende liefde getoont en hadde, daerom heeft hy ooc alle middelen aangewent om den brant der liefden te blussen. Maer och lacy! het was al Oly in 't vyer, en geen apparentie van troost: Daerom hy ten langhen laetsten (na dat hy al hadde ghedaen dat hy wist te doen, hoorende de Trommel roeren, na het out spreekwoordt **desperatio facit aut monachum aut militem**;) diens heeft ghenomen, ende is opwaerts ghetrocken voor Soldaet na Boheemen.

Maar intussen hadden de ouders van deze jonge dochter het plan opgevat om haar uit te huwelijken aan een oude rijke vreck, en haar daarom wat afgehouden van omgang met anderen.

Frederik, graaf van de Rijn-Palts³, in zijn rechtvaardige zaak te ondersteunen.

In die tijd is het gebeurt dat een jongeman met grote kwaliteiten, *sinjeur Waterbrand* genaamd, met een uitzonderlijk mooi meisje, *mejuffrouw Wintergroen* genaamd, een bijzondere relatie heeft gekregen, zoals hier in Nederland soms gebeurt. En aangezien die twee liefjes van dezelfde leeftijd waren (maar het meisje iets jonger dan de genoemde jongeman), waren zij desondanks op elkaar verliefd geworden. Maar intussen hadden de ouders van deze jonge dochter het plan opgevat om haar uit te huwelijken aan een oude rijke vreck, en haar daarom wat afgehouden van omgang met anderen.

Geruchten daarover hadden sinjeur Waterbrand bereikt en hij geloofde die grif, omdat zijn lief zich niet meer vertoonde, zoals eerder haar gewoonte was, en ook omdat ze hem geen erg duidelijk teken van bijzondere liefde had gegeven. Daarom ook deed hij zijn uiterste best om zijn brandende liefde te blussen. Maar helaas! Het was louter olie op het vuur en er bleef geen enkel vooruitzicht op beantwoording van zijn gevoelens. Nadat hij alles had gedaan wat hij maar kon verzinnen, heeft hij volgens het aloude spreekwoord *desperatio facit aut monachum aut militem* [wanhoop maakt iemand ofwel monnik, ofwel soldaat], dienst genomen toen hij de trommel hoorde roeren, en is als soldaat

³ Voor graaf Frederik zie pagina 64-69.

Dese voornoemde Dochter dit vernomen hebbende, beelden haer vastelick in dat Sinjoor Waterbrant uyt mistroostigheydt vertrocken was, daeromme **Joufvrouws Wintergroens** blakende Liefde oock eerst begonste te branden, ende heeft vast voorghenomen, gheen andere Liefde in haer herte te laten wortelen, ofte sy moest eerst weten waer haren Waterbrant vervaren was.

Desen grooten swaren last heeft sy alleene moeten draghen, die haer somtijds bedroefden, ende somtijds niet weynich verheughde, ja oock so seer, dat sy meer vermaecks sचेpte in de ghedachten van haren lieven **Waterbrandt**, dan met den Ouden Kaes-jager te bedde te gaen.

Desen ouden tsa sa, somtijds by haer komende, wilden opzijn manier haer met een Kusken vereeren, voorwendende als dat hy hare Ouders daer toe beweeght hadde, om het jawoordt te hebben, ende dat de schortinghe maer nu alleen aen haer en was: ende hy begonste met sijn berumpelt back-huys dit Diertjen te kussen, haer alle vriendschap toonende waer hy konde ofte mochte: daer sy sulcken vermaeck in hadde als een Dief tot hangen, om dat sy een andere snof in haer neus hadde. Want haer lagh in het hoofd en maelde, het geene sy eens van haer Speelnoot hadde hooren zeggen, te weten, dat het met de oude Mans gaet, als het met de Boomen doet die aen het uytgaen zijn, die noch hier en daer een groen blaetjen hebben, maer nemen van daghe tot daghe soo af, dat het op eenen Somer met haer ghedaen is.

Middeler tijdt en quam dese Deeren gheen bequamen wint over, om met hare ghedachten de Havens van haren

opgetrokken naar Bohemen.

Toen het meisje dit hoorde, liet de gedachte haar niet los dat sinjeur Waterbrand uit liefdesverdriet vertrokken was, en daardoor begon juffrouw Wintergroens smeulende liefde ook pas echt te branden en nam zij zich vast voor om geen andere liefde in haar hart toe te laten voordat zij zou weten waar haar Waterbrand gebleven was.

Deze grote zware last moest zij alleen dragen; een last die haar soms verdriet deed, maar soms ook niet weinig verheugde, zelfs zozeer dat zij groter vreugde sचेpte in het denken aan haar lieve Waterbrand, dan aan de gedachte met de oude rokkenjager een huwelijk aan te gaan.

Deze oude geile bok kwam soms bij haar en wilde op zijn manier haar een kusje geven, met de smoes dat hij haar ouders al zover had gekregen dat hij het jawoord had. Het enige wat eraan ontbrak was haar beslissing. En hij begon met zijn gerimpelde bakkes dit snoesje te kussen, en waar hij maar kon zijn genegenheid te tonen, waar zij evenveel plezier in had als een dief in aan de galg te hangen. Zij had immers echt iets anders in haar hoofd, want zij moest telkens weer denken aan wat zij ooit haar vriendin had horen zeggen, namelijk dat het met oude mannen gaat als met de bomen die aan het afsterven zijn. Die hebben nog hier en daar een groen blaetje, maar worden van dag tot dag zoveel minder dat het op een zomer ineens met ze gedaan is.

Ondertussen lukte het dit meisje niet iets te verzinnen om in de haven van haar lieve Waterbrand aan te landen, waarover

lieven **Waterbrandt** te beseulen, daer op sy fantaseerden nacht ende dach: ende ondertusschen soo quam de Moeder ende Vader haer aen boort met het Schip van rijkdom, verthoonden haer op het aldercierlickste, de goedtheydt ende Rijkdom van desen ouden, ende de ghemackelicke daghen die sy by hem soude kunnen hebben so sy hem troude.

Wintergroen badt aen hare Ouders wat uytstel, en veynsden haer dat sy den ouden wel beminde: het welck desen ouden Susannes Boef verstaende, wist qualick wat hy van blydschap doen zoude. Ende alsoo hy eens ter ghelegener tijdt in haer Kamer quam, soo stopten hy dese Deeren stil-swijghens een groote vereeringhe ofte schenckgagie van stucken Gouts in haer Beursetjen. Sy liet dit al ongemerckt door gaen, ende sy sagh van daghe tot daghe datter alle preparatie ghemaect wiert om hare Bruylofs Feest te houden, ende dat den ouden niet beter wist, of sijn Pels was voor nieuw, daer sy achter een groot gat hadde.

Maer alsoo het haer om gemackelicke nachten te doen was, ende dat sy wel hadde hooren zegghen in een dagelijcks spreekwoord dat jongh soet was, soo deede sy niet anders dan ghestadich te speculeren, hoe sy dit met een aerdighen treck best van haer hals schuyven, en ontkomen mochte. Ten langhen laetsten soo docht haer dat het noch best van allen soude wesen so sy in het werck stelde, het gheene dat volght:

Joufvrou Wintergroen dan wel siende datter gheen remedie en was, als den ouden Man te

zij dag en nacht lag te piekeren, terwijl haar moeder en vader bij haar aan boord kwamen met het schip van de rijkdom. Zij hielden haar in de fraaiste bewoordingen de goedheid en de rijkdom van deze oude man voor, en hoe aangenaam zij haar dagen bij hem zou doorbrengen als ze met hem trouwde.

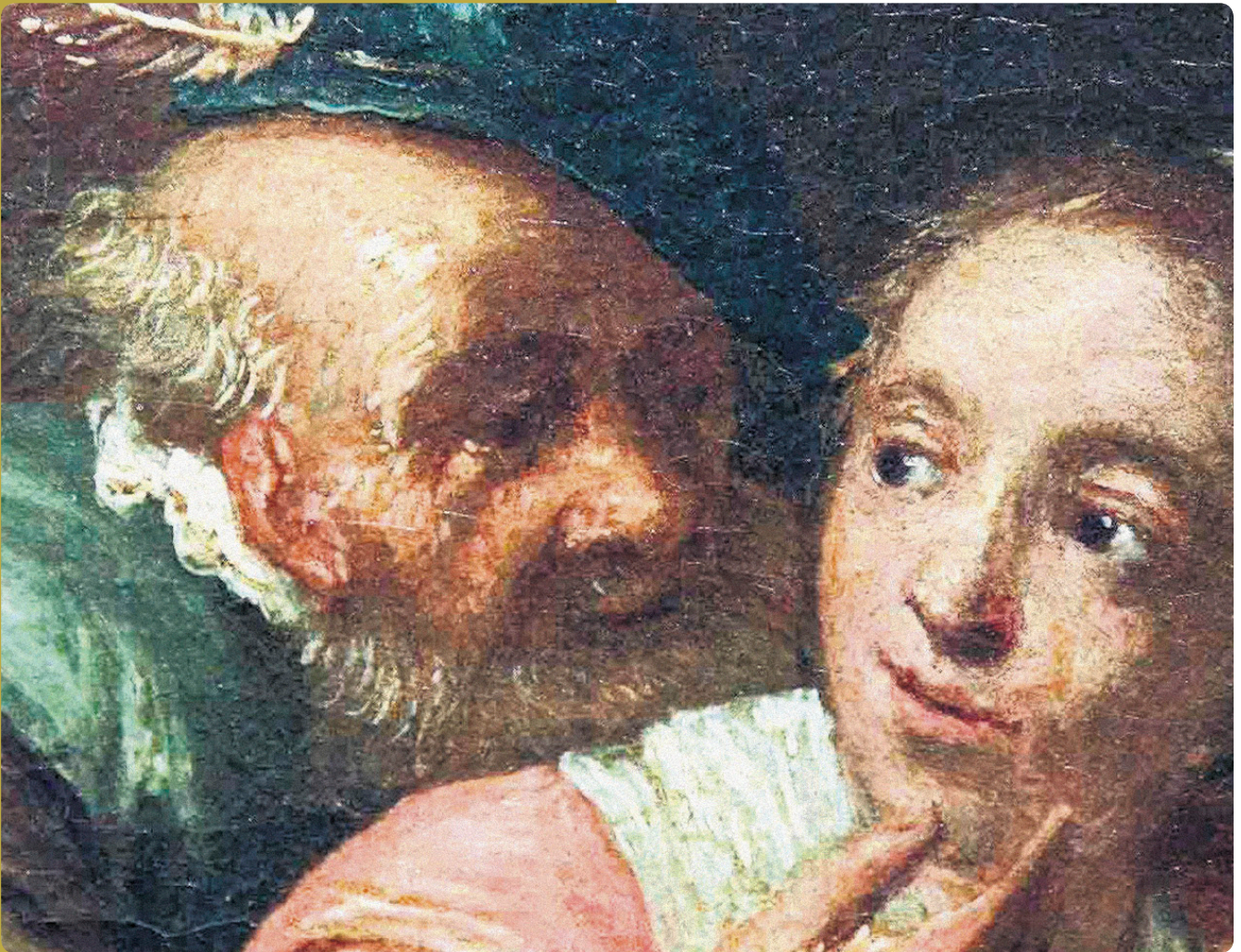
Wintergroen vroeg aan haar ouders om wat uitstel en veinsde dat ze die oude wel graag mocht. Toen de oude snoeper dat hoorde, wist hij nauwelijks wat hij van blijdschap zou doen. En toen hij eens een keer in haar kamer kwam, stopte hij het meisje stilletjes als geschenk een grote hoeveelheid goudstukken in haar beursje. Zij liet dit als ongemerkt zijn gang gaan en zag dat van dag tot dag alle voorbereidingen werden getroffen om haar bruiloft te vieren en dat de oude niet beter wist of hij had een mooie nieuwe jas aan, terwijl die van achteren een groot gat had.

En omdat het haar niet zozeer om aangename dagen als om aangename nachten te doen was, en ze met een veel gebruikt spreekwoord wel had horen

zeggen dat jeugd zoet was, deed zij niets dan voortdurend eraan te denken hoe zij hier op een slimme manier vanaf kon komen en zou kunnen ontsnappen. Op het laatst meende ze dat het nog het allerbeste zou zijn als ze op de volgende manier te werk zou gaan.

Daar juffrouw Wintergroen goed inzag dat er geen andere uitkomst kon volgen dan óf

Toen de oude snoeper dat hoorde, wist hij nauwelijks wat hij van blijdschap zou doen. En toen hij eens een keer in haar kamer kwam, stopte hij het meisje stilletjes als geschenk een grote hoeveelheid goudstukken in haar beursje.

David Teniers (1610-1690)

trouwen, ofte in groote onghenaden van haer Ouders te komen, soo heeft sy op eenen Sondagh des avondts haer heel gheveynst, dat sy haer Speelnoot gingh besoecken, al haer beste kleederen aen treckende, en mede nemende alles dat gheldt weert was: doch alsoo het op dien avondt een aflopende Tye was, so heeftse haer muylen op den kant van het water ghestelt⁴, ende in plaetse van haer te verdrencken, heeft sy een Schort om haer hoofd gheslaghen, ende is de gheheele nacht ghewandelt, tot des morghens vroegh, ende een Schip ghevonden hebbende, is naer Groeninghen⁵ gevaren, ende alsoo voorts na Leeuwarden, ende seyde in haer eygen gheest, 't is beter dat mijn Ouders een ure

met de oude man te trouwen óf helemaal in ongenade te vallen bij haar ouders, heeft ze op een zondagavond net gedaan als of ze haar vriendin ging bezoeken. Ze trok al haar beste kleren aan en nam alles mee wat geld waard was. Op die avond was het eb en dus heeft ze haar muiltjes aan de waterkant neergezet⁴, maar in plaats van zich te verdrinken, heeft ze een schort om haar hoofd geslagen en heeft ze de hele nacht doorgewandeld. 's Morgens vroeg vond ze een schip en is vanuit Oost-Friesland naar Groningen gevaren⁵ en vandaar naar Leeuwarden. Ze zei tegen zichzelf: het is beter dat mijn ouders een uur lang verdriet hebben, dan dat ik mijn

⁴ Om de indruk te wekken dat ze verdrinken is ⁵ Wintergroen komt waarschijnlijk uit Oost-Friesland, aan zee.

droevigh zijn, dan dat ick alle mijn leven lanck met een Out-grijnsart ghequelt soude wesen.

In **Vrieslandt** komende, soo gingh sy dadelick by eenen Kleermaker, versoeckende dat hy haer een Pack kleederen maken wilde, hem dietz makende, dat sy eenen Broeder hadde, die tegen danck van Vader ende Moeder met eenen Edelman uyt den Lande wilde trecken. Wat belanght de groote (seyde sy) hy is van mijnen doen, soo dat ghy die maet wel na mijn lijf mocht nemen, ende dan sullen hem de kleederen wel passen. De Snijder haer bevel volghende, heeft op het spoedighste (want sy gheliet haer dat sy haestelick moste vertrecken) de kleederen ghemaect, ende t'huys ghebrocht, ende sijn ghelt ontfanghen hebbende, heeft haer bedanckt ende is na huys ghegaen. Soo haest was hy niet vertroocken, of **Wintergroen** is op een secreete plaets ghegaen, ende heeft dit Acutrement aen ghetrocken; hare vrouwe kleederen heeft sy door een uyt-draghersse doen verkoopen.

Ick sal hier U L. niet op houden, met de droefheydt der Ouders, ende principael hoe den lieven ouden stijven Vryer als disperaeet tierde, berde, huylde, janckte, en hoe hy wilde in sijn oude daghen leeren swemmen om sijn lief te vinden, ende dierghelijcke parten meer.

Om dan tot onsen propoost te komen, soo was daer op dien tijdt een Fries ghenaemt Zipken Bauwkens, de welcke hem andere Krijghshelden in dienst van den Koninck van **Boheemen**⁶ begheven hadde, ende nu preparatie maecte om met sijn Huysvrou daer naer toe te trecken. Desen ghemaecten Jonghlinck oft **Wintergroen** dit vernomen

hele leven lang gekweld zou worden door een oude knorrepot.

In Friesland gekomen ging ze direct naar een kleermaker. Ze vroeg of hij voor haar een stel mannenkleden kon maken, waarbij ze hem wijsmaakte dat ze een broer had die tegen de wil van vader en moeder in het gevolg van een edelman het land uit wilde trekken. Wat de maat aangaat, zei ze, hij is net zo groot als ik, dus als u bij mij de maat neemt, zullen de kleden hem wel passen. De kleermaker volgde haar aanwijzingen en heeft zo snel als hij kon (want ze deed alsof ze in grote haast moest vertrekken) de kleden gemaakt en bij haar bezorgd. Nadat hij zijn geld had ontvangen, heeft hij haar bedankt en is hij weer naar huis gegaan. Nauwelijks was hij weg, of Wintergroen heeft zich op een verborgen plek afgezonderd en dit kostuum aangetrokken. Haar vrouwenkleding heeft ze door een handelaarster in oude kleden laten verkopen.

Ik zal je hier niet ophouden met het schilderen van de droefheid van haar ouders, en zeker niet hoe de lieve oude stijve vrijer als een wanhopige tierde, schreeuwde, huilde, jankte, en hoe hij op zijn oude dag zwemmen wilde leren om zijn lief te zoeken, en meer van dat soort fratsen.

Om nu de draad van ons verhaal weer op te pakken: er was toen een Fries, Sipke Boukes genaamd, die samen met andere dappere militairen dienst had genomen in het leger van de koning van Bohemen⁶, en die zich nu opmaakte om samen met zijn vrouw daarnaartoe te trekken. Toen die zogenaamde jongeman oftewel

⁶ Voor de koning van Bohemen zie pagina 64-69.

hebbende, vont dadelick goet aen desen Fries haren dienst te presenteren, want sy hadden een Karre met een Paert, alsoo datse nootsakelick eenen Jonghen van doen hadden. Hier by gheraecte **Wintergroen** in dienste, ende is naer veel avonturen door **West-phalen**, den **Paltz**, **Bo-heemen**, **Hongariën**, **Slesien**, **Moravien**, ende by

ghelegen Landen met desen Zipken ende sijn Huysvrouw de Oorloghen ghevolght, maer hadde noch noyt vernemen konnen, waer den geenen was, daerom dat sy dese vreemde avontuersche reyse aen ghevanghen hadde.

In middelertijt verheften hen de Oorloghen hoe langher hoe stercker tusschen den **Keyser**⁷ ende Koninck van Boheemen, alsoo dat desen Zipken by ghebreck van Goe-mannen Luytenant ghemaect wierde, na welcken staet hy ende sijn Huysvrouw haer wel wisten te schicken, met Acutrement en anders, alsoo dat **Wintergroen** ooc gheheel op gedorst wiert, 't welck haer seer wel voeghde.

Dit was op dien tijdt, als den **Beyer-Vorst**⁸ van het Westen, en den Saxs van het Oosten⁹ in **Boheemen** quamen, ende dat des **Konincxs** Legher qualick wist, waer sy dese waernemen mosten, alsoo dat doen ter tijt het Leger dicht by **Pilsen** in **Boheemen** lagh. Nu eenighen tijdt daer ghelegghen hebbende, soo ghebuerdent dat den voorseyden **Waterbrant** met seecker brieven uyt **Tabor** aen den Graef van **Mansveldt**¹⁰ ghesonden wiert. Doch alsoo hem den avondt overvallen was, is hy by gheval in 't Logement van desen

Toen die zogenaamde jongeman oostewel Wintergroen dit vernomen had, leek het haar meteen een goed idee om deze Fries haar diensten aan te bieden, want die had een paard en wagen, zodat ze niet zonder een knecht konden.

Wintergroen dit vernomen had, leek het haar meteen een goed idee om deze Fries haar diensten aan te bieden, want die had een paard en wagen, zodat ze niet zonder een knecht konden. Op die manier raakte Wintergroen in dienst en zij is met veel avonturen door Westfalen, de Palts, Bohemen, Hongarije,

Silezië en Moravië de gang van de oorlogshandelingen gevolgd. Maar zij was daarbij nooit te weten gekomen waar degene was voor wie zij deze vreemde avontuurlijke reis had ondernomen.

Intussen verhevigden de gevechten tussen de keizer⁷ en de koning van Bohemen zich hoe langer hoe meer en werd deze Sipke, bij gebrek aan mannen van hogere afkomst, als luitenant aangesteld, in welke positie hij en zijn vrouw zich goed wisten te schikken wat hun uitrusting en zo betreft, zodat ook Wintergroen flink opgedoft werd, wat haar heel goed beviel.

Het was in die tijd dat de vorst van Beieren⁸ vanuit het westen en die van Saksen uit het oosten⁹ naar Bohemen optrokken, zodat het leger van de koning, dat toen dicht bij Pilsen in Bohemen lag, niet goed wist welke kant men op moest kijken. Toen zij daar enige tijd gelegerd waren geweest, gebeurde het dat de genoemde Waterbrand met bepaalde brieven vanuit Tabor naar de Graaf van Mansfelt¹⁰ werd gestuurd. Toen hij 's avonds door de duisternis

⁷ De Habsburgse keizer, Ferdinand II (1578-1637). Zie pagina 64-69. ⁸ Hertog Maximiliaan (1573-1652) was sinds 1623 keurvorst van Beieren.

⁹ Prins Johan Georg van Saksen vocht mee aan de kant van de keizer.

¹⁰ Peter Ernst II graaf van Mansveldt (1580-1626) was legeraanvoerder, zie pagina 64-69.

Barent Gael (circa 1635-1681)

voorseijden Zipken gheraecht, die hem noodichde dien avont by hem te blyven. Na eenighe discoursen, so heeft Zipken Boukens nu Luytenant zijnde, sijn Huysvrouw belast t'avondtmael te bereyden, 't welck eer langhe op sijn Soldaets op gheschaft wiert, ende van den Knecht **Wintergroen** met aller reverentie ter Tafel ghebracht wiert: ende na dat sy wel ghegheeten ende ghedroncken hadden, so wierden daer een ofte twee **Santéen** ghedroncken. Daer na gheboot den Luytenant sijnen Knecht eens een Nederlandts Deuntjen te singhen, 't welck hy gheheel uyt-nemende konde. **Waterbrandt** begost mede daer onder te singhen met een treffelicke Melodye, ende sijn hoet daer op af gheleyt hebbende, sijn stemme hoe langs hoe meer te verheffen.

Wintergroen hem aen-siende, hoorende ooc sijnen naem noemen, scheen terstondt als stom te worden, ende den Nick makende, quam alsoo ter Deuren uyt: Doch daer niet

overvallen werd, is hij bij toeval beland in het onderkomen van die Sipke, die hem uitnodigde om de avond bij hem door te brengen. Na wat gepraat heeft Sipke, nu Luitenant Boukes, zijn vrouw opgedragen het eten klaar te maken, wat algauw, zoals het bij soldaten gaat werd opgediend en door de knecht Wintergroen in alle beleefdheid op tafel werd gezet. En nadat ze goed gegeten en gedronken hadden, werd er een of twee keer met elkaar geproost. Daarna beval de luitenant zijn knecht om eens een Nederlands liedje te zingen, wat hij uitstekend kon. Waterbrand begon ook mee te zingen, met een fraaie tweede stem. Hij zette daarbij zijn hoed af en begon zijn stem hoe langer hoe meer te verheffen.

Toen Wintergroen hem goed aanzag en ook zijn naam hoorde noemen, leek ze als door stomheid geslagen. Ze maakte een

langh vertoevende, pasten door de scheure vande Deur te sien, ofse in hare meyninghe niet bedroghen en was: Maer och neen sy, het was den gheenen daerom datse in so verre Landen ghedwaelt hadde, en daerom gheef ick die te bedencken die oyt Ghemint hebben, hoe dat haer hart ghestelt was, ende of sy niet meer en hadde te doen met t'overdencken, hoe ende in wat manieren dat sy de sake best openbaren mochte, als anders.

Daerentusschen resen daer discoursen in absentie van den ghemaecten knecht, wat het voor een Landtsman was, ende ghelijcke propoosten meer. Sip ken seyde dat het sijn Soonwas: **Waterbrandt** seyde, 't is een schoon wel ghemaect knecht, sijn deuchden schijnen hem te ooghen uyt. Mits quam **Wintergroen** de Tafel op nemen met een weemoedige reverentie, geen langhe morghen spraeck houdende: want **Wintergroen** hadde wat anders inden kop. Doch het scheen dien avont dat den God der liefden haer beyden seer gunstich was. Want als alle gasten ghescheyden waren, soo belasten den Luytenant synen Knecht **Wintergroen**, dat hy desen **Waterbrandt** op sijn bedde ofte Matras legghen zoude, daer toe des Luytenants Huysvrouw een schoon Oorkussen met sijn toe-behoor ghelanght hadde: en also t'samen heenen gaende, heeft **Wintergroen** een water Tobbetjen by de wercken gebracht, om in plaets van een **Urinael** ghebruyct te werden: ende int ontkleeden presenteerde **Waterbrant** sijn Stevels uyt te trecken, 't welc hy gaern toeliet. In 't uyt trecken der Stevels soo moest 't water over den dijck:

buiging en raakte zo de deur uit. Maar ze was daar niet lang, of ze probeerde door een kier van de deur te zien of ze niet in haar mening bedrogen was. Maar och nee, het was degene om wie zij door vreemde landen gezworven had. Ik geef hun die ooit hebben liefgehad te bedenken hoe het in haar hart toeging en of zij nu niet meer dan wat ook moest verzinnen hoe en langs welke weg zij zou kunnen openbaren hoe de vork in de steel zat.

Intussen ontstond er in afwezigheid van de zogenaamde knecht een gesprek over uit welk land die kwam en dergelijke zaken meer. Sipke zei dat het zijn zoon was en Waterbrandt zei: het is een mooie, goed gebouwde jongen en zijn deugden zijn van zijn gezicht af te lezen. Onderwijl kwam Wintergroen de tafel afruimen. Ze maakte een buiging met pijn in het hart, zonder veel te zeggen, want zij had wel wat anders aan haar hoofd. Maar het scheen dat de god van de liefde hun beiden die avond zeer gunstig gezind was. Want toen alle gasten vertrokken waren, beval de luitenant zijn knecht Wintergroen dat hij voor deze Waterbrand plaats op zijn bed of matras zou maken, waartoe de vrouw van de luitenant een schoon hoofdkussen en wat daarbij hoort aangereikt had. En toen ze daar samen heen gingen, heeft Wintergroen een houten vaatje voor gebruik klaargezet om in plaats van een pisspot gebruikt te worden. Bij het uitkleden

Maar het scheen dat de god van de liefde hun beiden die avond zeer gunstig gezind was.

bood ze Waterbrandt aan zijn laarzen uit te trekken, wat hij graag toeliet. Bij het uittrekken ervan sprongen de tranen haar in de ogen, maar

maer 't selve met den hoet bedeckende, ende hem alsoo te bedde gheholpen hebbende, deedese de Kaersse uyt, en ging op haer knyen leggen, biddende God Almachtich haer raedtsman te willen zijn.

Waterbrandt half sluymerende sprack eenighe doch weynich woorden, en sy den slaep toe-ghevende, sprack soetjens, ende is alsoo by haer lief onder ghekroopen¹¹. Haer ghedachten streden langhe tegen malkanderen: de eerbaerheyt en wilde niet ghedogen haer te openbaren in zulcken staet, niet wetende ofte by hem noch affectie wesen mocht. De liefden ter contrarie soude haer wel bewogen hebben, om al sijn Leden in synen soeten slaep eens te besoecken.

Na desen moyelicken strijt, na veel suchtens en kermens binnens monts, wiert **Waterbrandt** wacker, vraghende of sijn Byslaep sliep: sy seyde neen, ende begosten met malkanderen van hier en van daer te praten. Onder ander woorden soo vraeghde **Wintergroen**, of hy op sulcke plaets geen volck en kende, noemende de plaets daer sy van daen was. Och seyde hy, ick hebbe daer een Lief ghehad, maer sy is my ontnomen door eenen ouden grijsen Susannes boef, ende so verre ick wist dat desen ouden doot was, soude ic mijn Lief noch wel eens willen sien. **Wintergroen** vraeghde, hoe is haren naem, mogelic dat ickse kenne (seyde zy). Hy 't selve gheseyt hebbende, begonste **Joufvrou Wintergroen** swaerlic teuchten, ende docht in haren eygenen geest, och God hoe komt mijn dit. Doch haer selven noch verbytende, seyde datse de persoon wel ghesien hadde, ende datse den voornoemden ouden niet ten houwelick genomen hadde, maer dat sy verstont dat sy eenen

die verborg ze onder haar hoed. Na hem zo in bed geholpen te hebben, doofde ze de kaars, ging op haar knieën liggen en bad God Almachtig haar goede raad te willen geven.

Waterbrand, al half sluymerend, sprak nog slechts een paar woorden en zij, toegevend aan zijn slaep, antwoordde zachtjes en kroop bij haar lief in bed¹¹. Lang streden haar gedachten met elkaar: de eerbaarheid wilde haar niet toestaan om zich in deze situatie aan hem bekend te maken, terwijl ze ook niet wist of hij nog van haar zou houden. Aan de andere kant zou de liefde haar graag bewogen hebben om al zijn leden terwijl hij zoetjes sliep eens af te tasten.

Na deze zware tweestrijd, waarbij ze veel binnensmonds zuchtte en kermde, werd Waterbrand wakker en vroeg of zijn bedgenoot sliep. Ze zei van niet en ze begonnen met elkaar wat over het een en ander te praten. Tussen neus en lippen vroeg Wintergroen daarbij of hij in een bepaalde plaats geen mensen kende en ze noemde de plaats waar zij vandaan kwam. Och, zei hij, ik heb daar een lief gehad, maar zij is van mij afgepakt door een oude grijze snoeper. Indien ik zou weten dat die oude dood was, zou ik mijn lief nog graag eens willen zien. Wintergroen vroeg: wat is haar naam, mogelijk dat ik haar ken, zei ze.

Toen hij die genoemd had, begon juffrouw Wintergroen hevig teuchten en dacht in haar binnenste: och God, wat gebeurt mij nu! Maar zich met moeite inhoudend zei ze dat ze die persoon wel eens gezien had en dat die met de

¹¹ Het was in die tijd gebruikelijk dat bezoekers het bed deelden met de knecht of dienstmeid.

Lantsknecht beminde. Hier door begost **Sr. Water-brandt** den vaeck uyt de ooghen te wryven, en seer versuchtende, wenschten hy dat het dagh soude moghen gheworden, om sijn affairen aen den Graef van **Mansveldt** te beschicken, ende daer na een eerlick afscheydt te nemen, om naer huys te trecken. Door dese ende andere reden was **Joufrvou Wintergroen** eensdeels meer als genoeg versekert, dat hy haer als noch beminde, ende ten anderen door de affectie gejaeght zynde, begonste sy te zegghen, of dese Matresse hier int legher was, ende ick u deselve aenwese, wat sout ghy my gheven? U seyde hy gheven, u gheven? ick soude u voor eerst mijn Paert vereeren met alle sijn toebehoor. Wel, seyde zy, gheeft my daer op uwe handt: hy die langhende, en sy die vattende, brochtse by haer wel ghemaecte kleyne Borstjens, ende seyde, daer is de gheene daer ghy naer vraeght.

Hoe, hoe, naer vraeght, antwoorde hy, tastende ende knoffelende met sijn handen. Ten laetsten sijn ghevoel niet quijt zijnde, begonst hy te beven ende te vresen, menende dat den boosen gheest hem in dese Woestijne ghevoert hadde, en zegende hem in Jesu naem¹².

Sy siende dat hy in vertwijffelingh was, seyde hem een teecken in wat voeghen hy vertrocken was, met alle sijn gelaet: alsoo dat hy ter eender zijden versekert was dat het een vrouw persoon was, ende ter ander zijden, soo wiste hy dat niemant en wiste

oude man geen huwelijk was aangegaan, maar dat ze begrepen had dat zij een militair beminde. Hierop begon sinjeur Waterbrand de slaap uit zijn ogen te wrijven en met veel zuchten sprak hij de wens uit dat het snel dag zou worden opdat hij de brieven aan de graaf van Mansfelt zou kunnen bezorgen om daarna eervol ontslag te nemen en naar huis te vertrekken. Door deze en andere woorden was juffrouw Wintergroen er ten eerste

meer dan genoeg zeker van geworden dat hij haar nog steeds beminde. En ze begon vervolgens, gedreven door de liefde die ze voelde, te vragen: als deze geliefde hier in het leger zou zijn en ik wees haar aan, wat zou je me dan geven? Jou geven, zei hij, jou geven?

Ik zou je om te beginnen mijn paard schenken met zijn gehele tuigage. Wel, zei ze, geef mij je hand daarop. Hij stak haar die toe en zij pakte hem vast en bracht die naar haar welgevormde kleine borstjes en zei: hier is degene naar wie je vraagt.

Wat, wat, naar vraagt, antwoordde hij, tastend en onhandig bewegend met zijn handen. Tenslotte – hij was zijn gevoel per slot niet kwijt – begon hij te trillen en sloeg de angst hem om het hart, denkend dat de duivel hem in deze woestijn gevoerd had en sloeg een kruis in Jezus' naam¹².

Zij zag dat hij in vertwijffeling verkeerde en beschreef als duidelijke aanwijzing de manier waarop hij vertrokken was en zijn hele optreden, zodat hij aan de ene kant zeker wist dat het om een vrouw ging en aan de andere

Door deze en andere woorden was juffrouw Wintergroen er ten eerste meer dan genoeg zeker van geworden dat hij haar nog steeds beminde.

¹² Bang dat dit een zinsbegoocheling is door de duivel, maakt hij een kruisteken.

dat sy hem vertelden. Dese twee oorsaken deden hem ghelooven dat het sijn Lief selfs was, ofte haren gheest: daerom hy oock seyde: in den name Godts soo omhelse ick u, sijt ghy nu oock mijn Lief, soo omhelst my van ghelijcken: soo niet wijckt dan terstont van my ghy Sathan. Och, seyde zy, met uyt-ghespreyde armen ende betraende wanghen, ick ben de gheene die ghy zeght te beminnen, ende sy laghen alle beyde langh sonder spreken, lesende met hare lippen alsoo malkanders tranen. Ten laetsten tot haer selven ghekomen zijnde, soo wilden **Sr. Water-brandt** haer vorder bewijs van Liefde toonen, menende met een Scherm-slagh alle andere swarigheyt te versetten, daer toe **Cupidoos** boogh een pijl ghereet stont, ende **Venus** schildt niet verre te soecken en was, het scheen of hy het voorseyde water Tobbeken kuypen wilde.

Maer sy seyde neen mijn Lief, sijt te vreden met de simpele omhelsinghe, oft anders moet ick van dese Legher plaets ruymen, ghy bevint dat ick om uwent wil soo verre ghedwaelt hebbe, ende dat uyt reyne liefde, daerom en laten wy die niet besmetten, maer laet ons eerst in Echte trouw malkanderen in Godts naem verbinden. **Waterbrandt** haer ernstighe weygeringhe verstaende, kreech knap sijn kleederen by der handt, hebbende noch het Ringetjen, dat hy haer voor sijn vertreck meende te vereeren, het welck hy haer aen haer vingher stack, belovende haer nimmer te verlaten, ende haer trouw te blyven, tot dat de doot haer scheyden mochte.

*Och, zei ze, met
uitgespreide armen en
betraande wanghen, ik
ben degene die je zegt te
beminnen. En zij
lagen allebei lang zonder
te spreken en kusten met
hun lippen de tranen van
elkanders wanghen.*

kant dat niemand anders kon weten wat zij hem vertelde. Die twee redenen lieten hem geloven dat het óf zijn lief zelf was, óf haar geest. Daarom ook zei hij: in godsnaam omhels ik je, als je toch mijn lief bent, omhels mij dan net zo, zo niet, ga dan van mij weg, jij Satan. Och, zei ze, met uitgespreide armen en betraande wanghen, ik ben degene die je zegt te beminnen. En

zij lagen allebei lang zonder te spreken en kusten met hun lippen de tranen van elkanders wanghen. Tenslotte tot zichzelf gekomen wilde sinjeur Waterbrandt haar een verdergaand bewijs van zijn liefde tonen, in de mening in één klap alle problemen opzij te zetten, waarvoor op de boog van Cupido een pijl

klaar stond en het schild van Venus niet ver te zoeken was. Het leek erop dat hij de koe bij de horens wilde vatten.

Maar zij zei: nee mijn lief, wees tevreden met de simpele omhelzing, of anders moet ik uit dit bed weggaan. Je merkt toch dat ik ter wille van jou zo ver gezworven heb, en wel uit reine liefde, laten wij die daarom niet bezoedelen, maar laat eerst een wettig huwelijk ons voor God met elkaar verbinden. Waterbrandt, die de ernst van haar weigering beseftte, pakte vlug zijn kleren, omdat hij daarin nog het ringetje had dat hij haar voor zijn vertrek had willen geven. Dat stak hij aan haar vinger met de belofte haar nooit meer te verlaten en haar trouw te blijven totdat de dood hen zou scheiden.

Wintergroen hem van ghelijcken wederom belovende, seyde oock noch wat te hebben datse voor hem bewaert hadde: wat dit was laet ick de Amoreuse Hartjens oordeelen. Voorts haren tijt overbrengende met veelder hande-kuskens, verhaelde zy van stucke tot beetje, hoe sy den Ouden Man bedrogh: mitsgaders hoe ende waerom sy haer in dien dienst begeven hadde:

Frans van Mieris (1635-1681)

tot dat haer op het onvoorsienste den dach overviel, daer sy niet weynich over verwondert en waren, dat die so haest aen quam, also den nacht maer scheen een ure ofte anderhalf lang geweest te zijn. Och mijn Lief! seyde **Waterbrandt**, ick wensche dat ic voor dese reyse maer alleen de kracht van **Jupiter¹³** mocht hebben, die doen hy by **Alcmene** lagh, eene nacht soo langh maeckte als twee andere, om te deggen sijn lust te boeten. Doch also het niet wesen kan, en dat het schoon dagh is, soo laet ons opstaen, ic sal in aller haest mijn saecken verricht hebbende, wederom komen, ende als dan onse vreucht vernieuwen. Hier op sich met der haest kledende, heeft hy van sijn Lief **Wintergroen** in alle vriendschap sijn afscheyt ghenomen, ende adieu gheseyt, daer by voeghende, sy soude een weynich patientie moeten hebben, hy wilde den Graef gesproken hebben, en by hem niet een uur langher vertoeven.

Wintergroen beloofde hem van haar kant hetzelfde en zei dat ze ook nog wat voor hem bewaard had. Wat dit was, laat ik over aan de fantasie van verliefde hartjes. Terwijl ze verder de tijd doorbrachten met veel handkusjes, vertelde zij hem van begin tot eind hoe zij de oude man had bedrogen en tevens hoe en waarom zij dienst had genomen, tot hun geheel onverwacht het daglicht overviel. Zij waren niet weinig verwonderd dat dit zo snel kwam, daar het

voor hen leek dat de nacht maar een uur of anderhalf lang geweest was. O mijn lief, zei Waterbrandt, ik wilde dat ik voor deze ene keer de kracht van Jupiter¹³ zou hebben die, toen hij bij Alcmene lag, een nacht zo lang maakt als twee andere, om terdege zijn lusten te bevredigen. Maar laten we, omdat dit niet zo mag zijn en het al dag is, opstaan. Ik zal, na zo snel mogelijk mijn opdracht uitgevoerd te hebben, terugkomen om onze vreugde te vernieuwen. Hij kledde zich vervolgens in alle haast aan, nam hartelijk afscheid van zijn lief Wintergroen en wenste haar alle goeds. Hij voegde eraan toe dat ze wat geduld zou moeten hebben, want hij wilde de graaf gesproken hebben en geen uur langer bij hem in dienst blijven.

¹³ De Romeinse god Jupiter liet eens een liefdesnacht driemaal zo lang duren als een gewone nacht.

Middelertijt hadde Wintergroen haer wel ghemaecte Lakeys kleederen aen, verwachtende met een innerlick bly ghelaet haren Lieven Vryer, die sijn dinghen beschickt hebbende, geen gras onder sijn voeten liet wassen. Doch alsoo hy daer toe groote haest de plaetse niet wel ghemerckt hadde, daer hy de voorleden nacht geweest was, liep hy seer langhe soecken, ende sy met groot verlanghen, dochte of het Landtsaecten mochte zijn, omdat hy alsoo subijt vertroocken was. Ten langhen laetsten soo heeft sy hem sien komen, doch wilde wat beschaemt zijn, ende is achterwaerts gheweken. Hy al effen wel de plaets missende, is voor by ghegaen: en sy dit ghewaer werdende, en wist nauw wat sy zoude dencken: want het begonste wederom teghen den avont te gaen. Ten laetsten heeft sy met een abelheyt haer aen de passagie met haer meester vervoeght, alsoo dat sy malkanderen wederom int ghesicht ghekreghen hebben. Doch alsoo hy al te vierigh sijn ooghen op dese Baken hiel. Soo ist ghebeurt dat hy ploets teghen eenen Boom liep, daer van hy achter over in eenen beslijckten wegh viel. Sy dit siende, weeck wederomme van schaemte in haer Loghement, ende hy oock seer beschaemt was over desen botten val, ende oock soo fraey vergult zynde, ging daer dicht by in eens Soetelaers hutte, daer hy hem wat schoon maecte.

Ondertusschen wierden de Wachte beset, alsoo dat niemant door de quartieren gaen en mochte. Door dese oorsaek en konde hy by sijn Lief niet komen, 't welck voor haer alle beyde een droevighe nacht veroorsaecten: want de Liefde heeft altoos veel occupacien in 't hooft, beelt haer altoos veel vreemts in, gelijk haer ooc ghebeurt is. Want dien nacht

Onderwijl had Wintergroen weer haar pak van zogenaamde lakei aangetrokken. Ze wachtte vol innerlijke blijdschap op haar lieve vrijer, die nadat hij zijn zaken had afgehandeld, er geen gras over liet groeien om terug te komen. Maar doordat hij in zijn grote haast niet goed gelet had op de plaats waar hij de voorafgaande nacht was geweest, liep hij heel lang te zoeken, en zij, die zo naar hem verlangde, vroeg zich af of het door de staatszaken kwam, ook al omdat hij zo plotseling vertrokken was. Ten langen leste zag ze dat hij eraan kwam, maar ze wilde wat terughoudend zijn en week achteruit. Hij miste echter de juiste plaats en ging voorbij. Toen zij dat zag, wist ze nauwelijks wat ze daarvan moest denken, want het liep alweer tegen de avond. Ten slotte is ze met een smoes de straat op gegaan waar haar baas was en daar kregen ze elkaar weer in 't zicht. Maar doordat hij zijn ogen al te vurig op dit baken gericht hield, gebeurde het dat hij tegen een boom aan liep en achterover op een modderige weg viel. Zij zag dit en trok zich uit schaamte terug in het logement. Hij schaamde zich ook hevig over deze domme val en omdat hij behoorlijk besmeurd was, ging hij daar in de buurt de hut van een handelaar in, waar hij zich wat schoon maakte.

Ondertussen werden de wachtposten bezet, zodat niemand van het ene kwartier naar het andere kon gaan. Door deze oorzaak kon hij niet bij zijn lief komen, wat voor hen beiden een droevige nacht betekende. Want wie verliefd is, heeft altijd veel muizenissen in het hoofd en beeldt zich van alles in. Dat gebeurde ook hier. Want die nacht werd er even alarm

ontstondt eenen kleenen allarm, daer door sy niet weynich vreesden, dat haren lieven Vryer, voor een vreemdelingh ergens mochte doot geslaghen zijn.

Den droeven langhen nacht ten eynde ghekomen zynde, so heeft **Waterbrandt** dese plaets wel beloert, ende sagh door een Ruyt sijns Logements den soeten **Wintergroen** over de strate loopende, haer wacker na-oogende, ende de plaets wel teyckene daer sy in gingh. Een weynich vertoeft hebbende, is hy daer na toe ghegaen haer alleen in 't Logement vindende. Want den Luytenant was uyt ghegaen, om te sien wat den voorleden nacht mocht gebeurt zijn, en sijn vrou was uyt om de Keucken te besorghen.

Nu gheef ick u te bedencken, of dese twee met malkanderen niet eens **Bonjour Jan** en speelden, om alle droefheyte van den voorgaenden nacht te verdryven, altoos sy en gaf daer gheen kleyne suspicie toe, door haer lieflijck onthalen, en door dien sy hem een slockjen **Aqua vitae** in plaets van Brandewijn schonck. **Sr. Waterbrandt** dan by klaren daghe sijn eyghen beeldt, ende sy van ghelijcken alle sijn Leden wel door keecken ende om-helst hebbende, so begonden sy Raedt te slagen, hoe dat **Wintergroen** wederom mochte ghetrans-formeert worden, te weten, uit een Knechtkens in een Meyskens habijt.

Om dit in het werck te stellen, vonden sy goet den Luytenant hare saken te kennen te gheven: ghelijck sy ooc deden. Den Luytenant sagh seer vreemt op, ja soo vreemt, of men hem een paer Hoorens aen

geslagen, waardoor ze niet weinig vreesde dat haar lieve vrijer, als een onbekende vreemdeling, ergens doodgeslagen zou zijn.

Toen deze droeve nacht ten eynde was gekomen, heeft Waterbrandt de omgeving nauwkeurig in de gaten gehouden. Door een ruit van zijn nachtverblijf zag hij zijn zoete Wintergroen over straat lopen en door haar oplettend na te kijken kon hij de plaats in zijn geheugen griffen waar ze naar binnen ging. Na nog wat gewacht te hebben is hij daarnaartoe gegaan en vond hij haar alleen in het logement. Want de luitenant was weggegaan om te zien wat er in de afgelopen nacht gebeurd kon zijn en diens vrouw was eropuit gegaan om inkopen voor de maaltijd te doen.

Je kunt je voorstellen hoe warm en hoe uitvoerig die twee elkaar begroetten om alle droefheid van de voorafgaende nacht te verdrijven. In elk geval liet zij daar geen misverstand over bestaan, door haar liefderijk onthaal en doordat zij hem een slokje aquavit in plaats van gewone brandewijn schonck. Nadat sinjeur Waterbrandt nu bij klaar daglicht zijn evenbeeld, en zij van haar kant hem, van top tot teen goed bekeken en omhelsd had, begonnen ze te beraadslagen hoe Wintergroen weer getransformeerd zou kunnen worden, te weten van mannen- naar meisjeskleding.

Om dit te bewerkstelligen leek het hun goed de luitenant van hun situatie op de hoogte te brengen, wat zij ook deden. De luitenant keek heel vreemd op,

Je kunt je voorstellen hoe warm en hoe uitvoerig die twee elkaar begroetten om alle droefheid van de voorafgaende nacht te verdrijven. In elk geval liet zij daar geen misverstand over bestaan, door haar liefderijk onthaal en doordat zij hem een slokje aquavit in plaats van gewone brandewijn schonck.

het hoofd ghestelt hadde: doch na korte deliberatie hebben sy voor goet ghevonden, door dien dat hy voordesen gheseyt hadde, dat desen Jonghman sijnen Soon was, soo soude sy inde Stadt **Pilsen** gaen, ende daer vrouwe kleederen koopen: En ondertusschen soude den Luytenant zegghen dat hy noch een Dochter hadde, daer sijnen Soon om gegaen was, ende dat hy ghesint was desen **Waterbrandt** aen sijn Dochter ten Houwelijck te gheven. Desen vont was goet, ende in middeler-tijdt quam dese sijne Dochter in het Legher, daer elck een ghenoegh van haer schoonheydt ende manieren wiste te spreken.

Sr. Waterbrandt maecten voor de leuse den Vryer, om niemandt tot gheen naer dencken te brenghen. Maer den Luytenant die hieltt voorseecker dat tusschen haer beyden in aller stilligheyt sonder Trommel te roeren, eenen blinden alarm gevallen was, daer mede hy **Wintergroen** zeer quelde: doch sy kaetzten alle dese Ballekens met het spreekwoord af, zegghende: **quelt my met mijn Lief en maect my gram.**

Nu eer dese Feeste ghehouden soude werden, soo zoude **Sr. Waterbrandt** voor al eerst gaern tot **Thabor** zijn gheweest. Dese reden **Joufvrou Wintergroen** verstaende, heeft gheseght daer toe niet te willen verstaen, door dien dat desen brief wel door een ander konde bestelt worden: Ten anderen dat hare vyanden, te weten de **Beyersche**, tusschen **Thabor** ende haer Leger plaets laghen, elck een aen randende, ende soo hy immers van sin was te gaen, sy begheerde voor eerst met hem te gaen wandelen.

Ten laetsten heeft **Joufvrou Wintergroen** 't Proces ghewonnen, vorderden dat sy

ja zo vreemd alsof men een paar horens op zijn hoofd gezet had. Maar na een kort overleg besloten zij tot het volgende, gebruikmakend van het feit dat hij eerder gezegd had dat deze jongeman zijn zoon was. Zij zou naar de stad Pilsen gaan en daar vrouwenkleding kopen. Ondertussen zou de luitenant zeggen dat hij ook nog een dochter had, en dat zijn zoon die was gaan halen, en dat hij van plan was deze Waterbrandt aan zijn dochter ten huwelijk te geven. Dat was een goed idee, en al gauw kwam deze dochter in het legerkamp aan, waar iedereen zeer te spreken was over haar schoonheid en goede manieren.

Sinjeur Waterbrandt deed net alsof hij haar nog het hof moest maken, om niemand achterdocht te geven. Maar de luitenant was ervan overtuigd dat tussen hen beiden in alle stilte en zonder de trommel te roeren iets heimelijks was voorgevallen, waar hij Wintergroen zeer mee plaagde. Maar zij kaatste al zijn balletjes terug met het gezegde 'kwel me met mijn lief en maak mij boos'.

Nu zou Waterbrandt nog voordat de bruiloft zou worden gehouden graag naar Tabor zijn gegaan. Toen Wintergroen zijn woorden opving, zei ze dat ze daarin niet wilde toestemmen. Die brief kon immers wel door een ander bezorgd worden. Daar kwam nog bij dat hun vijanden, te weten de Beierse troepen, tussen Tabor en hun kamp waren gelegerd, van waaruit ze iedereen overvielen. En als hij dan toch van plan was om te gaan, wilde ze vóór alles met hem meereizen.

Uiteindelijk heeft juffrouw Wintergroen het geding gewonnen, met de eis dat zij zo

met den aller eersten haer tot den Houwelicken staet mochten begheven, ghelijck oock met den eersten geschiedt is. Want eenighe Officiers worden ghenoot om het gheselschap te helpen vermaken: doch wat vorders belangt des houwelicks voorwaerden, die achte ic waren geschreven in het Boeck des levens, daer niemant groote sorgh voor droegh, maer maecten haer vrolic met het geene datter was, nemende groote kortswijl om dese twee Goe-liefkens te bedde te Danssen, bevelende haer beyden den Krijgh der liefden te aenvaerden, ende **Venus** wallen te beklimmen, sonder het gheluyt der Trompetten.

De rest van dit gheselschap, naer datse eenen **Santée** gedroncken hadden, sijn elck naer sijn Loghement vertrocken, makende facit des morgens alle gelijk wederom te komen, om de Bruyt veel ghelucks in desen staet te wenschen. Maer alear **Aurora** haer hoofd verheffen mochte, ginghen de Trommels ende Trompetten tot op trecken, alsoo dat het gheheele Legher in aller haestigheyt op breken moste. Nu alsoo desen nieuwen Bruydegom gheen dienst hadde, ende nochtans altoos voor een vermaert Krijghsman ghehouden was gheweest, soo is hem het Vaendel ghegeven van sekere Compagnie, daer van den Vaen-dragher onlanghs ghebleven was: soo dat haer oock dese Goeliefs met het gheheele Heyr op de Tocht hebben begheven, het welck sy alle beyde wel ghewoon waren,

spoedig mogelijk in het huwelijk zouden mogen treden, wat ook bij de eerste gelegenheid is gebeurd. En wel zo dat enige officieren werden uitgenodigd om te helpen het gezelschap te vermaken. Maar wat verder de huwelijkse voorwaarden betreft, die liet men naar mijn indruk over aan wat het leven hun zou brengen. Niemand maakte zich daar veel zorgen over, maar men vermaakte zich met wat er was en beleefde veel plezier met het naar bed dansen van de gelieven, hun aansporend de strijd van de liefde aan te gaan en zonder trompetgeschal de wallen van Venus te bestormen.

De rest van het gezelschap vertrok, na op elkanders gezondheid te hebben gedronken. Ieder ging naar zijn eigen onderkomen, met de afspraak om de volgende morgen allen tezamen terug te gaan om de bruid met haar nieuwe status veel geluk te wensen. Maar voor Aurora, de godin van de dageraad, haar hoofd kon verheffen, gaven de trommels en trompetten het signaal om ten strijde te trekken, zodat het hele leger in allerijl moest opbreken. Nu de verse bruidegom geen aanstelling meer had, terwijl hij toch als militair altijd goed bekend had gestaan, gaf men hem het vaendel te dragen van een zekere compagnie waarvan de vaandrig onlanghs gesneuveld was. Dat bracht mee dat ook deze twee gelieven zich met

wel wetende wat op desen Teerlinck loopen mochte.

Alsoo eenighe daghen ende nachten marzerende, soo ververst en sy somtijts hare vermoeyde leden met haer nieu begonnen spel, niet beter wetende, of de Papegaey behoorde altijd te staen, en weynich denckende dat naer een groote blydschap wel een bittere droefheyt volght, ghelijck ghy vorders hooren sult. Des anderen daegs niet wijt van Praegh zijnde, verstonden sy als dat den **Beyer-Vorst**, met **Monsieur Tilly**, ende **Conte de Boucquoy**,¹⁴ haer den wegh af-snijden wilde, om dat sy haer niet by des Koninx Armade en zouden vervoeghen, 't welck haer nochtans ghemist is, overmits dat des Koninx volck eenen bergh in hadde, daer op sy haer begonsten te begraven ende te verstercken. De Keyzersche dit niet achtende, wel wetende hoe dat sy met eenighe Officieren stonden, sijn alsoo met volle macht aen dringhende, tusschen haer gheleeden ghelopen, spelende dapper met het Canon onder de Konincksche, daer op sy wederom dapper aen ghevallen sijn, ende hebben in het laetst seer sterck op het Regiment aen gheset daer **Sr. Waterbrant** onder was, **Joufvrouw Wintergroen** op de Kaer sittende, dochte haer te sien dat haren lieven Vryer often Man al vechtende¹⁵ sich in het Vaendel wont, ende op de plaetse doot bleef soo sy meende. Doch **Sinjoor Waterbrandt** in het vervolgh der Vyanden, is onder de dooden op gheresen, de Wonden niet achtende, ende is mede aen ghedronghen als vyandt, van meeninghe zijnde sijn eyghen

het gehele leger op weg hebben begeven, iets wat zij beiden wel gewoon waren, goed wetend wat hun allemaal te wachten zou kunnen staan.

Terwijl zij zo enige dagen en nachten voort marcheerden, ververst en zij soms hun vermoeide leden met hun pas begonnen spel. Ze wisten niet beter dan dat de papegaai altijd klaar hoorde te staan om erop te schieten en beseften nauwelijks dat op grote blydschap wel eens een bittere droefheid volght, zoals je hierna zult horen. Toen ze een dag later niet ver van Praag waren, hoorden ze dat de koning van Beieren, samen met maarschalk Tilly en de graaf van Bucquoy¹⁴, hun de weg wilde afsnijden opdat zij zich niet bij het leger van de koning zouden aansluiten. Dat mislukte echter, omdat dit positie had gekozen op een nabije berg. Op die plaats begonnen zij zich in te graven en versterkingen aan te leggen. Op de troepen van de keizer maakte dat weinig indruk, omdat men wel wist hoe ze dachten over sommige van hun officieren. Het leger rukte dan ook met alle macht op en doorbrak hun gelederen, terwijl de kanonnen flink tekeergingen onder het volk van de koning. Vervolgens hebben ze opnieuw met kracht de aanval ingezet en daarbij richtten ze die op het laetst in alle hevigheid op het regiment waar sinjeur Waterbrand toe behoorde. Juffrouw Wintergroen, die op een kar zat, meende te zien dat haar lieve vrijer of man zich al vechtend¹⁵ in het vaandel wond en ter plaatse doot bleef liggen, zoals zij dacht. Maar sinjeur Waterbrand, die zich

¹⁴ Voor Maarschalk Tilly en de graaf van Bucquoy zie pagina 64-69.

¹⁵ Zich in het vaandel wikkelen was een eerbare manier om het vaandel te verdedigen.

lief te schaken, diens Karre hy door den roock noch sien konde, verhoopende haer noch te bekomen, zeggende tegen eenighe **Neapolitanen**, dat dit een groote Madame moste zijn, ende veel gelts by haer hebben mochte, haer aen-porrende om de Karre te winnen, denckende terwijl als ghy naer het ghelt soeckt, sal ic mijn **Wintergroen** tot eenen buydt nemen. Waer toe dan de Neapolitanen wel haer best deden, maer de Krabaten met hare lichte Paerden haer den wegh af-snijdende, hebbende dese ende meer andere Karren over rompelt, de selve om gheruckt, 't volck verslaghen, ende met den buyt door ghegaen.

Als nu ten langhen laetsten de **Neapolitanen** daer ter plaetsen quamen, vonden sy alles verslaghen, vrouwen en kinders.

Sr. Waterbrant socht so seer als eenige vande reste, niet om eenigh ghelt, maer om sijn Wel-beminde: ende als hy haer niet en vont, ende daer over groot misbaer maeckte, soo is hem ten laetstenvan groote swarigheydt ende veel soeckens het bloedt ontloopen, alsoo dat hy in onmacht ghevallen is. Dan vorder tot zijn zelven ghekomen zijnde, ende groot misbaer makende over sijn lieve **Wintergroen**, also is hy ten laetsten met alle andere ghewonden op de waghens ghesmackt, ende naer de kleyne Stadt **Praegh** ghevoert, alwaer hy met andere ghewonde Soldaten ghecurreert ende ghenesen is. Wat belanght **Joufvrouw**

Sinjeur Waterbrand zocht er zeker zo fanatiek als wie ook van de anderen, niet naar één of ander geld, maar naar zijn welbeminde.

nu achter de vijanden bevond, is tussen de doden opgerezen en zonder acht te slaan op zijn verwondingen is hij met de vijand mee naar voren gedrongen, in de bedoeling zijn eigen lief te schaken, van wie hij de kar door de rook heen nog kon zien. In de hoop haar toch nog te bereiken zei hij tegen een paar Napolitanen dat dit wel een aanzienlijke dame moest zijn, die veel geld bij zich zou kunnen hebben, om hen daarmee aan te sporen de kar te pakken te krijgen. Hij dacht als jullie naar het geld zoeken, zal ik mijn Wintergroen wel buitmaken. De Napolitanen deden wel hun best daarvoor, maar de weg werd hun afgesneden door de kozakken met hun snelle paardjes. Die hebben deze kar en nog andere overrompeld, ze omver getrokken, het aanwezige volk verslagen en zijn er met de buit vandoor gegaan.

Toen de Napolitanen ten langen leste daar ter plaatse kwamen, vonden ze alles verslagen, met inbegrip van vrouwen en kinderen. Sinjeur Waterbrand zocht er zeker zo fanatiek als wie ook van de anderen, niet naar één of ander geld, maar naar zijn welbeminde. En toen hij haar niet vond en daarover groot misbaar maakte, zijn ten slotte zijn wonden door zijn grote bezorgdheid en het langdurig zoeken zo hevig gaan bloeden dat hij in onmacht viel. Toen hij wat later weer bijgekomen was en hevig te keer ging over het verlies van zijn lieve Wintergroen, is hij ten slotte samen met alle andere gewonden op wagens gesmeten en naar de stad Praag vervoerd, waar hij met andere gewonde soldaten verzorgd werd en genezen

Wintergroen, die was noch in het leven, ghelijck ghy hier naer hooren sult. Desen **Sr. Waterbrandt** ghelijck geseyt is onder de **Keysersche** zijnde, ende hem vry wat stercker toonende als hy in der daedt was, soo socht hy alle gheleghenheyt om onder de dooden ende ghevanghens naer te spooren, ofte hy gheen eenigh teycken van sijn alderliefste vernemen mochte. In het eynde vondt hy een Luycker-wael, de welcke hy wel eer tot **Maestricht** ghesien hadde, dien hy bewilligde om anderwerf aen het hellen des berghsonder de dooden te soecken. Maer als desen oock naer lang veroeven wederom quam sonder eenighe ghelijckenisse ghevonden te hebben, deede hy oock van ghelijcken onder alle ghevangens naer te soecken. Maer het was alles te vergheefs, alsoo dat hy seer mistroostich gingh quijnen, en by sijn selven suchten ende karmen, sonder dat hy hem te vreden stellen konde. Het is eens gebeurt dat hy seer bedroeft langhs een waterkant quam gaen, en veel dooden sagh in 't water legghen gheheel mismaeckt, waer over dat hy dickwils in twijffel was, of hy sijn selven in 't water zoude begheven, om onder te duycken, ende alsoo voelen ofse ywers op den grondt legghen mochte ofte niet. Dan alsoo hy vreesde dat den stroom met hem deur gaen mochte, ende hy also een Moordenaar van sijn eyghen ziel¹⁶ zijn zoude, soo heeft hy dit perijckel uyt sijn sin ghestelt, met groote hartseer wederomme na **Praegh** keerende, daer hy noch eenighe daghen bleef, tot dat hy wat beter was, ende dat **M. Tilly** met aller macht den Graef van **Mansvelt** vervolghde.

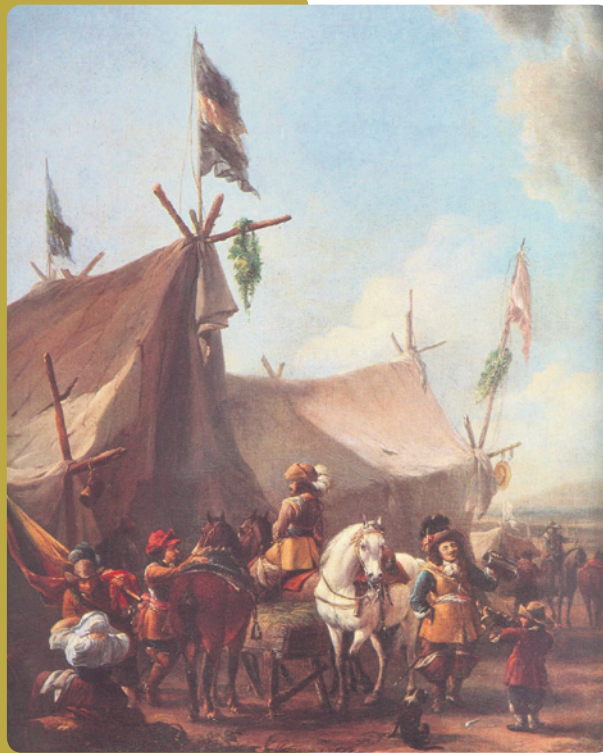
is. Wat juffrouw Wintergroen aangaat, die was nog in leven, zoals je hierna zult horen. Zoals gezegd was sinjeur Waterbrandt bij de keizerlijke troepen beland. Zich nogal wat sterker voordoend dan in werkelijkheid het geval was, greep hij elke gelegenheid aan om onder de doden en gevangenen naspeuringen te doen om te zien of hij niet enig teken van zijn allerliefste kon vinden. Uiteindelijk vond hij iemand uit Luik, die hij vroeger in Maastricht ontmoet had, en die haalde hij over om nog eens op de hellingen van de berg onder de doden te gaan zoeken. En toen die na lang wegblijven terugkwam zonder enige gelijkenis met de gezochte persoon te hebben aangetroffen, liet hij op dezelfde manier naar haar zoeken onder alle krijgsgevangenen. Maar het was allemaal tevergeefs, zodat hij van mistroostigheid ging kwijnen en in zichzelf bleef zuchten en kermen, zonder dat hij zich erbij neer kon leggen. Eens gebeurde het dat hij zeer bedroefd langs de waterkant liep en in het water volledig verminkte doden zag liggen, waardoor bij hem meermalen de twijfel rees of hij zich niet in het water zou begeven en erin onder zou duiken om zo te voelen of zij ergens op de bodem zou liggen of niet. Maar omdat hij vreesde dat de stroom hem zou meesleuren en hij zo de moordenaar van zijn eigen ziel¹⁶ zou worden, heeft hij dat gevaarlijke voornemen uit zijn hoofd gezet. Nog steeds met groot verdriet ging hij terug naar Praag, waar hij nog enige dagen bleef, totdat het wat beter met hem ging, juist toen maarschalk Tilly met zijn hele legermacht de graaf van Mansfelt ging achtervolgen.

¹⁶ Zelfmoord (de eigen ziel vermoorden) was een schandelijke daad in die tijd.

Sinjoor Waterbrandt

hem mede in dese Tocht begeven hadde, docht dat hy met gheen beter middel wederom by de Troupen van **Mansveldt** komen mocht, ende alsoo sijn lief by gheval noch in 't leven was, ende haer by de Hollanders mocht vervoeght hebben. Na langh reysen ende veel onghemacks, so is dit voorschreven Heyr tot **Weythausen**, op de Frontieren van **Boheemen** gekomen, daer ontrent **Mansveldt** oock sijn Legher gheslaghen hadde. **Sr. Waterbrandt** dese gheleghentheynt waernemende, is by nachte over ghelopen; daer hy van **Mansvelts** volck voor een verrader ghevanghen wierde. Maer eer langhe soo deede hy kennis, ende is wederom ontslaghen, ende alsoo van den doot verlost: want sy wilden hem op staende voet door schieten.

Onder dit volck dan ghekomen zijnde, so vraeghde hy dadelick Man ende Maegh naer sijn Wel-bemide. Maer alsoo niemandt daer kennis van hadde, soo heeft hy hem met het **Mansveldtsche** Legher op den Tocht door den **Opper-Palts**, na beneden begheven. In den **Opper-Palts** zijnde, soo is het gebeurt, dat den Lantgraef van **Tourlach**¹⁷ seker krijghs-heer te velde ghebracht hadde, alwaer hy verstondt dat eenighe Nederlanders met Vrou personen in 't voorseyde quartier ghearriveert, ende

Sinjeur Waterbrandt trok mee met deze veldtocht aangezien hij dacht dat er geen beter middel was om weer bij de troepen van Mansfelt te komen, mocht zijn lief toevallig nog in leven zijn en zich bij de Hollanders hebben aangesloten. Na lang reizen en veel ongemakken is het voornoemde leger bij Waidhaus, op de grens van Bohemen, aangekomen, in de

omgeving waarvan ook Mansfelt zijn troepen had gelegerd. Sinjeur Waterbrandt greep deze gelegenheid aan en is 's nachts overgelopen, waarbij hij door het volk van Mansfelt als een verrader gevangen werd genomen. Maar al gauw legde hij zijn kaarten op tafel en werd hij weer vrijgelaten. Hij ontsnapte hij daarmee aan de dood, want zij wilden hem op staende voet neerschieten.

Eenmaal beland onder dit krijgsvolk vroeg hij dadelijk iedereen naar zijn welbemide. Maar niemand had daar informatie over, dus is hij maar met het leger van Mansfelt op mars gegaan door de Opper-Palts, richting Neder-Palts. Daar bleek de markgraaf van Baden-Durlach¹⁷ een leger te velde gebracht te hebben. En hier hoorde Waterbrandt dat er enige Nederlanders met vrouwen in hun gezelschap in diens kwartieren waren gearriveerd, die zich op wonderbaarlijke

¹⁷ Georg Frederik, marktgraaf van Baden-Durlach, vocht mee aan de kant van de protestanten. Zie pagina 64-69.

seer wonderlick uyt den **Boheemschen** slag ontkomen waren.

Dese tijdinghe deede hem het hert in 't lijf springhen, ende is door de selve bewoghen gheweest om voor eenighe daghen verlof te vraghen: ende als hy die verkregen hadde, so heeft hy hem door Haghen ende Struycken op den wegh begeven, niet aensiende de groote Roverye ende Moorderye. Nu des nachts niet wijt van **Ansloch** in een Bos komende, is hy bespronghen van eenighe daer toe ghestelt, om alle brieven ende alles te **intercipieren**, 't welck van den Graef van **Mansveldt naer Turlach** wilden. Desen ongheluckighen dan wert daer ghevangen, ende beschuldicht een verspieder te wesen, ende is also met twee Soldaten den eenen van vooren, den anderen van achteren acht op hem nemende, ghesonden naer **M. Tilly**. Hy wel vry zijnde van verraderye, vreesden dat hy bekent, ende also voor een overloper ghehanghen mochte werden.

Ten langhen laetsten so nam hy sijn slag waer, ende op een kruys-wegh komende, springht hy den voorsten toe, ruckt sijn Poock uyt, gheeft hem een douw dat hy ter aerden neder valt, ende vat met de ander handt sijn Halsgheweer, om den achtersten oock de rest te gheven: maer desen den slag niet verwachtede, liep te rugh, salverende also sijn leven. **Sr. Waterbrandt** niet anders soeckende, koos eenen anderenwegh: alsoo dat hy met den dagheraet dicht by **Heilbron** quam, in 't Legher van den Hertogh van

wijze uit de Boheemse veldslag hadden weten te redden.

Dat bericht deed zijn hart opspringen en hij werd erdoor bewogen om een paar dagen verlof te vragen. En toen hij dat verkregen had, heeft hij zich dwars door hagen en struiken op weg begeven, zonder zich iets aan te trekken van de vele roofovervallen en moordpartijen in dat gebied. Toen hij nu 's nachts niet ver van Ansloch in een bos kwam, werd hij overrompeld

En hier hoorde Waterbrand dat er enige Nederlanders met vrouwen in hun gezelschap in diens kwartieren waren gearriveerd, die zich op wonderbaarlijke wijze uit de Boheemse veldslag hadden weten te redden.

door enige mannen die daar waren geposteerd om alle brieven en andere zaken te onderscheppen die van de graaf van Mansfelt naar de markgraaf van Baden-Durlach op weg waren. De ongelukkige Waterbrand werd daar gevangengenomen en ervan beschuldigd een verspieder te zijn. Hij werd onder geleide van twee soldaten, een voor hem en een achter hem, naar maarschalk Tilly gestuurd. Hoewel hij onschuldig was aan verraad, vreesde hij dat hij herkend zou worden en als overloper zou worden opgehangen.

Ten langen leste nam hij zijn kans waar. Aangekomen op een kruispunt springht hij op de voorste man af, ontrukkt hem zijn degen en geeft hem zo'n duw dat hij op de grond valt. Met zijn andere hand greep hij zijn dolk om de man achter hem ook onschadelijk te maken, maar die wachtte de klap niet af, maar week achteruit en redde zo zijn leven. Sinjeur Waterbrand, die hieraan genoeg had, koos een andere route en wel zo dat hij tegen de dageraad dichtbij Heilbronn in het kamp

Tourlach, verklarende als dat den vyandt gheen twee mijlen van daer en was. Sy hem gheloovende, hebben eene Waghenburgh gheslaghen: Maer aleer den selfden volmaeckt was, is den Vyandt in aller macht komen aen dringhen. **Sr. Waterbrant** hadde wat anders te soecken, als naer den Vyandt te gapen, maer liep van 't eene in 't ander quartier onder den Dros; niet vernemende, daer hy naer socht, de welcke doch gheen uur gaens van hem en was, maer sonder haer ofte sijne kennis.

Den slaghe begonste aen te gaen, ende hy daer eerst gekomen zijnde, hielt hem by de Amonitie waghens: der welcker vijf door quade ordere inde lucht geblasen zijn: waer mede **Sr. Waterbrant** wel twee worpen weegs van sijn plaetse in een water gesmeten wert, tot sijnen grooten ghelucke: anders hadde hy te borsten moghen vallen, ofte geheel verbranden. Hier uyt ghekomen zijnde, en vernemende dat **M. Tilly**, haren vyandt alreede eenen vleughel van de Battalie met negen stucken geschuts veroverthadde, ende dat alle de **Tourlachsche** Ruyters op de vlucht waren, soo docht hy dat hy sijn leven beter inde Batalie salveeren soude, als met vluchten: want de **Hongaren** ende **Krabaten** quamen soo dick aen, ghelijck het Gras op der aerden, en aleer hy te deeghen ywers eenigh gheweer inde vuyst kreegh, begonsten de **Neapolitanen** soo dapper aen te vallen, dat de **Tourlachsche** wijcken mosten, soo dat ter selver uren **Sr. Water-brandt** met een stuck Haghel uyt het Gheschut aen sijn hoofd verwont wiert.

van Durlach aankwam. Hier meldde hij dat de vijand zich geen twee mijl vandaar bevond. Hij werd geloofd en er werd met de aanwezige wagens een verschansing gevormd. Maar voordat die klaar was, kwam de vijand met alle macht op hen af. Sinjeur Waterbrand had wat anders op het oog dan op de vijand te letten. Hij liep van het ene onderkomen van het leger naar het andere, maar vond niet wie hij zocht, terwijl die nota bene nog geen uur gaens van hem verwijderd was, zonder dat hij of zij dat wist.

Het gevecht brak los, en hij, die daar eerst terecht was gekomen, hield zich op bij de munitiewagens, waarvan er vijf door hun ongelukkige opstelling in de lucht gevlogen zijn. Hierdoor werd sinjeur Waterbrand wel twee steenworpen ver van zijn plaats gesmeten, tot zijn grote geluk in een water, want anders had hij te barsten kunnen vallen, of geheel kunnen verbranden. Toen hij zich hieruit gered had en vernam dat maarschalk Tilly, hun vijand, al een hele vleugel van het leger samen met negen stuks geschut veroverd had en dat alle ruiters van Durlach op de vlucht waren geslagen, dacht hij dat hij zijn leven nog beter in de strijd zou kunnen redden dan door te vluchten, want de Hongaren en Kroaten kwamen in zo'n dichte drom aanzetten als er gras op de grond stond. Maar voor hij goed en wel ergens een wapen in handen kreeg, begonnen de Napolitanen zo hevig aan te vallen dat die van Durlach moesten wijken. En sinjeur Waterbrand raakte daarbij toen aan zijn hoofd gewond door een scherf uit het geschut.

Hy siende dat de Slagh verlooren was, ende dat die gheene, die haer leven salveeren wilden, op het lopen stelden, het welck hem door de sware wonden ondoenlijk was, is als een verslagen neder ghefallen, in een gracht daer gheen Paerden hem op het lijf mochten treden. De

Neapolitanen, Spaenschen ende **Walen** hare Victory vervolghende, en **Sr. Waterbrandt** op zijn stuck lettende, kreegh onder de dooden elders een Spaens Kasack by der hande, springht op, ende houdt hem als een **Neapolitaen**, treckende alsoo teghen zijn vrienden, door-stootende in het aendringhen diversche **Italianen** ende **Spaenjaerden**. Dit duerde niet langh ofte de Spaensche hadden de overhandt, soo dat hy niet weynigh bevreesst en was om bekent te worden: want hy van te vooren noch een mael onder haer gheweest, ende over gelopen was.

Maer dit vertroosten hem dat hy te minder bekent zoude werden, overmits dat hy **Italiaens** konde, ende een Spaens Kasack aen hadde, daer benefens soo een groote wonde aen den hals. Aldus dan om het hoeft bewonden wesende, soo is hy me grooten anghst onder Barbiers handen gheraecht: doch ten langhen laetsten de Wonde wat ghebetert zijnde, heeft hy hem in een Bos vande Spaensche afgekeert, meenende sijn dingen wel ghedaen te hebben. Maer alsoo de Boeren seer op de Spaenjaerts gebeeten zijnde, alles doodt sloeghen wat sy bekomen

Palamedesz. Palamedes (1607-1638)

Toen hij zag dat de slag verlooren was en dat degenen die hun leven wilden redden, het op een lopen zetten, wat voor hem door zijn zware verwonding ondoenlijk was, heeft hij zich als een dode neer laten vallen in een droge sloot waar hij niet door paarden vertrappt kon worden.

Terwijl de Napolitanen, Spanjaarden en Walen hun zegetocht voortzetten, lette Waterbrandt op zijn tellen. Toen die wat verder weg waren, bemachtigde hij van onder de doden een Spaanse soldatenjas. Hij springt op, doet alsof hij een Napolitaan is en trekt zo mee op tegen zijn eigen partij. Maar onder het voorwaarts dringen doorstak hij verschillende Italianen en Spanjaarden. Het duurde echter niet lang of de Spanjaarden kregen de overhand, zodat hij niet weinig bevreesd was dat hij herkend zou worden, aangezien hij al eens eerder onder hen had verkeerd en overgelopen was.

Maar het stelde hem wat gerust dat hij minder gemakkelijk herkend zou worden doordat hij Italiaans kende en een Spaanse jas aanhad. Hij had bovendien een grote wond opgelopen en een verband om zijn hoofd gewonden. Daarvoor heeft hij zich - niet zonder angst - onder behandeling van een chirurgijn begeven. Toen het tenslotte met zijn wond wat beter ging, is hij in een bos van de Spanjaarden weggeglip, in de mening het handig te hebben aangepakt. Maar omdat de boeren fel op de Spanjaarden gebeten

konden, ende hy zulcks vernam, soo en dorfdn hy hem niet openbaer maken, oock by gheen menschen komen, om dat hy Spaensche kleederen aen hadde; ende most alsoo eenighe daghen schier van hongher versmacht zijnde, hem anders nerghens mede onder-houden als met Eyckelen ende knoppen van Boomen.

In het eynde sich van hongher swack bevindende, is hy ter plaetsen ghekomen daer hy een Boer in 't Bos vindt houdt halende, dien hy wel zeker nam, soo dat hy hem niet ontloopen en mocht. Als den Huysman, seer verbaest zijnde, sijn leven vreesden, soo verklaerden hy dat hy hem gheen leet zoude doen, maer dat hy hem slechts voor den Spaenschen Kasack een Linnen overtreck gheven zoude. Den Huysman dit gaern doende, want den Kasack was meer waert als ses Linnen Overtrecksels, naem hem noch daer-en-tusschen t' sijnen huysen, ende gaff hem een dagh ofte twee de kost, ende eenighe Linnen doecken voor zijn Wonden.

Ten laetsten sijn af-scheydt ghenomen hebbende, wandelde hy naer **Elzas**, daer noch eenich **Mansvelts** volck was. Hier met zeer groote moeyte ghecome zijnde, vindt hy eenighe van sijn bekende Lantslieden, maer sijne **Wintergroen** en was nerghens te vinden: dan verstaende dat den Koninck van **Boheemen** tot **Germersheym** aengekomen was, heeft hy hem derwaerts begheven. In dien tijdt was **Heydelbergh** gheblocqueert, ende een Compagnie vrywillighe soudn besien offer middel te vinden was, om binnen te komen, daer hy hem oock by begaeff, uyt reden, dat sijn lief wel eer

Een compagnie vrywilligers zou kijken of er een middel te vinden was om de ingesloten stad binnen te komen. Hij sloot hij zich bij hen aan, omdat zijn lief ooit gezegd had dat ze daar familie had.

waren en alles doodsloegen wat hun in handen kwam, en Waterbrand dat vernam, durfde hij zich niet te vertonen en ook niet bij mensen in de buurt te komen. Hij had immers Spaanse kleren aan. Dus moest hij gedurende een aantal dagen, bijna versmacht van de honger, zich in leven houden met eikels en knoppen van bomen. Maar eindelijk, zwak van de honger, vond hij ergens een boer in het bos die hout haalde. Die pakte hij zo stevig vast, dat hij niet kon ontsnappen. De boer, hevig geschrokken, vreesde voor zijn leven, maar Waterbrand zei dat hij hem geen kwaad zou doen als hij hem alleen maar in ruil voor de Spaanse mantel een linnen overkleed zou geven. De boer deed dit maar al te graag, want de jas was meer waard dan zes stuks van linnen. Ondertussen nam hij hem ook mee naar zijn huis, en gaf hem een dag of twee te eten en een paar linnen doeken voor zijn wonden.

Na afscheid te hebben genomen trok Waterbrand te voet naar de Elzas, waar zich nog wat volk van Mansfelt ophield. Toen hij hier na grote moeite aangeland was, trof hij wel enkele landgenoten aan die hij kende, maar zijn Wintergroen was nergens te vinden. Toen hij hoorde dat de koning van Bohemen in Germersheim was aangekomen, is hij daarheen gegaan. In die tijd werd Heidelberg belegerd. Een compagnie vrywilligers zou kijken of er een middel te vinden was om de ingesloten stad binnen te komen. Hij

gheseydt hadde, dat sy daer vrienden hadde, ende is also ghelucklijck binnen gekomen, ende sijne Wonden Ghecureert, alsoo dat hy wederom frisch ende ghesondt was.

In 't eynde, naer dat hy diversche uytvallen hadde helpen doen, soo isser tijdinghe ghekomen, als dat zijn Konincklicke **Majesteyt**, ende **Mansvelt**, met Vorst **Christiaen**¹⁸ uyt den Lande vertrecken zouden. En alsoo den Gouverneur nu noch eenighe noodtsakelickheden den Koninck te openbaren hadde, soo heeft hy onder allen ondersocht, ofter niemandt en was, de welcke uyt-nemende swemmen konde. **Sr. Waterbrandt** deede soo veel bewijs, dat hem 't selve toe-betrout wiert, ende heeft hem des nachts onder aen den **Necker** te water begeven, ende is by naest een half mijl onder de Stadt van langhs af over gheswommen, hem langhs de Revier beghevende tot ontrent **Ladenburgh**, daer most hy dien dagh tot teghen den aen-staenden nacht met groot perijckel blyven, ende moste onder de wortelen van eenen af-ghespoelden Boom blyven sitten, wel tijdt hebbende om alle swarigheden te over dencken, de welcke hem inde voorseyden Oorlogh over het hoofd ghewaeyt waren. Noch en pasten hy nergens op, soo hy noch voor zijn sterfdach het minste bescheydt van zijn arme lief mocht hebben. Doen het nu wederom doncker gheworden was, is hy wederom door den Necker geswommen, ende heeft hem alsoo ghespoet om zijn Konincklicke Majesteyt te brenghen het gheene dat hem belast was. Naer dat hy goedt drinck-gheldt ontfanghen hadde, ende de Tocht aen

sloot hij zich bij hen aan, omdat zijn lief ooit gezegd had dat ze daar familie had. Hij is er zonder veel problemen binnengekomen en zijn wonden zijn er behandeld, zodat hij weer kwiek en gezond was.

Uiteindelijk, nadat hij meegedaan had aan diverse uitvallen, kwam er bericht dat de koning en Mansfelt, met vorst Christiaan van Brunswijk-Wolfenbüttel¹⁸, uit het land zouden vertrekken. En omdat de militaire bevelhebber van de stad absoluut nog enige zaken aan de koning moest berichten, heeft hij onder alle aanwezige manschappen geïnformeerd of er niet iemand was die heel goed kon zwemmen. Sinjeur Waterbrand gaf daar overtuigend bewijs van, zodat het aan hem werd toevertrouwd. Hij heeft zich 's nachts onderaan de oever van de Neckar te water begeven en is bijna een halve mijl onder de stad langs gezwommen. Langs de rivier is hij tot bij Ladenburg gekomen. Daar moest hij zich overdag tot aan de volgende nacht met groot gevaar ophouden en onder de wortels van een door de stroom meegevoerde boom blijven zitten. Hij had toen ruim de tijd om alle rampen die hem in deze oorlog overkomen waren te overdenken. Toch gaf hij nergens om, als hij nog voor zijn dood maar het geringste teken van zijn arme lief zou krijgen. Toen het weer donker was geworden, is hij opnieuw door de Neckar gezwommen en heeft hij zich gehaast om zijne koninklijke majesteit datgene te brengen wat hem opgedragen was. Nadat hij een ruime beloning had ontvangen, en hij er klaar voor was om het land uit

¹⁸ Vorst Christian was een fel anti-katholiek. Hij raakte overigens een arm kwijt in de volgende veldslag.

gheleghet was om uyt den Lande te trecken, sagh hy om een Paert oftetwee te krijghen met twee knechts, om eenen schoonen Buydt den eenen ofte den anderen af te jaghen, ende heeft hem mede op den Tocht naer **Moyson**, ende alsoo door **Vranckrijck** naer **Malbuge**, ende van daer wederom naer **Nederlandt** begheven. Naer eenighe daghen voor Gemblours komende, verstonden sy dat **Don Cordua**¹⁹ daer ontrent was, om met haer te strijden. Nu desen Waterbrandt onder het Regiment van eenen **Limbach van Leyden**²⁰ zijnde, en na eenighe uren hem ten strijde beghevende, wiert gheschoten, ende willende soo bebloedt na sijn Paerden en de knechts keeren, sagh hy dat de selve van haer eygen volck al gheplondert waren, vindende maer den eenen knecht, en die zeer droevigh.

Dan dit verlies teghens beter avantagie settende, ende sijn Wonden verbonden zijnde, is hy na de Slacht op een kleyn Paerden mede op de Tocht ghetooghen, alsoo dat hy naer eenighe daghen by **Geertruydenbergh** aen ghekomen is. Hier op zijn stel, ende buyten alle perijckel gekomen zijnde, en konde hy sich anders niet inbeelden, dan dat sijn Welbeminde in de Slacht ghebleven was, daer ghy noch groot wonder af hooren zult.

Joufvrou Wintergroen, ghelijck gheseyd is van de Cosacken ghenomen zijnde, door dien sy gheheel jeughdich en uyster maten schoon wesen hadde, soo heeft desen **Cosack** die haer gevangen hadde, sijn Ritmeester, de welcke een Liefhebber van schoone vrouwen was, dese Jonckvrou

maar omdat ze er nog heel jong uitzag en erg mooi was, heeft de kozak die haar in handen had gekregen, haar cadeau gedaan aan zijn ritmeester, die een liefhebber van mooie vrouwen was.

te trekken, voorzag hij zich van een paar paarden en van twee knechts, met het voornemen de een of ander nog een mooie buit afhandig te maken. Hij is samen met anderen op weg gegaan naar Mouson, met de bedoeling vervolgens door Frankrijk naar Maubeuge te trekken en vandaar terug naar Nederland. Na een paar dagen kwamen ze in de omgeving van Gembloux. Ze hoorden dat Don Cordua¹⁹ daar in de buurt was om met hen strijd te leveren. Waterbrand bevond zich bij het regiment van een zekere Limbach van Leyden²⁰ en trok na enige uren ten strijde, waarbij hij een schotwond opliep. Toen hij bloedend terugkeerde naar zijn paarden en knechts, merkte hij dat die door zijn eigen volk buitgemaakt waren. Hij vond maar één knecht terug, die er slecht aan toe was.

Maar dit verlies afwegend tegen een belangrijker winst (hij was nog in leven), ging hij, nadat de veldslag was geëindigd en zijn wonden verbonden waren, op een klein paardje weer op weg en heeft hij na enige dagen Geertruidenberg bereikt. Hier tot rust gekomen en buiten alle gevaar, kon hij zich niets anders voorstellen dan dat zijn allerliefste in de oorlog omgekomen was. Maar daar zal je nog wonderbaarlijke dingen over horen.

Zoals hierboven verteld is, was

joufvrou Wintergroen door de kozakken buitgemaakt, maar omdat ze er nog heel jong uitzag en erg mooi was, heeft de kozak die haar in handen had gekregen, haar cadeau gedaan aan zijn ritmeester, die een liefhebber

¹⁹ Don Cordua was een Spaanse generaal aan de kant van de katholieken. ²⁰ Limbach van Leyden was een aanvoerder waarover verder weinig bekend is.

vereert: daer by voeghende, dat hyse noch niet aengheraect hadde. Desen Ridder haer voor een groot present houdende, dochte naer de Battalie eenen vrolicken strijdt met dese Deeren aen te vanghen, daer toe **Joufvrou Wintergroen** ghewapent was veel liever te sterven, als sulcks te ghedooghen. Desen Ridder was ghenaemt Slavaca, een zeer Amoreus ende drollighen Compeer, de welcke sijnen schadt zeer wel bewaren dede. Ter midder nacht hy in 't quartier komende, meenende hy te ghenieten den soeten Buyt soo onlanghs bekomen, maer **Joufvrou Wintergroen** docht wat anders, de welcke hem in het inkomen met zeer beleefde ende betraende wangen te gemoedt gingh: maer hy haer omhelsende seyde teghens haer veel, maer sy en konde oock niet een eenigh woordt verstaen. Hy deede haer een Goute keeten om den hals hanghen, oock naer ghelegentheynt van den tijt wel tracteeren, ende dat in 't korte: want hy hadde meer lust om met haer alleenigh te wesen, als by veel gheselschap, ende deede sijn Veldtkoetse opslaen, ende met schoon Linwaet spreiden, om alsoo een ander Batalie met sijn lief te houden, als des voorleden daeghs in 't velt gheschiedt was, maer de arme **Wintergroen** docht veel liever te sterven, als in desen vreemden strijt te treden. Nu het volck vertrocken zijnde, ende hy haer om den hals vallende, met veel kuskens so toonde sy hem oock alle vriendtschap, maer met hem te bedde te gaen daer hadde sy geen vermaken in, toonende hem als dat sy door den schrick nu ontstelt was, ende bewees hem dat hy noch twee mael moest slapen gaen. Hy wel wetende wat zulcks wesen mochte, konde nochtans hem selfs qualick bedwinghen, doch door de groote liefde

van mooie vrouwen was. Hij zei erbij dat hij haar nog niet aangeraakt had. Deze ridder vond dit een prachtig geschenk en hij nam zich voor om na de veldslag een vrolijk soort strijd met deze jonge meid aan te gaan. Maar juffrouw Wintergroen had het vaste voornemen om liever te sterven dan dat toe te laten. Die ridder heette Slavaca, een zeer amoreus type en een grappige vent, die zijn schat goed liet bewaken. Toen hij tegen middernacht in zijn kwartier kwam, meende hij te gaan genieten van zijn pas verkregen aangename buit. Maar Wintergroen dacht daar heel anders over. Toen hij binnenkwam, ging ze hem heel onderdanig en met betraende wangen tegemoet. Hij omhelsde haar en zei van alles tegen haar, waar zij geen woord van kon verstaan. Hij liet haar een gouden ketting om de hals hangen, en onthaalde haar zo goed als de omstandigheden toelieten, maar niet te langdurig, want hij wilde liever met haar alleen zijn dan in groot gezelschap. Hij liet zijn veldbed opzetten, en met schoon linnengoed opmaken, om zo een andere schermutseling aan te gaan dan de afgelopen dag op het slagveld had plaatsgevonden. Maar de arme Wintergroen ging liever dood dan aan zo'n aparte strijd mee te doen. Toen nu het gezelschap vertrokken was, viel hij haar om de hals en met veel kusjes bewees zij hem ook alle vriendelijkheid. Maar om met hem naar bed te gaan, daar voelde zij niets voor. Ze maakte duidelijk dat ze de ondergane schrik nog niet te boven was en gebaarde dat hij eerst nog twee nachten moest slapen. Hij begreep wel wat er aan de hand kon zijn, maar kon zich nochtans

die hy tot haer hadde, bewees dat hy haer trouwen wilde voor sijn vrouw, ende datse inde Koets rijden soude, ende voorts alsoo daer mede ter aerden sinckende, bleef hy in haer schoot legghen slapen. Des morgens deede sy bewijs dat haer Vader verslaghen was, dat sy dien soecken mochten, hy deede haer dadelijk met diversche Ruyters ende knechten convoeyeren ter plaetsen daer sy docht haer va-der ende lief verslaghen te zijn. Naer langh soecken heeft sy haer Vader gevonden, te weten, den Luytenant, daer sy lange by gewoont hadde, en hem aenroerende begonste op 't nieu te bloeden, ende 't scheen noch een teecken van leven in hem te wesen, maer het was Fantasy. Desen wierde daer dicht by in een Capelleken begraven, maer sy haer niet te vreden houdende, socht noch lang onder de dooden ende soo haest sy een fraey Man doodt vondt, de welcke door de Hooft-wonden onkenbaer was, ontkleeden sy de borst, want haer lief hadt een teycken op sijn hart. Ten laetsten niet vindende is sy met groote droefheynt wederom ghe-keert wenschten hondertmael dat haer dien goeden Godt op de plaetse wilde laten blyven, om also de dooden te mogen gheselschap houden. Desen Ridder sach dese seer schoone Deeren wederom komen, ende elck een was verwondert van sulc eene Paerle van schoonheynt te sien.

De **Generael** van de **Krabaten** een half Vyant van de Cosacken wierde ontsteken van haerder liefde, ende socht middel, om dese Joufvrouw ter gelegener tijt te atrapeeren. Derhalven dan sijn ooghen op haer gheslaghen

nauwelijks in bedwang houden. Maar gedreven door de grote liefde die hij voor haar had opgevat, gaf hij te kennen dat hij haar tot zijn wettige echtgenote wilde maken en dat ze dan in een koets zou gaan rijden. Daarop legde hij zich vermoed neer en bleef in haar schoot liggen slapen. De volgende morgen wist ze duidelijk te maken dat haar vader in de slag gebleven was en dat ze die wilde zoeken. Hij liet haar dadelijk door verscheidene ruiters en knechten begeleiden naar de plek waar zij dacht dat haar vader en haar lief gesneuveld waren. Na lang zoeken heeft zij haar 'vader' gevonden, dat wil zeggen de luitenant bij wie ze lange tijd had verbleven. Toen ze hem aanraakte, begon hij opnieuw te bloeden. Dat leek nog een teken van leven, maar het bleek inbeelding. Hij werd daar dichtbij in een kapelletje begraven. Zij stelde zich daarmee niet tevreden, maar bleef nog lang zoeken onder de doden. Telkens als zij een goedgebouwde man dood aantrof die door hoofdwonden onherkenbaar was geworden, ontblootte zij diens borst, want haar lief had een merkteken ter hoogte van zijn hart. Tenslotte is ze, na niets gevonden te hebben, in grote droefheid teruggekeerd. Zij wenste honderdmaal dat de goede God haar ter plekke zou laten sterven, om zo de dode te kunnen vergezellen. De genoemde ridder zag het mooie meisje terugkomen en iedereen was verwonderd om zo'n parel van schoonheid te zien.

De generaal van de Kroaten, half en half een vijand van de kozakken, ontstak in liefde voor haar en zoon op een middel om deze jonge vrouw op een goed moment in handen te krijgen. Zodra hij zijn zinnen op

hebbende, ende met haer Minne ontsteken zijnde, dacht hem dat voordeel aff te sien, ende haer zelve te ghenieten: ende alsoo sy noch in 't velt lagen, maecten hy kennis met een van sijn knechten die uyt **Hongariën** was, hem veel beloovende soo hem wist in een dingh te dienen, maer niemandt en moste daer af weten. Nu in het eynde de koop eens wesende, beval hy hem dat hy den Ritmeester inde nacht soude in sijn Tent door-steken, ende op dit gherucht soude hy met eenighe dienaers passen, om de **Joufvrou Wintergroen** wegh te voeren.

Den nacht half ten eynde ghebracht zijnde, dacht desen Ridder met sijne Beminde vrolick te wesen, want hij hadde diversche kostelicke Wijn van **Praegh** doen halen, om haer droncken te maken. Sy door het in-nemen van desen, begonste haer vorige koleur te krijgen, en haer Vryer dit siende maeckten hem selven droncken, om alsoo dese nacht noch over staegh te staen, verhoopende den naesten dagh haer na haer eyghen bewijs te ghenieten, daer hy niet weynich na verlangde. Desen sijnen **Hongarischen** dienaer binnen de Tent komende, siende

haar gezet had en sijn lust was ontvlamd, bedacht hij dus hoe hij haar voor de neus van de ridder zou kunnen wegkopen om haar voor zichzelf te bezitten. Terwijl ze nog te velde waren, leerde hij een van diens manschappen kennen die uit Hongarije afkomstig was. Hij deed hem mooie beloften als hij hem met één ding van dienst zou zijn, waar niemand iets van mocht weten. Toen ze het tenslotte op een akkoordje hadden gegooid, gaf hij hem de opdracht de ritmeester 's nachts in zijn

tent dood te steken. In de ontstane verwarring moest hij dan met wat helpers juffrouw Wintergroen zien te ontvoeren.

De nacht was al halverwege gevorderd, toen onze ridder zich voornam met zijn beminde wat plezier te maken. Hij had verschillende kostelijke wijnen uit Praag laten komen, met het oogmerk haar droncken te voeren. Toen zij behoorlijk ingenomen had, begon ze haar vroegere kleur terug te

krijgen. Haar aanbieder zag dat en dronk zichzelf een stuk in de kraag om deze nacht nog eens goed onderuit te gaan, erop hopen dat zij hem de volgende dag uit eigen beweging zou laten genieten van dat

Zodra hij zijn zinnen op haar gezet had en zijn lust was ontvlamd, bedacht hij dus hoe hij haar voor de neus van de ridder zou kunnen wegkopen om haar voor zichzelf te bezitten.

Gabriel Metsu (1629-1667)

hem slapen, nam haer by de handt, ende sy alreede wat aen desen Vryer gewent zijnde, was van sins den **Cosacken** Ritmeester wacker te maken. Den **Ungerschen** dit merckende, neemt sijn poot ende door stack desen synen meester, ende bewijst dat sy swijghen zoude. Sy seer verschrickt zijnde, is met den **Ungher** buyten de Tent ghetreden, daer een Rosbaer bereyt was, daer sy in moest gaen sitten. Desen voorseyden **Ungher** een weynich van sijn Meesters Tent zijnde, wierde van een ofte twee **Krabaten** aen eenen Boom ghehangen, ende dit tot een goede Recompens voor den voorseyden dienst. Als sy de geheelen nacht nu over gereden hadden, wierde daer by provisie een oude vrou ghestelt om haer te dienen, maer en konden malkanderen niet verstaen.

Op den tweeden dach, so is desen voorseyden **Generael der Krabaten**, by **Wintergroen** gekomen, hebbende onder allen een dienaar die goet duytsch konde, ende deede haer zeggen dat sy al te schoone vrou was, om by so een On-christen te wesen als den voorseyden was.

Dese Joufvrou meer sin in des knechts Tale hebbende, als in al het Gout ende Silver deses grooten Meesters, ende uyt de Karosse ghetreden, ende op een Edelmans huys gelogeert zijnde, bewees desen Generael een uytnemende vriendschap, ende dat met een uytnemende Cortosye, ende hy vereerde haer eenighe kostelickheden, daer sy hem zeer reverentelick voor danckte. Als sy hier eenighe daghen bleven, ende den Generael dickmael uyt reedt om eenighe sterckten in te nemen, hadde sy hem in

waar hij niet weinig naar verlangde. Toen kwam die Hongaarse dienaar van hem de tent binnen. Die zag dat hij sliep en hij greep Wintergroen bij haar hand. Zij was intussen al wat met haar vrijer vertrouwd geraakt en wilde hem wakker maken. Maar de Hongaar merkte dat, trok zijn dolk en doorstak zijn meester. Hij gebaarde dat zij moest zwijgen. Hevig geschrokken ging ze met de Hongaar de tent uit. Buiten stond al een draagbed tussen twee paarden klaar, waar ze in moest gaan zitten. Toen de Hongaar zich wat van de tent verwijderd had, werd hij door een of twee Kroaten gegrepen en aan een boom opgehangen, dit als een terechte beloning voor de door hem verrichte dienst. Nadat ze de hele nacht doorgereden hadden, werd haar een oude vrouw ter beschikking gesteld om haar voorlopig te dienen, maar ze konden elkaar niet verstaan.

De volgende dag is de generaal van de Kroaten bij Wintergroen gekomen. Hij had onder al zijn manschappen een dienaar die goed Duits kende. Die liet hij tegen haar zeggen dat zij een veel te mooie vrouw was om met een heiden als die kozak om te gaan.

Juffrouw Wintergroen had meer genoegen in de taal van de knecht dan in al het goud en zilver van deze grote heer. Maar toen ze uit de koets gestapt was en ondergebracht was in het huis van een edelman, gedroeg zij zich tegenover deze generaal uiterst vriendelijk en met grote hoffelijkheid en hij schonk haar enige kostbaarheden, waarvoor zij hem zeer eerbiedig dankte. Toen zij enige dagen op deze plaats bleven en de generaal er dikwijls op uittrok om een paar vestingen in te nemen, had zij in de tussentijd voor

midde-ler tijdt eenighe Kraghen ende Hemden ghemaectt van zeecker Lijnwaet, 'twelck tot buydt in ghebrocht wiert. Nu ten langhen laetsten desen Generael belust zijnde, om dit Paerdeken inde Loop-plaets te brenghen (want hy met een uyer-maten groote **continentie** sich van haer onthouden hadde, door dien dathij uyt de reeden sijns knechts, de welcke duytsch verstondt, alle hare wedervarentheyt verstaen hadde) deede haer met andere Jonckvrouwen vrolick maken, ende eenige confeyturen ende soetenWijn onder malkanderen menghen, om alsoo haer natuer ende Humeuren te vernemen, ende alle swarigheyt te doen vergheeten, bevelende datmen haer in een kamer logheeren zoude, daer hy by nachten ende andersins in konde komen. Hier gingh het eerst op een Schaepscheeren, ende praten: gheen vryen en was daer ghebreck: maer als de nieuwe vryagie op sijn beste begonste te komen, ende dat den goeden Ridder meende tot sijn voornemen te gheraken, soo verklaerde Joufvrou dat sy op het uysterste van haren Man bevrucht was, ende naer dat sy van zulcks verlost was, dat sy gaerne wilde by soo een goedertieren Heer blyven, de welcke sy om sijn goedertierentheyt ende beleeftheyt niet en konde laten om hem te beminnen. Korts hier aen is desen Generael met **M. Tilly** teghen **Mansvelt** ghetrocken, al waer het ghebeurt is, datter een Scharmutzsinghe tusschen de Mansveltsche ende Keyzersche gheviel, daer desen haer derdenVryer het Hooft afgheschoten wiert. Sy dit vernemende, behield den buyt de welcke haer so voor ende naer gegeven was, en dachte daer van Leuyertjens te maken, om den Jongen **Water-brandt** in te winden, als hy ter Werelt zoude ghekomen zijn.

hem enige kragen en hemden gemaakt uit linnen dat als buit binnengebracht was. Ten langhen leste kreeg de generaal zin om dit paardje toch maar eens te laten draven (want tot dan toe had hij haar met uitermate grote beheersing met rust gelaten, omdat hij uit verhalen van zijn knecht die Duits kende, op de hoogte was geraakt van al haar belevenissen). Hij liet haar samen met andere jonge vrouwen plezier maken en liet daarbij gesuikerde vruchten en zoete wijn met elkaar mengen om zo haar karakter en stemming te leren kennen en om haar alle zwaarigheden te laten vergeten. Hij gaf opdracht haar in een kamer onder te brengen waar hij 's nachts of wanneer dan ook binnen kon komen. Hier kwam het eerst tot wat liefkozen en praten. Het ontbrak er niet aan hofmakerij, maar toen deze nieuwe vrijage het hoogtepunt naderde, vertelde Wintergroen hem dat zij door haar man bevrucht en hoogzwanger was. Maar ze zei ook dat zij na de geboorte van haar kind graag bij zo'n goedhartige heer zou blijven, die zij wel moest beminnen om zijn goedheid en hoffelijkheid. Kort daarna is deze generaal met maarschalk Tilly opgetrokken tegen Mansfelt. Daar gebeurde het dat er een schermutseling plaatsvond tussen de troepen van Mansfelt en die van de keizer en dat daarbij van haar derde vrijer het hoofd van het lijf werd geschoten. Toen zij dat vernam, behield ze de buit die haar bij verschillende gelegenheden gegeven was, met het voornemen die te gebruiken voor het maken van luiertjes om de jonge Waterbrand in te wikkelen als die ter wereld zou zijn gekomen.

Als **Wintergroen** nu gheenen secreeten vriendt meer kende als desen voorseyden Duytschen knecht, soo badt zy hem om alle hulp ende bystandt in haren noodt te doen, de welcke haer aen een seecker Duytsche Soetelersse hielp, om in tijdt van baerens noot eenigh secours te hebben: het welck oock eer langhe ghebeurden in een klein Hutjen van Loveren ende Gras ghemaect, daer **Winte-groen** moeder wiert van eenen wel-gemaecten, excelenten, vetten Soon. Soo haest sy hem sagh, riep zy, och hy ghelijckt **Sinjoor Waterbrandt**; doch de anderen hier van niet wetende, meenden datse kranckhooftich wierdt. Als sy nu gheluckelick verlost was, soo moest het Legher in aller haest op na den **Onder-Palts**, doen zy maer acht daghen in den Kraem out was; dan dese swarigheydt aen d'een zijde ghestelt zijnde, ende dit niet aensiende, heeft sy haer mede op den Tocht begheven, maer de voorseyde Soetelaers vrouw stondt vande Karre, ende liet **Wintergroen** daer op sitten, om datse mede over wegh raken mochte, want sy en durfte het niet openbaren datse eenighe sonderlinghe weerde van Gout ofte Silver by haer hadde.

Alsoo suckelende, is **Joufvrou** in den Onder-Palts ghekomen, niet sonder groote moeyte ende swarigheydt: ende hoewel sy in desen Tocht met dit kindt veel onghemacks hadde, zoo en hadde sy sulcke aenvechtinghe niet als vooren: want soo haest den een of den ander haer aen-ransten, hadde sy alreede soo veel Spaens, Italiaens ofte quaet Duytsch gheleert, dat sy zegghen konde, dat haren Man voor ofte achter was: soo dat alle dese moeyte met het kindt haer maer enckel vermaeck was, al ghebeurdent somtijts

Aangezien Wintergroen geen betrouwbare vriend meer kende behalve de eerder genoemde Duitse knecht, smeekte ze hem haar alle hulp en ondersteuning te bieden in haar hachelijke situatie. Hij bracht haar in contact met een Duitse marketentster, opdat ze tenminste in haar barensnood enige hulp zou krijgen. De bevalling vond niet lang daarna plaats in een hutje gemaakt van boomtakken en gras, waar Wintergroen moeder werd van een welgeschapen, prachtig en mollig zoontje. Zodra zij hem zag, riep ze: o wat lijkt hij op sinjeur Waterbrand, maar de anderen, die dit niets zei, dachten dat zij mal in 't hoofd werd. Toen zij dus voorspoedig verlost was, moest het leger in allerijl optrekken naar de Neder-Palts, terwijl ze de bevalling maar acht dagen achter de rug had. Maar nu het grootste probleem was overwonnen, trok zij zich daarvan niets aan en is zij met de anderen op weg gegaan. Maar de marketentster stapte van haar kar af en liet Wintergroen erop zitten, opdat ze de tocht zou kunnen doorstaan. Ze durfde niet te vertellen dat ze voor een aanzienlijk bedrag aan goud en zilver bij zich droeg.

Zo voortsukkelend is Wintergroen in de Neder-Palts gekomen, niet zonder grote moeite en problemen. Hoewel zij op deze tocht met het kind veel ongemakken ervoer, werd ze minder lastiggevallen dan tevoren. Want zodra de een of ander haar te na kwam, had ze inmiddels zoveel Spaans, Italiaans of plat Duits geleerd, dat ze kon zeggen dat haar man zich wat meer naar voren of achter hen bevond, zodat al het gedoe met het kind haar eigenlijk alleen maar plezier gaf, al gebeurde het

datse vijf of ses mijlen te voet met hem heeft moeten marzeeren.

Naer dat Mansvelt uyt den Palts alreede vertrocken, ende ordere ghestelt was, dat **Don Corduaes** Leger hem volgen zoude, heeft **Joufvrouw Wintergroen** haer haest op ghemaect, ende in den Tros begeven, alwaer dat sy altoos boven andere vrouwen ghe-eert wiert: En al hadt sy nu haer beste kleederen verkocht, nochtans door hare schoonheyte was elc een genegen om vanden Paerde af te staen, ende haer daer op te laten sitten, maer soo haest sy over Rhijn quamen, sijn diversche Duytsche Companien mede ghetrocken, waer onder sy twee of dry vrouwen uyt Nederlandt vondt, de welcke met den **Vorst Christiaen van Bruynswijck** op ghekomen, ende naer de Slacht op de **Meyn**, onder de Spaensche gheraect waren, alsoo dat Joufvrouw gheheel wel geaccommodeert was, uyt gesondert dat sy noch twijffelde aen haren Alder-liefsten **Waterbrandt** ywers te vinden.

Voorders in 't passeeren van de Maes, soo is het Tou ghe broken, waer mede de Ponten over ghehaelt wierden, alsoo dat veel Paerden ende Menschen over Boort vielen. Een vrouw neffens haer op een Paerdt sittende, valt van het Paerdt over Boort, ende meenende haer te houden, trock het kindt mede. Haer niet langh bedenckende, springht van boven neder in het Water om haer kindt te helpen, 't welck sy met de eene handt kreegh, dryvende voor stroom af, 't hoeft som tijds onder, ende dan de Billen wederom boven, alsoo dattet een jammer te sien was. In 't eynde swom haer een Paerdt voor by, 't welck

Een vrouw die naast haar te paard zat, viel van het paard af overboord en in een poging zich vast te houden trok ze het kind mee.

soms dat ze met hem op de arm wel vijf of zes mijl te voet moest marcheren.

Aangezien Mansfelt al uit de Palts vertrocken was en het bevel was gekomen dat het leger van Don Cordua hem moest achtervolgen, heeft juffrouw Wintergroen zich in haast klaargemaakt en zich bij diens legertros aangesloten, waar zij steeds boven andere vrouwen geëerd werd. Al had zij nu haar mooiste kleren verkocht, toch stond iedereen wegens haar schoonheid klaar om van zijn paard af te stijgen en haar daarop te laten zitten. Zodra ze de Rijn over waren, trokken verscheidene Duitse compagnieën met hen mee. Daaronder vond zij twee of drie vrouwen uit Nederland, die met vorst Christiaan van Brunswijk waren meegekomen en na de slag aan de Main onder de Spanjaarden waren beland. Dat maakte dat Wintergroen zich geheel op haar gemak voelde, behalve dat zij er nog aan twijffelde of ze haar allerliefste Waterbrandt nog ergens zou kunnen vinden.

Toen ze vervolgens de Maas overstaken, is het touw gebroken waarmee de pontons werden overgetrokken, waardoor veel paarden en mensen overboord vielen. Een vrouw die naast haar te paard zat, viel van het paard af overboord en in een poging zich vast te houden trok ze het kind mee. Zonder lang na te denken sprong Wintergroen van bovenaf het water in om haar kind te redden. Ze kreeg het met één hand te pakken, terwijl ze stroomafwaarts wegdreef, soms met het hoofd onder water, en dan weer met de billen erboven, zodat het jammerlijk was om het aan

sy by den staert vattede: Alsoo dat sy door desen middel te Lande ghebracht wiert, tot verwonderinghe van al de geene die het selve saghen. Nu meer waters als Wijn in 't lijf hebbende, soo heeft den Oversten Isenburgh gheboden datmen haer dadelick warmen Spaenschen Wijn in gheven soude. Die in 't lijf hebbende, begonste lustich water te lossen, ende bequam met het kindt: 't welck somtijts haer wat toe-lachte, gelijk oft haer wat van sijn Vader zegghen wilde.

Eerlanghe sijn sy den Graeff van Mansvelt ontmoet, den welcke haer Slach aen boot, daer haren lieven **Waterbrandt** by was, maer onwetende. Nu den strijt beginnende, was **Wintergroen** op een kleen Paerdeken gheraect, toe-behoorende eenen Capiteyn, de welcke, als hy ten strijde gingh, haren Hoedt van haer hoofd nam, ende stelden haer een ander met eenen Paerlen hoet-bandt, ende seer schoone Pluymen op het hoofd. Nu ghelijck het eene ongheluck by het ander wesen wil, wierde haer Paert de Borst, ende de voorste beenen met een Canon-koghel af gheschooten, alsoo dat sy met het kindt van boven neder in het bloet stortten, ende alle de omstanders meenden, dat sy en het kint doot waren. Maer eer langhe stonden sy over eynde, maer daer was gheen water ontrent, om haer te suyveren: alsoo dat haer lief soo hy ter selver uren by haer ghekomen hadde, haer niet ghekent soude hebben. Ten laetsten die slacht ghedaen zijnde, is sy met de Spaensche Armade na Brussel gheraect, Godt Almachtich danckende, dat hy haer van soo veel Wonderlijcke avonturen verlost hadde. Eyndelick is sy by eenen Hollantschen Bode ghekomen, die sy raedt vraeghden hoe

te zien. Tenslotte zwom haar een paard voorbij, dat ze bij zijn staert wist te grijpen. Zo gebeurde het dat ze hierdoor weer op de oever belandde, tot verwondering van ieder die het zag. Ze had nu meer water in het lijf dan ooit wijn, dus heeft kolonel Isenburgh bevolen haar dadelijk warme Spaanse wijn te laten drinken. Toen ze die binnen had, begon ze flink water over te geven en kwam ze samen met het kind weer wat bij. Dat lachte haar soms wat toe, alsof hij haar iets over zijn vader wilde zeggen.

Niet lang daarna stuitte ze op Mansfelt, die met hen slag wilde leveren. Daar was ook haar lieve Waterbrandt bij, maar zonder dat zij dat wist. Toen het gevecht begon, was Wintergroen op een klein paard terechtgekomen, dat aan een kapitein toebehoorde. Die nam, toen hij ten strijde trok, haar de hoed van het hoofd en zette haar een andere op, met een band vol parels en met mooie pluimen erop. En zoals het ene ongeluk geneigd is het volgende op te roepen, werden door een kanonskogel bij dit paard de borst en de voorste benen eraf geschoten, zodat zij met het kind van bovenaf in een plas bloed stortte. Alle omstanders dachten dat zij en het kind dood waren. Maar al snel stonden ze weer overeind. Er was echter geen water in de buurt om haar schoon te maken. Als haar lief op dat moment bij haar was gekomen, zou hij haar niet herkend hebben. Toen de veldslag ten slotte voorbij was, is zij met de Spaanse krijgsmacht naar Brussel geraakt, met dank aan God Almachtig dat hij haar uit een zo lange reeks wonderbaarlijke lotgevallen verlost had. Uiteindelijk kwam ze een Hollandse

sy best in Hollandt soude mogen raken, en hy gaf haer aenwijsingh, datse over 't Sas van Ghendt na Zeelandt trecken zoude, als gheschieden.

Ondertusschen soo was haer Vryer tot Berghen op den Zoom, ende hadde sich mannelick ghequeeten, hoe-wel hy by avontuer met Convoy daer binnen gheraecht was. Na dat de belegheeringhe ghe-eyndicht, ende **Sr. Waterbrandt** weynich over ghegaert hadde, heeft hy hem met een Oorlooghsman te water begheven, al te grootmoedich zijnde om leghe handen t'huys te komen. Na dat hy eenighe daghen in Zee, ende alreede eens Slachts geweest was, soo is het ghebeurt dat sy in eenen Mis-achtighen dagh, met een stercke koude in de ruyme Zee wel voorsichtelick twee nachten gheseyldt hadden, uyt vreesse van andere Schepen over seylt te werden.

Eer langhe soo sijn vijf ofte ses Hollandtsche Coopvaerders voor wint na de Straet gheloopen, ende een van dese is dit Oorloogh-schip onversiens in sijne zijde gheseyldt, niet wijt van den Voor-mast, ende dit met soo eenen afgrijselicken slagh, dat de Stenghen ende ander ghereetschap van boven neder quamen.

Desen slagh maecten haer alle gader wacker, ende sy quamen voor den dagh met Bult ende Gort-sacken, meenende het gat te stoppen. Maer als sy saghen dat sy moeten te vergheefs deden, hebben sy dadelick de Sloep uyt gheset, om daer door een deel volcks aen de andere Scheepen te setten, die haer wel hoorden roepen, maer vreesende voor schade, sijn al te mael voorts gheseylt. Den Capiteyn van het Schip bleef met een party volcks op 't Schip, om door dien middel

bode tegen, aan wie zij raad vroeg hoe ze het beste naar Holland zou kunnen komen. Hij gaf aan dat ze via Sas van Gent naar Zeeland zou moeten trekken. En dat gebeurde.

Ondertussen had haar vrijer in Bergen op Zoom dapper meegestreden, hoewel hij slechts bij toeval met een goederentransport de stad in was geraakt. Toen de belegering beëindigd werd, heeft sinjeur Waterbrand, die er maar weinig aan had overgehouden, met een oorlogsschip zee gekozen, omdat hij al te trots was om met lege handen thuis te komen. Na enige dagen op zee en al een keer slaags geraakt, waren ze in mistig en heel koud weer twee nachten in volle zee doorgezeild, heel voorzichtig, uit vrees door andere schepen overvaren te worden.

Kort daarop voeren vijf of zes Hollandse koopvaardischepen voor de wind naar de Straat van Dover en een daarvan heeft onverwachts dit oorlogsschip dwarsscheeps geramd, niet ver van de voorste mast, en wel met zo'n afgrijselijke klap, dat de stengen en de verdere tuigage van bovenaf neerstortten.

Door deze klap schrokken ze allen wakker en ze kwamen voor de dag met stro- en graanzakken, met de bedoeling het gat ermee dicht te stoppen. Maar toen zij zagen dat hun moeite tevergeefs was, hebben ze dadelijk de sloep uitgezet om daarmee een deel van de bemanning naar de andere schepen te brengen. Daar hoorde men hen wel roepen, maar uit vrees voor schade zijn ze allemaal doorgezeild. De kapitein van het schip was met een deel

William Turner (1775-1851)

in gheen swarigheyt te raken: want hy docht soo hy hem inde Sloep begheven hadde, soo soude alle man daer in ghewilt, ende alsoo den eenen met den anderen vergaen hebben. Nu de Sloep af gheroeyt zijnde, om dit volc aen de andere Schepen te brengen, en konde die niet wederom komen, maer door de donckerheydt, hebben sy niemandt kunnen sien, maer als sy haer Riemen wat stil hielden, soo hoorden sy 't volck van de andere Schepen wel spreken, ende om hulp roepen ende krijten, doch alles te vergeefs. Den Capiteyn op het gebroken Schip verlangde seer, om sijne Sloep wederom te hebben: want het volck was alreede achter op het Schip ghevlucht, door dien sy van het water over wonnen waren, seer krijtende ende roepende met ghelijcke Stemmen, de eene in noodt van te vergaen, ende de andere, om datse haer lieve Maets alle moesten hooren in de Zee verdrincken. Het was seker een droevigh gheklagh, elck een scheen wat te

van het scheepsvolk aan boord gebleven, om op die manier de problemen niet nog groter te maken. Hij was namelijk van mening dat als hij zich in de sloep had begeven, iedereen erin had gewild en dat ze dan met z'n allen vergaan zouden zijn. Nu de sloep weg geroeid was om volk naar de andere schepen te brengen, lukte het hun niet om terug te keren. Door de duisternis hebben zij niemand kunnen zien, maar als zij de roerriemen even stil hielden, hoorden zij het volk van de andere schepen wel met elkaar spreken, en ook hoe er om hulp werd geroepen en gejammerd, maar dat was allemaal vergeefs. De kapitein op het geramde schip had heel graag zijn sloep weer terug gehad, want zijn bemanning was al op het achterdek gevlucht, omdat ze door het water in het nauw gebracht waren. Ze jammerden hevig. Van beide kanten klonk hetzelfde geschreeuw, aan de ene uit angst om te vergaan en aan de

zegghen te hebben, maer al te vergheefs: want daer en was gheen helpen mede ghemenght, door dien de Sloep over laden was. Als sy nu sonder Compas dwaelde, seyde desen **Sr.**

Waterbrant ick wilde dat onsen Capiteyn in mijne, ende ick in sijne plaetse ware, ende elck een seyde het sijne: krijten ende karmen en was daer geen ghebreck, als elck een adieu riep, als hy na den grondt gingh.

Die van de Sloep hebben in desen bitteren koude ander order ghestelt om te leven of te sterven: want de Zee gingh zeer hol, alsoo datse dicht aen malkanderen sitten moesten, om met hare ruggen de Baren te stutten: andere moesten ghestadich met hare Hoeden het over-spoelende water uyt Hoosen. Dit duerde tot inde veertich uren, met een afgrijselick ellende: want daer en was niet te eeten noch te breken, den koude was onverdragelijc, tot teycken dat een van dese Maets, na dat hy seshien uren dese koude gheleden hadde, ghestorven is met groot gheclagh vande andere. Soo haest dien doodt was, so is hy met sijn kleederen vol Goude Passementen over Boort gheworpen, om alsoo door desen middel de vracht te moghen lichten. Dry uren hier naer is noch een ander ghestorven, die sy van ghelijcken, sonder te voelen of hy ghelt, of iets by hem hadde, alsoo koel sonder bewegen over Boort gheset hebben: want het leven was by haer gheheel soober. Eenighe uren hier na zijn noch een ofte twee gestorven, maer

Van beide kanten klonk hetzelfde geschreeuw, aan de ene uit angst om te vergaan en aan de andere kant omdat zij moesten horen hoe hun geliefde maats in zee verdronken.

andere kant omdat zij moesten horen hoe hun geliefde maats in zee verdronken. Het was uiterst droevig om aan te horen, iedereen scheen wat te willen zeggen, maar het was allemaal vergeefs: er was geen helpen aan doordat de sloep al overladen was. Terwijl die zo

zonder kompas ronddwaalde, zei sinjeur Waterbrand: ik wilde dat onze kapitein in mijn plaats was en ik in die van hem, en iedereen voegde daar het zijne aan toe. Aan huilen en kermen was er geen gebrek toen ieder van hun maats adieu riep als hij onderging.

De mannen in de sloep hebben in de bittere kou maatregelen getroffen; het ging om leven of dood. De zee stond hol, zodat ze dicht tegen elkaar aan moesten zitten om met hun rug de golven te stuiten; anderen moesten voortdurend met hun hoeden het over de rand spoelende water eruit hozen. Dit duurde meer dan veertig uur, met een afgrijselijke ellende. Want er was geen hap te eten en de kou was niet om uit te houden. Dit wordt getoond door het feit dat een van de mannen, nadat hij zestien uur deze kou had ondergaan, is gestorven, tot groot verdriet van de anderen. Zodra die dood was, is hij overboord geworpen, met inbegrip van zijn kleren vol gouden passementen, om op die manier de vracht wat lichter te maken. Drie uur daarna is er nog iemand gestorven, die zij op dezelfde manier, zonder te voelen of hij geld of wat dan ook bij zich droeg, in koelen bloede en even onaangedaan over boord hebben gezet. Want het ging hun nu alleen nog

sy en hadden de macht niet om dese over Boort te setten, want sy te samen verkleumt waren. Als sy nu op Godts ghenade, ghelijck voorseyt is, heenen dreven, soo hebben sy ten laetsten landt ghesien: 't welck gheen kleene vreught onder haer verweecten.

Doen sy daer by quamen, zijn sy volck ghewaer geworden, het welck op den Oever des Zees stont. Maer alsoo daer een steen-klip was, konde haer niemandt helpen: de Zee gingh oock al te hol, om met kleyne Schuytkens in 't water te komen, soo dat sy noch eenighe tijdt alsoo gheswerft hebben, in duysent perijckelen dat de Sloep in stucken raken mochte. Ten langhen laetsten zijn sy om eenen hoeck ghekomen, daer de Baren vande Zee niet soo uyt-nemende hoogh en ginghen, daer de Inwoonders knaphandich haer te hulp quamen, en hebben haer alle aen landt ghebrocht, ende seer veel deught bewesen. Onder allen verstonden de Maets, datse in Enghelant waren, en hierom ordineerden **Sr. Waterbrandt**, dat een Man na **Londen** soude ghe-sonden werden, om aen de **Ambassadeurs vande Hoogh-Mooghende Edele Heeren Staten** haren noodt te kennen te gheven: de welcke dese tijdinghe verstaende, dadelick eenen Ghedeputeerden af-gheveerdicht hebben, om haer in alles onderstandt te doen, also alle middelen aanwendende om dese half doode menschen wederom levendich te maecken. Eenighe sijn op ghekomen, andere ghestorven, maer onder anderen soo is **Sinjoor Waterbrandt naer Londen**, ende van daer na **Vlissinghen** gevaren, niet veel gelts hebbende, oock soober ghekleedt zijnde, met

om het vege lijf te redden. Een paar uur later zijn er nog een of twee overleden, maar toen waren ze niet meer bij machte hen over boord te zetten, doordat ze helemaal verkleumd waren. Terwijl ze nu op goed geluk, zoals gezegd is, maar wat voortdreven, hebben ze ten slotte land gezien, wat geen geringe vreugde onder hen teweegbracht.

Toen ze dichterbij kwamen, merkten ze dat er mensen op de zeeoever stonden. Maar doordat er daar een rotskaap was, kon niemand hen helpen. De zee was ook veel te woest om met kleine schuitjes het water op te gaan. Dat maakte dat ze nog enige tijd rondgezworven hebben, in duizend gevaren om met de sloep schipbreuk te lijden. Ten langen leste hebben ze een hoek gerond, waarachter de golven van de zee niet zo uitermate hoog waren. Daar kwamen de bewoners hun vlug en vaardig te hulp. Zij hebben hen allen aan land gebracht en hun veel goeds gedaan. Ondertussen drong het tot de mannen door dat ze in Engeland waren en daarom heeft sinjeur Waterbrandt geregeld dat er een man naar Londen gezonden zou worden om aan de ambassadeurs van de hoogmogende edele heren Staten-Generaal hun nood te kennen te geven. Na ontvangst van dit bericht hebben die meteen een afgevaardigde gezonden om hun in alles hulp te bieden, waarbij alle middelen werden aangewend om deze halfdode mensen weer het leven terug te geven. Sommigen herstelden, anderen zijn gestorven, maar sinjeur Waterbrandt is samen met anderen naar Londen gegaan en is vandaar naar Vlissingen gevaren, met weinig geld op zak, en ook sober gekleed,

een Toppers hoetjen op 't Hoofd, wandelende het voet-pat langhs naer **Middelburgh**.

Op den selven tijdt soo is **Joufvrou Wintergroen** van het Sas over tot **Vlissinghen** ghekomen, haer op den selven pat beghevende. **Sr. Waterbrant** sat onder weggen ende ruste wat, door dien dat sijn beenen noch stijf waren van 't voorseyde onghemack. Als dese by hem quam, vraeghden hy haer of sy wat rusten wilde, het welck sy weygherde, weynich denckende dat dit haer liefste was. Ten laetsten door sommighe reden meer achts op de vrou nemende, is hy op gheresen, met een sonderlinghe **Alteratie** in sijn ghemoedt, ende heeft ghevraeght waer sy na toe wilde? Ende haer noch nauwer besierende, soo begost sijn hart te branden.

Terstondt soo wiert hy haer kennende, ende liet van verschrickinghe sijn stock vallen, maer en openbaerden sijn selven haer noch niet, maer keerden hem om, als of hy wateren wilde, ghelijck hy oock deede, maer het waren bittere Tranen. Als hy deze wat afghevaegt hadde, quam hy wederom by haer, ende versocht om het kindt te draghen, vraghende waer den Vader van het kindt was. Och! seyde sy met swaer versuchten, die is in den slagh voor **Praegh** gebleven, ende also sy wat voor uyt trat, dat hy haer niet in 't aensicht sien en konde, soo vraeghde hy haer of sy tsedert gheen man gehadt en hadde, ende doen sy neen seyde, soo vraeghde hy haer waer sy na toe wilde? sy seyde naer Hollant, want mijns Mans vrienden tot Amsterdam woenen, ende soo voorts nae Vrieslandt by mijn vrienden.

En toen hij haer wat aandachtiger bekeek, begon zijn hart te bonzen. Op hetzelfde moment herkende hij haer en liet hij van schrik zijn stok vallen.

met een zeemanshoedje op zijn hoofd. Hij wandelde het voetpad langhs op weg naar Middelburg.

Om die tijd was juffrouw Wintergroen van Sas van Gent naar Vlissingen gekomen en is ze hetzelfde pad op gegaan. Sinjeur Waterbrand zat onderweg wat te rusten, omdat zijn benen nog stijf waren van het geleden ongemak. Toen zij langs kwam, vroeg hij haar of ze ook niet wat wilde uitrusten, wat zij weigerde, weinig vermoedend dat dit haar liefste was.

Een paar dingen die ze zei, trokken zijn aandacht. Hij stond op, met een hevige gemoedsbeweging, en vroeg haar waar ze naartoe ging. En toen hij haar wat aandachtiger bekeek, begon zijn hart te bonzen. Op hetzelfde moment herkende hij haar en liet hij van schrik zijn stok vallen. Maar hij maakte zich nog niet bekend, maar draaide zich om alsof hij wilde gaan wateren. Wat hij ook deed, maar dan door bittere tranen te storten. Toen hij die wat had afgeveegd, kwam hij weer bij haar en bood aan het kind voor

haar te dragen, met de vraag waar de vader was. Ach, zei ze zwaar zuchtend, die is gesneuveld in de veldslag bij Praag. Hij stapte wat naar voren, zodat hij haar niet in het gezicht kon zien en vroeg of zij sindsdien geen

man gehad had. Toen zij nee zei, vroeg hij haar waar ze naartoe wilde gaan. Naar Holland zei ze, want er woont familie van mijn man in Amsterdam, en dan verder naar Friesland. Meteen begon hij het kind heftig te kussen. Ze zag dat en wist niet wat ze ervan moest denken, maar

Terstont begon hy dat kint seer te kussen, 'twelck sy siende, niet wist wat sy dencken zoude: maer sy kreegh een schrick over het lijf, gheijck of haer eenen Emmer met kout water over het hoofd ghegooten wiert, ende haer Beenen begaven haer, door het schielic, schudden ende beven dat haer over quam. Nu ten halfweghen Middelburgh zijnde, ontrent een plaets **Soeburgh** ghenaeamt: soo setten sy haer beyde neder op een Stoep voor een Herbergh, ende hy soende haer kindt hoe langhs hoe meer: waer over sy hem te degen in 't aenghesicht begon te sien, ende naerder acht op hem slaende, soo bestorf sy niet weynich: het welck als hy sagh, seyde hy, wel mijn Welbeminde sijt ghy van my verschrickt? Hier door is sy soo verschrickt gheworden dat sy vande Banck seegh; doch als hy haer omhelst ende ghekust hadde, zijn sy binnen ghegaen, malkanderen beter kennis doende, ende lieten wat t' Ontbijten langhen, ende om dat sy seer kout waren, een goet vyer aen legghen.

Het eeten en wierde niet vermindert, maer dat kindt, datfraeykens begost te spreken, liep vast over ende weer, dat sy al te mets een Boterhamken gaven, maer sy waren versaet in malkanders ghesicht: **Wintergroen** seyde dat het sijn kint was, en doen hy het selfde soo vast gheloofde, als sy het selve seyde, soo heeft sy dadelick haer kleederen op ghelicht, ende uyt een out Onder rocksken een Goude Keeten gheternt, met een zeecker Busseltjen Gouts dat sy haer Lief langden. Van al de duysent kuskens, ende andere lieve groetenissen, die daer om ghedeyldt wierden, sal ick verswijghen.

kreeg toen een schrik over het lijf alsof er een emmer koud water over haar hoofd leeggegoten werd. Haar benen begaven haar door het plotseling schokken en beven dat haar overviel. Ze waren nu ze halverwege Middelburg, in de buurt van een plaats die Souburg heet, en zetten zich samen neer op de stoep van een herberg. Hij zoende haar kind hoe langer hoe meer. Dat maakte dat ze hem wat beter in het gezicht ging kijken. Terwijl ze hem zo met meer aandacht aanzag, werd ze doodsbleek van schrik. En toen hij dat zag, zei hij: wel mijn liefste, schrik je van mij? Dit gaf haar zo'n schok dat ze van de bank gleed. Maar toen hij haar omhelsd en gekust had, zijn ze samen naar binnen gegaan om elkaar uitgebreider hun verhaal te doen. Ze lieten wat te eten brengen en, omdat ze heel koud waren, een goed vuur aansteken.

Aan eten kwamen ze niet toe, maar het kind, dat al aardig begon te praten, liep steeds van de een naar de ander en hem gaven ze af en toe een boterhammetje, terwijl zij er genoeg aan hadden om elkaar in de ogen te zien. Wintergroen zei dat het zijn kind was en toen bleek dat hij het met even grote zekerheid geloofde als zij het zei, heeft ze dadelijk haar kleren opgetild en uit een oude onderrok een gouden ketting losgetornd, samen met een zakje goud. Die overhandigde ze aan haar lief. Over al de duizenden kusjes en andere liefdesbetuigingen die ze daarop uitwisselden, hoef ik niets te vertellen.

Jan Steen (ca 1625-1679)

Ten laetsten hebben haer de twee Goeliefkens wederom op den wegh begheven, met eene andere wackerheydt als van te vooren: en al was het dat het teghen den Winter gingh, ende de Bladeren vande boomen vielen, soo was het doch by dese twee in den soeten **Lenten** tijdt: Want hy deede anders niet dan dat soete jongetjen te kussen, sijn lief daerentusschen niet vergetende: Also dat ick niet en geloove, of de Dierkens op den velde, en de Voghelkens in de Haghen kosten dese vreught bemercken, en sy waren met een om-sien tot **Middelburgh**, wel wenschende noch verre van daer te zijn, om dat haer propoosten noch niet ten eynde waren.

Daer binnen komende, sijn sy beyde by de Poort in een Herbergh gegaen, ende **Joufvrouw Wintergroen** soude gaen haer

Ten slotte zijn de twee gelieven weer op weg gegaan, met heel wat meer levenslust dan tevoren, en al liep het tegen de winter en vielen de bladeren van de bomen, toch heerste voor deze twee de zoete lentetijd. Want hij deed niets anders dan het lieve jongetje kussen, terwijl hij daarbij zijn lief niet vergat, zodat ik niet anders geloof of de dieren in het veld en de vogeltjes in de hagen hebben deze vreugde meebeleefd. Voor ze het wisten waren ze in Middelburg, terwijl ze wensten er nog ver vandaan te zijn, omdat hun gesprekstof nog lang niet uitgeput was.

Daar binnengekomen zijn ze dichtbij de stadspoort samen een herberg ingegaan. Juffrouw Wintergroen wilde voor haar lief een hoed en een kraag kopen. Toen ze dat inderhaast gedaan had, wilde ze weer

Lief een Hoedt ende kraegh koopen. Dit met een haestigheydt ghedaen zijnde, meende sy wederom na de Herbergh te keeren, maer en wiste de naem vande straet noch het huys niet, ende hoe sy meer socht, hoe sy meer verdoolde. In het laetst bedroeft zijnde, begonst sy hare ooghen op het nieu te wasschen met warm water, loopende seer verbaest teghen den donckeren soecken, ende alle alle sware ghedachten deden haer meer versuchten: maer eenighe Burghers met de schoone jonghe vrou deernis hebbende, vraeghden watse socht. Och! wat soude ick soecken, seyde zy: Wy sijn eerst in de Stadt ghekomen, ende ick en kan het Huys niet vinden, daer mijn Man ende mijn kindt is. De lieden vraeghden van waer sy ghekomen was, ende doen sy van **Vlissinghen** seyde, soo ginghen de lieden met haer aen die Poort, ende alsoo wert sy het Huys kennende. Daer binnen ghekomen zijnde, was daer van beyde zijden gheen kleyne vreught, ende een kort avondtmael makende, sijn sy op de oude rekeninghe te samen te bedde ghegaen. Ick gheeff u te bedencken offer oyt rijcker ende blyder Bruydt ende Bruydegom in gheheel **Zeelandt** gheweest sijn als dese twee waren, ende off alle verganghene droefheydt niet in blydschap veranderde: en so alle de jonghe Ghetrouwde lieden dese soete omhelsinghe ghevolght hadden, of het niet een lieflijcke nacht door de gheheele Stadt van Middelburgh gheweest soude sijn. Of sy des morgens, sonder dat kleyne **Cupido otjen** wacker te maken, wederomme malkanderen een **Boheemsche Batalie** ghelevert hebben, en weet ick niet: altoos

Toen ze daar weer binnen was gekomen, gaf dat van weerskanten geen kleine vreugde en na een snel avondmaal sijn ze als vanouds samen naar bed gegaan.

naar de herberg terugkeren, maar ze wist de naam van de straat niet meer, noch die van het huis en hoe langer ze zocht, hoe meer ze verdwaalde. Op het laatst raakte ze zo bedroefd dat de hete tranen haar opnieuw uit de ogen stroomden. Terwijl de duisternis al inviel, liep ze geheel wanhopig te zoeken en vele vele sombere gedachten lieten haar steeds meer zuchten slaken. Een paar Middelburgers kregen medelijden met deze mooie jonge vrouw en ze vroegen wat ze zocht. Och, zei ze, wat zou ik zoeken: we zijn zojuist in de stad aangekomen en ik kan het huis niet meer vinden waar mijn man en mijn kind zijn. De mensen vroegen waar ze vandaan gekomen was en toen ze zei uit Vlissingen, gingen ze met haar naar de poort en zo herkende ze de herberg. Toen ze daar weer binnen was gekomen, gaf dat van weerskanten geen kleine vreugde en na een snel avondmaal sijn ze als vanouds samen naar bed gegaan. Ik geef je te bedenken of er ooit een rijker en gelukkiger bruid en bruidegom in heel Zeeland geweest sijn dan deze twee en of niet alle ondergane ellende in blydschap veranderde. En als alle pasgetrouwde stellen deze aangename omhelzingen nagevolgd hadden, zou het dan niet een liefelijke nacht in de hele stad Middelburg geweest sijn? Of ze 's morgens, zonder het kleine Cupidootje wakker te maken opnieuw met elkaar een Boheemse bataille geleverd hebben, weet ik niet. In elk geval werd het kleine kind wakker en daar ze 's avonds gezegd had dat dit sijn vader was, had hij dat nog onthouden en zei

wiert het kleyne kindt wacker, ende soo sy des avonts gheseydt hadde dat het sijn Vader was, hadde hy het noch onthouden, ende seyde met een Enghels stemmeken: **Goede morgen Vader lief.**

Dese twee beslooten in Zeelandt wat te blyven, ghelijck sy eenighe daghen deden, ende in het laetste hebben sy haren wegh naer ter **Veer** ghenomen, ende sijn van daer over gescheept naer **Dordrecht**. Nu teghen den middagh sloop gaende, sijn sy met soo een wacker Wint ende Stroom voort ghevaren, ghelijck of **Neptunus** alle sijn Paerden voor het Schip ghespannen hadde.

Maer teghen den avont, als sy **Willemstadt** ter rechter handt, ende de Plaet ter slincker handt saghen, ende den Thoorn van **Strijen** voor uyt, so begon sulck eenen stercken Wint, met een laegh water uyt den Noort-Oosten op te blasen, dat alles kreet wat in het schip was, meenende te vergaen: Het schreyde alles behalven dese twee Goelieven, die gheen perijckel achten, ende seyden datter gheen beteren tijdt van sterven voor haer konde komen: want sy meenden alles besocht te hebben, wat eenigh mensch ter werelt soude moghen besoecken, ende begonnen met een wat van hare Historien te vertellen. Mits scheenen de Winden ende alle **Nymphen** stil te wesen, om hier naer te luysteren, maer het Schip stiet op een Sandt-plaet, en daer was het wederom te krijten ende te schreeuwen. Nu wel vast op dese Plaet int Sant sittende, verleende den Schipper dese twee Goelieven sijn Koye, de selve toe doende, ende alsoo den dagh verwachtende.

hij met een engelachtig stemmetje: goedemorgen, vaderlief.

De twee beslooten nog wat in Zeeland te blyven, en dat deden ze ook een paar dagen, maar ten slotte sijn ze op weg gegaan naar Veere. Daarvandaan hebben ze een boot genomen naar Dordrecht. Tegen de middag vertrokken ze en met een flinke wind en de stroom mee voeren ze voort alsof Neptunus al sijn paerden voor het schip gespannen had.

Maer tegen de avond, toen ze Willemstad aan hun rechterhand, Ooltgensplaat links en de toren van Strijen voor zich zagen, begon er zo'n harde wind te waaien, met opkomend water vanuit het Noordoosten, dat alles wat in het schip was begon te schreeuwen, denkend dat ze zouden vergaen. Iedereen jammerde, behalve deze twee gelieven, die zich van geen gevaar iets aantrokken. Ze zeiden dat er geen beter tijdstip voor hen kon komen om te sterven, aangezien ze ervan overtuigd waren dat ze alles al beleefd hadden wat een mens op aarde maar zou kunnen beleven. Ze begonnen meteen wat over hun avonturen te vertellen. Op hetzelfde moment leken de winden en de waternimfen stil te vallen om hiernaar te luisteren. Maar toen stootte het schip op een zandplaat en daar ging het weer op een huilen en schreeuwen. Toen ze eenmaal op deze plaat stevig in het zand vastzaten, stond de schipper de scheepskooi aan hen af, deed die dicht en ging zitten wachten tot het dag zou worden.

Pieter Bruegel de Oude (circa 1520–1569)

Den Schipper een Boetsmaker zijnde, seyde laet dese twee daer een weynich gheworden, ick wedde eer langhe sullen sy ons van hier schuyven. Nauwelicks hadde hy de woorden ghesproken, of het Schip begonste te Vlooten, ende Wint tekrijghen, alsoo dat het scheen, dat de Zee **Nymphen** ontrent de **Roo Vaert**, benijden dat het Eylant van **Walcheren** alleen dese soete omhelsinghe ghenieten soude, ende hebben alsoo de **Kijl** door gheseyldt, soo datse met den dagheraet tot Dordrecht waren.

De Maeght van Dordrecht, boven de Poorte van het Groote-hoofd sittende, scheen te lacchen over de soete Liefkens, die den aen-staenden dagh Dordrecht besaghen, ende den aen-staenden nacht bleven, daer het kind **Cupido** Dordts leerde spreken, ende met een soete Pen Hollandts schrijven:

De schipper, die een grappenmaker was, zei: laat die twee maar wat hun gang gaan, dan wed ik dat ze ons in een wip hier weer af laten schuiven. Nauwelijks had hij dat gezegd, of het schip begon los te raken en de wind in de zeilen te krijgen. Het leek wel of de zeenimfen daar bij de Rode Vaert erop jaloers waren dat alleen het eiland Walcheren het genoeg zou smaken van zo'n zoete vrijpartij. Ze zijn verder gevaren door de Dordtse Kil en waren met de dageraad in Dordrecht.

De Dordtse stedemaagd, gezeten boven de poort van het Grote Hoofd, leek plezier te hebben in deze aardige liefjes. Die bezichtigden die dag Dordrecht en bleven er de volgende nacht, waarin het liefdesgodje Cupido Dordts leerde praten en met een zoete pen Hollands leerde

wiens woorden over neghen Maenden eerst ghelesen konden werden. Hier van trocken sy naer **Rotterdam, Delft** ende den **Haegh**, sonder te vergheeten **Venus** Tol te gheven: Also dat ick niet en twijffel, dat by aldien alle jonghe ghetrouwde Lieden sulcke soete reysedeeden, als tusschen **Zeelandt** ende **Hollandt** van dese twee gedaen wierde, men zoude weynigh Houwelijcks voorwaerden behoeven te maecten.

In den **Haegh** eenighe daghen gheweest zijnde, ginghen sy in het bosch wandelen, ende **Sr. Waterbrant** maecte sijn Soontjen een Booghjen, ende hy begonste de Hinnen ende Herten naer te loopen, het welck dese twee deede verheughen.

Hier gingen sy neder sitten, ende pluckten Winter roosen: ende eenighe **Hovelingen** met hare **Matressen** door de Boomen dit aensiende, meenden voorseker dat het **Venus** met haer gespan was: dit te vaster gheloovende, door dien sy dit soete **Cupido otjen** met sijn Booghjen saghen²¹ over ende weder loopen: maer als deze twee weder haren wegh wandelden, sagen sy dat sijt onge-veynschdelic met malkanderen meenden, ende doen sy het Jonghetjen soo menighmael saghen by haer komen loopen, en haer kussen, konde sy niet ghelooven, dat het **Oude mal** noch soo soet was, en daer sy so een out kint hadden, dat het joc-spiel niet en minderde.

Nu soo yemant hier in mocht ontsticht zijn, die lese dese Historie, en die verstaen hebbende, overleyt dan eens by sijn selven, in dien hem een vande minste ghedeelte ontmoeten, ende hy dan met sijn lief daer na quam te wandelen, ende ghelegghen tijt

schrijven, waarvan de woorden pas over negen maanden gelezen kunnen worden. Hiervandaan trokken ze naar Rotterdam, Delft en Den Haag, zonder te verzuimen hun tol aan Venus te betalen. Indien alle pas getrouwde stellen zo'n aangename reis door Zeeland en Holland zouden maken als deze twee, dan twijfel ik er niet aan of men zou nauwelijks meer huwelijksvoorwaarden hoeven op te stellen.

Toen ze een paar dagen in Den Haag verbleven, gingen ze wandelen in het Haagse Bos. Sinjeur Waterbrand maakt voor zijn zootje een boogje en daarmee begon die achter de hinden en herten aan te gaan, waar zij beiden veel plezier om hadden.

Ze gingen zitten en plukten wat late rozen, en een paar hovelingen en hun vriendinnen die dit tussen de bomen door zagen, meenden stellig dat het Venus en Adonis waren. Ze geloofden dit nog vaster doordat ze dit lieve Cupidoetje met zijn boogje²¹ heen en weer zagen lopen. Maar toen die twee weer weg wandelden, zagen zij dat ze oprecht van elkaar hielden. En toen ze het jongetje telkens naar hen toe zagen lopen en hoe zij elkaar kusten, konden ze niet geloven dat een verliefdheid van zo lang daarvoor nog zo zoet kon zijn gebleven en dat, terwijl ze al zo'n groot kind hadden, toch de speelse dartelheid niet verminderde.

Mocht iemand dit ongepast vinden, laat die dan dit verhaal lezen. En als dat tot hem is doorgedrongen, laat hij dan het volgende bij zichzelf overleggen: indien hem ook maar één van de geringste gebeurtenissen daaruit zou overkomen en hij zou daarna

²¹ Venus was de god van de schoonheid, Adonis was haar minnaar, en haar zootje Cupido de god van de liefde.

ende plaets vindt, of hy haer oock niet soude betoonen dat hyse beminde.

Des anderen daechs sijn sy met een Wagen Strant langhs na **Leyden** ghereeden, verhalende so langhs de Zee malkanders wedervarenheyt, ende na eenighe suchtjens hebben sy eenighe soentjens om gedeelt, dat den Voerman dicwils dacht, dat sijn Sweep van selfs klapte.

Te **Leyden** komende, wandelden sy **Rapenburgh** langhs, voor by de **Universiteyt**, daer desen **Sinjoor Waterbrandt** eertijts wat ghestudeert hadde. Daerom de Copye van dese Historie daer latende, reysde hy voorts na **Haerlem**: ende in 't **Harlemer-houdt** wandelende, seyden sy dit is der liefden Warande, ende vertroc-en naer **Amsterdam**, daer sy voors eenighe vrienden besochten. Van Amsterdam dochten sy voorts te varen naer **Vrieslandt**, om haer Ouders te besoecken, weynich denckende, dat die tot sulcke Ruijn ghekomen waren, als sy na der handt vernomen hebben. Want also sy haer alle beyde seer fraeykens tot Amsterdam hadden op ghedorst, alsoo datter een moeye party der Vrouwen Juweelen in den loop bleven, zijn sy ten laetsten te Scheep ghegaen: Doch in Vrieslandt ghekomen zijnde, vonden de saeck in eenen gheheelen anderen staet, als sy deselve ghelaten hadden.

Want de Ouders waren uyt geplondert vande Soldaten, 't welck hare blydschap vry wat temperde, ende hadden de selve langen tijt op haer eygen kosten in haer huys moeten houden, ja ten laetsten van de selfde noch

met zijn lief een wandeling kunnen maken en de tijd en plaats lieten het toe, zou hij dan ook niet duidelijk laten blijken dat hij haar beminde?

De volgende dag zijn ze met een wagen over het strand naar Leiden gereden en zo langhs de zeekant rijdend hebben zij elkaar nog eens hun belevnissen verhaald en na hun beider zuchten daarover deelden zij telkens wat zoentjes aan elkander uit, zodat de voerman dikwijls dacht dat zijn zweep vanzelf klakte. In Leiden aangekomen wandelden ze over het Rapenburg, langhs de universiteit, waar sinjeur Waterbrand vroeger een tijdje gestudeerd had. Hij liet de tekst van dit verhaal bij een Leidse drukker achter, en reisde verder naar Haarlem. Wandelend in de Haarlemmerhout zeiden ze tegen elkaar: dit is nu echt de tuin der liefde. Ze trokken door naar Amsterdam, waar ze enige verwanten bezochten. Ze maakten zich op om vanuit Amsterdam naar Friesland te varen om daar haar ouders op te zoeken, weinig vermoedend dat die zo grondig geruïneerd waren als zij naderhand te weten kwamen. Want nadat ze zich beiden in Amsterdam zeer fraai in de kleren hadden gestoken, zodat een flink deel van de juwelen van Wintergroen daar achterbleven, zijn ze ten slotte sloop gegaan. Maar toen ze in Friesland gekomen waren, vonden zij de zaken daar in een heel andere staat dan bij hun vertrek het geval was.

Want haar ouders waren van alles beroofd door de soldaten, wat hun vreugde nogal wat temperde. Die hadden op hun eigen kosten dat volk lange tijd in hun huis moeten onderhouden, ja zelfs op

Beesten en Meubelen rantsoenen. Dese het ghelt hebbende, zijn vertrocken met eenen duyvelschen stanck, ende namen het beste goet mede, ende hebben de Oude lieden een deel duyvels toe ghesonden, de welcke argher waren als de eerste. Want sy ginghen den Ouden Patroon aen met dreyghementen, ende Tormenten, dat hy soo veel hondert Rijcks-Daelders op soude brenghen, of sy wilden alles verderven datter was, ende hem in sijn eyghen huys verbranden. Het ghereet gheldt met de meeste part van Silver ende Gout was ghevloghen: Des niet teghenstaende soo most hy naer Embden, ende nemen ghelt op Interest, of andersins so hy best mocht. Dit alles met groote moeyten, honger ende kommer by malkanderen ghebracht, ende het gheldt over ghetelt hebbende, soo hebben dese Booswichten, den Man seer ellendelick gheslaghen, ende hebben hem ten huysen uyt ghestooten, ende wilden, hy soude voor soo veel hondert gulden alderhande Suycker Bancquet, ende veelderley Wijn beschicken, of sy souden vrou ende kinderen aen het vyer braden. Soo haest den goeden Man buyten de Deure was, begoste het alles seer Godts erbarmelick in huys te schreyen, waerom desen ouden knecht seer mistrostich op de Deure liep, ende nam voor, by vrou ende kinderen sijn leven te laten. Een van dese Booswichten uyt komende, beloofden den Man aen sijn hant, so hy hetvoorseyde gingh halen, soo en soude haer gheen leedt gheschieden.

Den Man wederom over al Credijt makende, heeft het alles gebracht, het welck sy

het laatst ook nog hun vee en meubels van hen moeten loskopen. Toen die soldaten dat geld in handen hadden, zijn ze vertrokken met achterlating van een rampzalige situatie. Ze namen de beste spullen mee en hebben vervolgens die oude mensen een stel duivels op hun dak gestuurd, nog erger tuig dan de vorige. Want die gingen tekeer tegen de oude baas met dreigementen en martelingen: hij zou zo en zoveel honderden rijksdaalders op tafel moeten leggen, of anders zouden ze alles verwoesten wat er was en hem in zijn eigen huis laten verbranden. Het contante geld was met het grootste deel van het zilver en goud al gevlogen. Desondanks moest hij naar Emden gaan en daar geld tegen rente opnemen, of op een andere manier in handen zien te krijgen. Toen hij dit met grote moeite, honger en verdriet bij elkaar geschraapt had en het geld aan hen uitgeteld had, hebben die booswichten de man ongenadig afgeranseld en hem het huis uitgejaagd. Hij moest hun voor honderden guldens zoet banket en allerlei wijnen bezorgen, of ze zouden zijn vrouw en kinderen in het vuur braden. Zodra de goeie man het huis verliet, begon daarbinnen alles erbarmelick te jammeren, waarop deze grijsaard geheel terneergeslagen terug naar de deur liep, met het voornemen om samen met zijn vrouw en kinderen het leven te laten. Een van deze booswichten kwam naar buiten en gaf zijn hand erop dat hun geen leed zou geschieden als hij de genoemde zaken ging halen.

Door weer overal nieuwe schulden te maken kon hij alles wat ze hem bevolen

hem bevoelen hadde. Hier mede te huys komende, scheen dat alle dinghen wel was: onder-tusschen wierden van de beste Beesten gheslacht, ende alle graen bedorven, Linnen ende Wollen soo voor ende naer van alle kanten ontstoolen. Dit niet ghenoech zijnde, ende dat het alles verdorven was, uyt-ghesondert het huys met een party Beesten, soo hebben dese Boosdaders de Beesten het hoofd om hoogh ghebonden, dat sy niet konden eeten, ende achter inde Hacken gesneden, waer door sy begonsten te bulcken. De huysman badt om de Beesten te moghen laten eeten, maer dat en mocht niet gheschieden, of hy moeste wederom ghelt gheven.

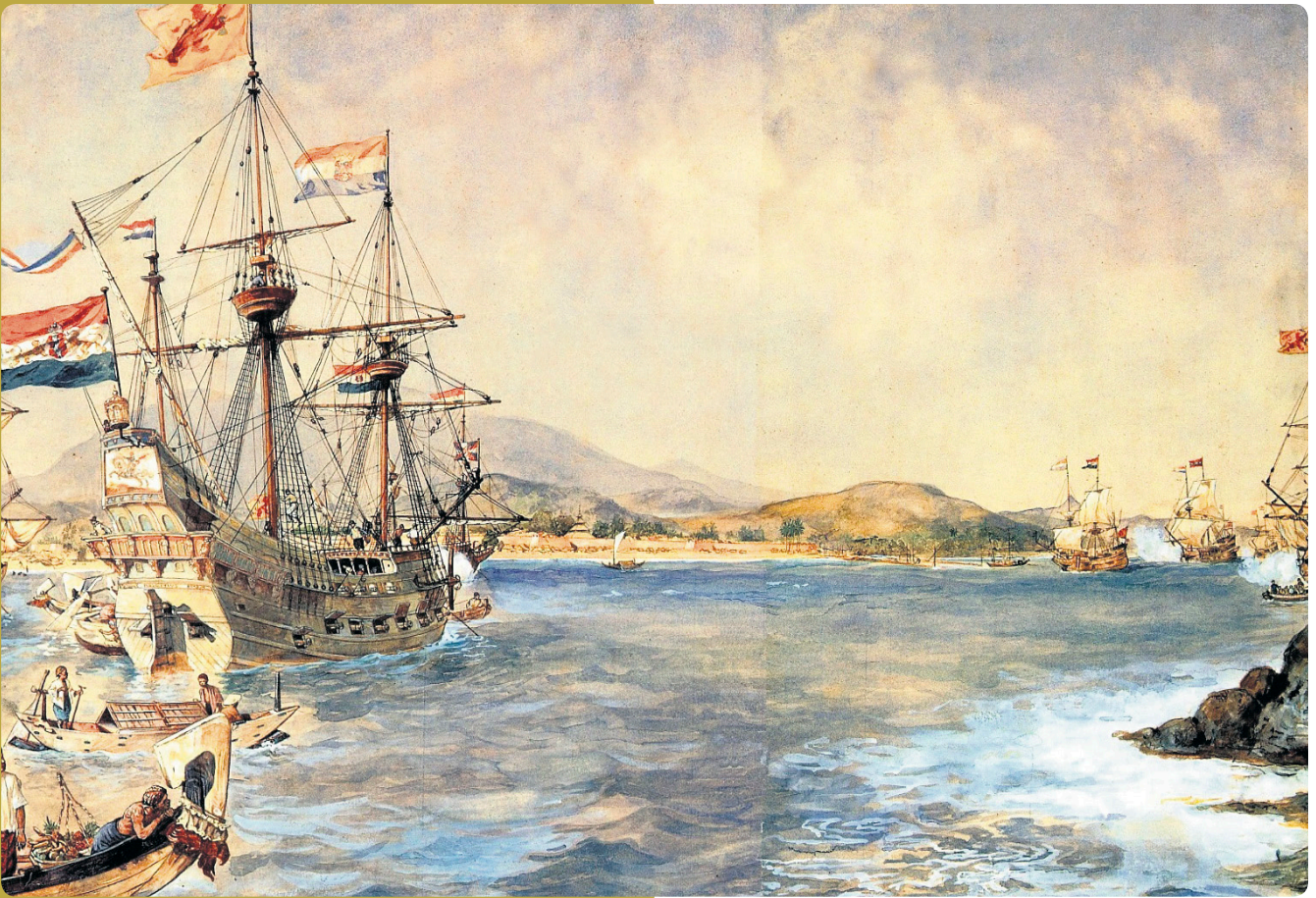
Als hy nu wederom ander middel gheschickt, ende ghelt ghefurneert hadde, soo hebben de Godts vergheeten schelmen de Weyden gaen om ploeghen, om al meer ghelts te hebben: maer siende datter niet meer te bekomen was, begonsten sy het huys af te breecken, ende haer seer ellendelick te slaen ende te stooten, also datse ooc ten lesten hare kinderen moesten sien schenden, ende Steel-wijs inder nacht verlopen. De soldaten hebben de beesten aen andere verkoft, de huysen te gronde toe af ghesmeten, alsoo datter een deel vande vrienden seer miserabel gestorven waren.

Desen **Waterbrant** sijn vrouwen ouders in sulcken staet vindende, mochte 't goede beste doen, dan daer en was geen hoop, alwaert dat de schenders vertroocken, datse wederom haer landen ende wooninghen souden moghen ghenieten: want sy hadden 't selve meer beswaert als 't waert was. Daer was alle vreught met de twee

hadden meebrengen. Toen hij hiermee thuis kwam, leek alles in orde te zijn, maar ondertussen werd een aantal van zijn beste koeien geslacht en al het graan onbruikbaar gemaakt, ook linnen en wol telkens weer en uit alle hoeken weggeroofd. En alsof dat nog niet genoeg was en toen alles al verloren was behalve het huis en wat koeien, hebben deze schurken de koeien met hun kop omhoog vastgebonden, zodat ze niet konden eten en vanachter in hun poten gesneden waardoor ze luid begonnen te loeien. De boer smeekte om de koeien te mogen laten eten, maar dat mocht niet, tenzij hij opnieuw geld zou geven.

Nadat hij daartoe weer een middel had gevonden en geld gefourneerd had, zijn de godvergeten boeven de weiden gaan omploegen, om hem nog meer geld af te persen. Maar toen ze zagen dat er niets meer te halen viel, begonnen ze het huis af te breken en hen op grove wijze te slaan en te trappen. Het ging zo ver dat ze hun kinderen moesten zien verkrachten en heimelijk in de nacht zien weglopen. De soldaten hebben de koeien aan anderen verkocht, de huizen met de grond gelijk gemaakt, zodat een deel van hun verwanten zeer ellendig aan hun einde is gekomen.

Toen Waterbrand de ouders van zijn vrouw in zo'n toestand aantrof, kon hij nog zo zijn best doen, maar er was voor hen geen hoop, al waren de kwelgeesten vertrokken, om ooit weer hun landerijen en huizen te kunnen bezitten, want ze hadden die met meer schuld bezwaard dan ze waard waren. Zo was alle vreugde met

Goelieven wederom ten eynde, ende al was daer noch wat te besten, 't mocht haer al niet voeden. **Waterbrandt** dit siende, seyde teghen sijn Liefste **Wintergroen** dat hy wederom na Hollandt wilde, om te sien wat avontuer datter was, om een stuyver te moghen verdienen. **Wintergroen** most van twee quaden 't beste kiezen, ofte sien datse van armoede consumeerden, ofte datse ghedooghden dat haer waerste Lief wederom van haer vertrock: 't welck eyndelick met veel droevighe omhelsinghe gheschieden: want hy en konde **Wintergroen**, noch het kint van sijnen hals niet schudden, doch om dat sy wederom van kint swaer gingh, so beloofden hy haer in 't korte wederom te verblyden: ende also zijn dese op 't nieu ghescheyden sonder veel te spreken, want de droefheyte en mocht het niet lijden.

de twee gelieven weer voorbij. Ook al was er nog wel iets voorhanden, daar konden ze met zijn allen niet van leven. Nu Waterbrand dit zag, zei hij tegen zijn liefste Wintergroen dat hij naar Holland terug wilde, om te zien wat voor kans daar was om een stuiver te verdienen. Wintergroen moest kiezen tussen twee kwaden: of zien dat ze van armoede zouden wegteren, of toestaan dat haar grote liefde opnieuw van haar wegging. Dat laatste is uiteindelijk na veel droevige omhelzingen gebeurd. Hij kon Wintergroen en zijn kind vrijwel niet van zijn hals losmaken, maar aangezien zij opnieuw een kind verwachtte, beloofde hij dat hij haar spoedig weer zou komen verblijden. En zo zijn zij opnieuw van elkaar gescheiden, zonder veel te zeggen, want hun verdriet stond dat niet toe.

Alsoo met looden voeten na Hollant getrocken zijnde inden Voor-somer An. **1623**. ter selver tijdt dat daer eenighe Schepen na **West-Indien** gesonden wierden, om landen ende plaetsen te ont-decken, en wel wetende dat hy over al daer hy quam altoos de Waert ofte Waerdinne te huys gevonden hadde, heeft voor genomen met de voorseyde Schepen uyt te varen: 't welck hy ooc ghedaen heeft, ende kreegh een goede conditie van gagie, ende sondt **Wintergroen** twee Maenden ghelt.

Een weynich sich versien hebbende, van 't gheene dat hem van nooden zijn mocht, is met de Schepen Tessel uyt ghevaren, Westwaert aen. De Hoofdenvan Engelant gepasseert zijnde, hadde hy tijt om te over dencken zijn voorigh ongheluck, 't welck onder Engelant hem ghebeurt was.

Voorts hebben sy haer kursen genomen na de **Canarische Eylanden**, ende de hooghten van 20. graden ghekreghen hebbende, zijn met eenen Oostelicken Wint gestadich over een boeght geseylt voor Wint, tot onder de kust van **West-Indien**, 'twelc voorwaer een landt is als een **Aerts Paradijs**, wiens natuer ende eyghenschap alle landen van **Europa** te boven gaet. Want men behoeft Winter noch Somer gheen veranderinghe van kleedinghe, en hoe lochter ghekleedt hoe beter.

Wat belanght de Lijftocht van eeten ende drincken, die geeft de natuer der aerden ende 't geboomte soo overvloedich, dat daer veel duysent menschen aff leven: en wat belanght het Vee, dat is daer ooc met sulcke meenichte, ende van alderley soorten,

Zo is hij in het voorjaar van 1623 met lood in de schoenen naar Holland getrokken. Juist in die tijd werden daar enige schepen naar West-Indië uitgezonden om landen en plaetsen te ontdekken. Heel goed wetend dat hij overal waar hij kwam niet bepaald met open armen ontvangen zou zijn, heeft hij het plan opgevat om met de genoemde schepen uit te varen. Dat heeft hij ook gedaan. Hij kreeg een goed loon toegezegd en heeft van zijn voorschot Wintergroen geld voor twee maanden gestuurd.

Juist in die tijd werden daar enige schepen naar West-Indië uitgezonden om landen en plaetsen te ontdekken.

Nadat hij zich enigszins voorzien had van wat hij nodig zou kunnen hebben, is hij van Texel met de schepen uitgevaren, in westelijke richting. Toen ze de Straat van Dover gepasseerd waren, had hij tijd om zijn eerdere ongeluk, dat hem onder de Engelse kust overkomen was, nog eens te overdenken. Vervolgens hebben ze koers gezet naar de Canarische Eilanden en op de hoogte van twintig graden noorderbreedte zijn ze met een oostenwind in de rug gestaag rechtdoor gezeild tot onder de kust van West-Indië. Dat is werkelijk een Aards Paradijs, waarvan de natuur en de verdere eigenschappen alle landen van Europa te boven gaan. Want men heeft 's winters noch zomers verandering van kleding nodig en hoe luchtiger gekleedt hoe beter het is.

Wat het noodzakelijke levensonderhoud betreft, de aard van de grond en van het geboomte verschaft zo'n overvloed aan eten en drinken, dat daar duizenden mensen van leven. En wat het vee aangaat, dat is daar ook in zulke hoeveelheden en in

so datse veel beesten doot gheschooten hebben, alleen om de Vellen, ende lieten 't kostelick vleesch voor de Voghelen; die daer oock so overvloedich zijn, soo dat sy op sommighe plaetsen ghekomen zijn, daer 't lant so vol eygeren lagh, dat sy qualick wisten waer sy haer voeten setten souden.

Voorders wat belanght het **Metael, als Goudt, Silver, Kooper, ende Edel-ghesteente**, die zijn daer oock met overvloet: want hy hadde selfs ter plaetsen gheweest, daer het sant, 't welck sy uyt de Revieren haelden, een vierde-part fijn Gout was. Hy hier van kennis gekreghen hebbende, door dien dat hy eertijts wat by een Goudtsmid ghewoont hadde, heeft knaphandich eenen vont bedocht, om hem hier wel te versorghen: en al was dit een substantie, de welcke men niet en konde eeten, so wist hy doch hoe veel dat het selve in zijn landt geacht was.

Voorts wat Noordelicker gekomen zijnde, ter plaetsen daer sy eertijts vande **Spaenjaerts Paerlen** plachten te handelen, ende wel wetende dat sy die uyt het diepste der Zee haelden, heeft zijn konst van duycken ende swemmen ghebruyckt, daer-mede hy zijn lijf dickwils ghesalveert hadde, ende also eenige **Paerle-moer Schulpen** ghekreghen, ende 't Heylighdom daer uyt gehaelt, sonder luyt te roepen, ende docht 't was al veel rechtvaardigher goedt, als zijn meesters ghekreghen hadden in 't veroveren van zeker **Spaensche** Schepen, daer hy niet zeer op en smaden, door dien dat hy, gelijc andere Maets, daer oock wat af hadde.

allerlei soorten, dat ze wel honderd beesten hebben doodgeschoten alleen voor de huiden en ze het kostelijke vlees overlieten aan de vogels. Die zijn daar ook zo overvloedig, dat zij op sommige plaatsen zijn gekomen waar het land zo vol eieren lag, dat ze nauwelijks wisten waar zij hun voeten zouden zetten.

Voorts, als het gaat om metalen, zoals goud, zilver en koper, en om edelstenen, die zijn daar ook in overvloed. Want Waterbrand was zelfs op plekken geweest waar het zand dat ze uit de rivieren schepten, voor een kwart uit zuiver goud bestond. Hij had daar kijk op gekregen doordat hij ooit een tijdje bij een goudsmid gewoond had, en heeft vlug een handige manier gevonden om zichzelf hiervan te voorzien. Ook al was dit iets dat men niet kon eten, hij wist hoe hoog het in zijn land gewaardeerd werd.

Vervolgens landden ze wat noordelijker aan, op een plaats waar ze eertijds van de Spanjaarden parels plachten te kopen. Hij wist heel goed dat ze die diep uit zee haalden en heeft zijn vaardigheid in duiken en zwemmen gebruikt, waarmee hij al dikwijls zijn leven had gered. Zo heeft hij een aantal parelmoerschelpen te pakken gekregen en de kostbare inhoud eruit gehaald zonder hierover veel tamtam te maken. Hij vond dat dit hem met veel meer recht toekwam, dan wat zijn superieuren verkregen hadden bij het veroveren van sommige Spaanse schepen, waar hij overigens niet erg op afgaf, aangezien hij, net als anderen van zijn maten, daar ook wat van had gekregen.

Daer benefens was hem de ervarentheyt mede gunstich, door dien dat hy op eenen tijdt in Brasiliën gevanghen zijnde **Ambergrijs** hadde leeren kennen: 't welc daer de zee, op sommige plaetsen by tijden uytwerpt, Alsoo dat hy van 't selve **Ambers** ontrent vier pondt so voor ende na vergadert hadde, ende 't pont van desen Dreck wert gheextimeert teghen een pondt Gouts.

Nu den tijdt alsoo verlopen zijnde, dal dese Schepen hare ladinghe, ende hy oock sijn Winter-kost vergadert hadde, en wenschten hy anders niet, als met de eerste schepen na **Nederlant** te komen: Daer **GODT** de **Heer** hem moey Weer ende goeden Wint toe gaff, ende is zeer voorspoedich, in December des zelven Jaers in **Tessel** ghearriveert, ende alsoo tot **Harlingen** gesont te lande ghetreden, niet sonder zeer groote vreught, Godt danckende van dese voorspoedige reyse, alwaer hy Man ende Maeght gevraeght heeft na sijn **Wintergroen**, en hoe het met haar mocht sijn.

In het laetst verstondt hy datse noch ter plaetsen was, daer hy haer ghelaten hadde, ende datse over dry Maenden van een jonghe Dochter in den Kraem gheleghen was: Het welck hem zulcke vreught veroorsaecten, dat hy van blydschap op sprongh; doch eer langhe heeft hy het selve in der daedt bevonden waer te sijn, als het hem gheseydt was. Want soo haest en was hy niet inde Stadt ghekomen, ofte hy hadde van verrens over een pijp sijn Soontjen sien loopen, ende het selve ghewenct zijnde, wiert hem dadelick kennende, ende hem om den Hals vallende, heeft hem ghewillekomt, ende

Verder profiteerde hij van een andere ervaring: hij raakte op een zeker moment in gevangenschap in Brazilië en leerde daar grijze amber kennen, die de zee er bij tijd en wijle op het strand werpt. Zo kwam het dat hij allengs vier pond van die amber verzameld had, terwijl een pond van die troep even hoog getaxeerd werd als een pond goud.

Toen de tijd zover verlopen was dat de schepen hun lading bijeengebracht hadden en ook Waterbrands winterkost wel binnen was, wenste hij niets meer dan met de eerste de beste schepen naar Nederland te gaan. Daartoe schonk de Here God hem mooi weer en een gunstige wind en zo is hij heel voorspoedig in december van hetzelfde jaar in Texel gearriveerd. Daarop is hij gezond en wel in Harlingen geland, niet zonder grote vreugd, en God dankend voor deze voorspoedige reis. Daar heeft hij jan en alleman gevraagd naar zijn Wintergroen en hoe het met haar mocht sijn.

Op het laatst hoorde hij dat ze nog in dezelfde plaats was waar hij haar had achtergelaten en dat ze drie maanden daarvoor van een dochtertje bevallen was. Dat verheugde hem zo dat hij van blydschap een gat in de lucht sprong. En het duurde niet lang of hij ervoer in eigen persoon de waarheid van wat hem gezegd was. Want zo gauw was hij niet in de stad gekomen, of hij had van verre zijn zoontje over een boogbrug zien lopen. En toen hij naar hem gezwaaid had, herkende die hem meteen en is hem om de hals gevallen om hem te verwelkomen. Hij is dadelijk

is dadelick naer zijn Moeder gheloopen, ende heeft haer vertelt wie dat te lande ge-komen was. Ick gheve u te bedencken, of sy met uyt ghespreyde armen hem omhelsden ofte niet.

Hy vindt oock den ouden Stam noch in eenen sooberen staet, maer vertroosten hem met dry woorden, zeggende: in dese reyse meer verover't te hebben, als zijn schade was, ende soo langhe als het hem wel ginghe, zoude het hem niet qualick gaen; maer belasten alles secreet te houden.

Als hy hem wat vervarscht hadde, is hem het avontmael bereydt: naer den eeten verhaelde hy zijn weder-varentheydt, die zeer vreemt was: Voorders met een uytnemende vreught ende blydschap zijn sy na het bedde ghegaen, ja grooter als oyt in zijn leven: en ick gheloof niet datter oyt blijder paer op den Aerdt-boden met meerder vreught malkanderen omhelst hebben: want sy stelden alle voorigh verdriet aen een zijde, ende hadden, hoe wel met zeer groote moeyten, haer selven onderleyt en versien van alle het geene, daer andere Liefkens voor hadden te sorghen.

Daer beneffens in 't veroveren van een Schip, soo heeft hy een zeecker Kaert ghekreghen in Spaens, daer in alle het Landt van **West-Indien** is afghebeeldt, met alle het gheene datter te sien is, de welcke hy u teghen den Somer sal mede deelen.

Dan soo het gheviel datter teghen Paesschen wederomme Schepen naer de **INDIEN** voeren, ende datter Vrouwen mede varen, sal rendeltoeonghetwijffelt met Vrou ende Kinderen daer na toe varen: Want hy

naer zijn moeder gehold en heeft haer verteld wie er was aangekomen. Je hoeft er niet over na te denken of zij hem met uitgespreide armen omhelsde of niet.

Hij trof ook haar oude vader nog in behoeftige omstandigheden aan, maar troostte hem met een paar woorden, zeggend dat hij op deze reis meer verworven had dan diens schade bedroeg. Zolang het hem goed ging, zou de oude man niets tekort komen. Maar hij droeg hem op alles geheim te houden.

Toen hij zich wat opgeknapt had, werd voor hem avondeten klaargemaakt en na het eten verhaelde hij wat hij beleefd had, wat ook wel heel bijzonder was. Vervolgens zijn ze vervuld van een buitengewone vreugde en blijdschap naar bed gegaan, ja met groter verheugdheid dan ooit tevoren. Ik geloof niet dat er ooit een gelukkiger paar op aarde elkander met meer vreugd omhelsd heeft, want zij veegden al het geleden verdriet aan de kant en zij hadden bovendien, hoewel na zeer grote moeilijkheden, zichzelf van alles voorzien waar andere liefjes aanhoudende moeite voor moesten doen.

Bovendien had hij bij het veroveren van een schip een Spaanse kaart in handen gekregen, waarop het hele gebied van West-Indië is afgebeeld, met alles wat er te zien is. Daar zal hij je tegen de zomer kennis van laten nemen.

Maar als zo zou zijn dat er tegen Pasen opnieuw schepen naar West-Indië varen, en als er vrouwen meegaan, dan zal hij ongetwijfeld met vrouw en kinderen daarnaartoe varen, want hij heeft verklaard

verklaerden dat het met gheen Monden uyt te spreken was, wat dit landt voor een **Aerds Paradijs** is. Niet teghenstaende, sal u alles mede deelen, als gheseydt is.

FINIS.

dat het met geen pen te beschrijven is wat voor een Aards Paradijs dat land is. Niettemin zal hij je alles erover laten weten, zoals ik al zei.

EINDE

De dertigjarige oorlog (1618-1648) en 'Wonderlicke Avontuer'

Een van de kenmerken van **Wonderlicke Avontuer** is dat het verhaal zich afspeelt tegen een realistisch getekende achtergrond van het oorlogsgebeuren in de jaren 1620-1622. De informatie die over die oorlog gegeven wordt, maakt een precieze localisering en datering van de gebeurtenissen in het verhaal mogelijk. In het tweede deel van deze toelichting zullen we deze proberen vast te stellen. We schetsen de achtergronden en gebeurtenissen die van belang zijn voor de periode van de dertigjarige oorlog waarin **Wonderlicke Avontuer** zich afspeelt.

Daarnaast willen we laten zien in hoeverre de informatie uit historische bronnen overeenkomt met de gegevens uit het verhaal. Ter wille van een beter begrip van deze militair-historische achtergrond lijkt het ons nuttig iets te vertellen over de wijze van oorlogvoeren in de zeventiende eeuw. Daarover gaat het eerste gedeelte van dit hoofdstuk.

Werving van soldaten

In de zeventiende eeuw bestonden de Europese legers voornamelijk uit huurlingen. De soldaten vochten dus niet zozeer uit godsdienstige overtuiging of vaderlandsliefde maar meer om het geld. De zeventiende-eeuwse regeringen konden het zich financieel niet veroorloven permanent een groot gevechtsklaar leger te onderhouden. Aan het eind van een oorlog ontsloeg men dan ook de meeste soldaten om ze pas bij een nieuwe oorlog weer aan te nemen.

Het werven van huurlingen gebeurde meestal door een (onder-)officier, die daartoe van een legeraanvoerder opdracht en geld gekregen had. Samen met een aantal veteranen trok hij dorpen en steden langs om onder het slaan van de trom op te roepen tot dienstneming.

Waterbrandt hoort op pagina 5 deze wervingstrommel, die in opdracht van een zekere kolonel Frenck geroerd wordt. Na aanmelding kregen de recruten een plaats te horen waar zij zich moesten melden en een handgeld om daar te komen. Daarnaast werd vooruitzicht op soldij en ook op buit geboden. Op de verzamelplaats aangekomen moesten zij de eed van trouw en van onderwerping aan het krijsrecht afleggen. Deze eed weerhield de meeste soldaten er echter niet van naar de vijand over te lopen als die meer geld bood.

Soldaat uit armoede

In periodes waarin het economisch slecht ging, was het meestal makkelijk een leger bij elkaar te krijgen. Ook in arme gebieden was het wervingssucces vaak verzekerd.

Veel soldaten kwamen dan ook uit de armste gebieden van Europa. Vooral de zuidelijke Duitse staten, Zwitserland, de Balkanlanden en Zuid-Italië waren in trek bij wervingsofficieren. In ***Wonderlicke Avontuer*** komen we diverse vermeldingen tegen van soldaten uit deze gebieden.

Vanzelfsprekend waren deze legers met soldaten die voor geld en niet voor een 'goede zaak' vochten, niet altijd even betrouwbaar. Soldaten gingen regelmatig over tot muiterij als de soldij uitbleef of niet genoeg bevonden werd. Soms werden zo zelfs de veldslagen verloren. Mansveld, een bekende legeraanvoerder in de dertigjarige oorlog, leed vaak aan geldgebrek en had dan ook regelmatig te maken met muiterij onder zijn troepen.

Uitrusting

De zeventiende-eeuwse soldaat had geen uniform. Soldaten moesten voor hun eigen uitrusting zorgen. Ze mochten hun kleren en kleuren kiezen. Men meende dat dit de vechtlust en de moraal van de soldaat zou bevorderen. Op het slagveld gebruikte men meestal een sjaal, sjerp of vederbos van een bepaalde kleur om de strijdende partijen van elkaar te kunnen onderscheiden. Zo stond bijvoorbeeld rood meestal voor Spanje en blauw voor Frankrijk. Toch bleek onderscheiding

van partijen vaak moeilijk en meer dan eens gebeurde het dat partijgenoten elkaar voor vijand aanzagen met alle gevolgen van dien. We kunnen nu ook begrijpen hoe het mogelijk is dat Waterbrandt zo eenvoudig van het ene leger naar het andere over kan lopen. Aan zijn uitrusting kan men niet zien tot welke partij hij behoort.

Elke soldaat werd geacht een rapier en een dolk te dragen. Daarnaast kon een infanterie-soldaat een musket of een piek hebben. Een cavalerist vocht met zwaard, pistool of lans. De ruiters, opgesteld in rijen van drie, leverden slag aan de flanken, de infanterie eveneens in rijen van drie, vormde de punt van de aanval. Tussen de infanterie-compagnieën stonden de kanonnen opgesteld. Vele veldslagen in de dertigjarige oorlog werden geopend met massale cavalerie-aanvallen, die vaak al beslissend waren.

Soldatenleven

Het leven van een soldaat ging niet over rozen; de leefomstandigheden in de legerkampen en op mars waren hard. Slechte of uitblijvende betaling van soldij leidde vaak tot gebrek aan voedsel en kleding. Veel tekeningen en schilderijen uit die tijd tonen dan ook soldaten die blootvoets en in vodden rondliepen. De medische verzorging was meestal zeer slecht. Het harde leven was aan de lichamen van de meeste soldaten af te lezen. Velen droegen de sporen van verwondingen (amputaties, littekens), ziektes (pokken, syfilis), uitputting en ontbering (uitgevallen tanden door ondervoeding).

Ook tijdens de nacht werd het de soldaat niet makkelijk gemaakt. Alleen de officieren sliepen in tenten. De gewone soldaten mochten niet in tenten slapen omdat dat te veel bagage zou geven. Ze overnachtten daarom in de open lucht of in hutten van ter plaatse gevonden materiaal.

Bij het aanbreken van de wintergevechtspauze gingen de legers in winterkwartier. De soldaten werden ondergebracht bij burgers en boeren in dorpen of steden, waar ze recht hadden op gratis eten en onderkomen. Als de burgers zo'n winterverblijfplaats niet goedschiks verschaften, dan werd het vaak afgedwongen.

De kampomstandigheden in ***Wonderlicke Avontuer*** zijn niet helemaal duidelijk. Er is sprake van het 'Logement' van Zipken Boukens die officier is. Wordt hiermee een huis of een tent bedoeld? Als Waterbrandt Wintergroen beloert door een 'Ruyt' van zijn logement lijkt dat op een huis te duiden. Maar verderop is er sprake van een wacht en 'quartieren', wat er weer op kan wijzen dat men op dat moment niet in een dorp of stad verblijft maar in een (tenten-)kamp.

Als de soldaat een goed winterkwartier getroffen had was zijn leven zo hard nog niet. Aan alle primaire levensbehoeftes werd voldaan en oefeningen waren er nauwelijks: in de maat marcheren vond men (nog) niet belangrijk en wapenoefeningen betekenden verspilling van kruit en kogels. Om de tijd te doden zocht men veelal zijn toevlucht tot drinken, dobbelen

en vrijen. De provoosten, die op orde en tucht in een leger toezagen, en de geestelijken hielden niet op tegen zulk liederlijk gedrag te waarschuwen.

Het leger als volksverhuizing

De zeventiende-eeuwse legers konden een enorme omvang aannemen. Legers van twintigduizend tot vijftwintigduizend man waren geen uitzondering. Naar gelang de behoefte konden ook kleinere legers en zelfs grotere op de been gebracht worden.

De omvang van zo'n leger werd meestal nog eens verdubbeld door een grote groep legervolgers: vrouwen en kinderen van de soldaten, bedienden, handelaren,

marketentsters en allerlei gespuis.

Daar kwam dan ook nog een groot aantal losse paarden en door muilezels getrokken bagagewagens bij en vaak een kudde vee als voedselvoorziening.

Tijdens de dertigjarige oorlog leek elk hoofdleger een enorme bewegende stad

met een eigen gemeenschapsleven, die van veldslag naar veldslag trok.

Voor de legervolgers was het leven vaak net zo hard als voor de soldaten. Als er geen of te weinig soldij werd uitgekeerd, werd dat meteen in de groep van volgers gevoeld, die voornamelijk van de soldaten leefde. Ook tegen de met de legers mee reizende ziektes waren de volgers niet beschermd. Daarbij kwam dat als een leger verslagen werd en het kamp met aanhang onder de voet gelopen, niet zelden iedereen over de kling gejaagd werd.

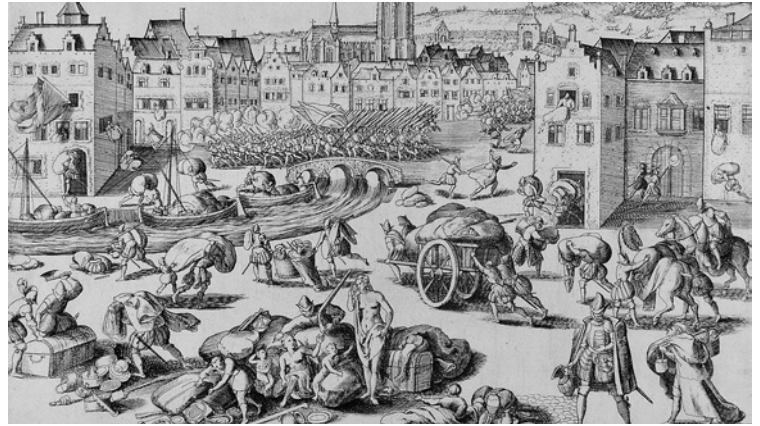
Veel kampvolgers moesten hard werken om aan de kost te komen. Een soldatenvrouw moest, vaak onder moeilijke omstandigheden, koken en voor de kinderen zorgen en soms ook nog wassen en naaien voor anderen om bij te verdienen. Als haar man sneuvelde kon ze slechts hopen op een ander huwelijk of een dienstbetrekking. Een vrouw alléén kon zich in een leger zeer moeilijk handhaven. Daarom is het verrassend dat Wintergroen zich er zo goed uitredt.

Plundering

De dertigjarige oorlog was een uitzonderlijk wrede oorlog waarin naar schatting een kwart van de Duitse bevolking, dat wil zeggen, vier à vijf miljoen mensen, het leven heeft gelaten.

Jaren achtereen werd het land geplunderd en geterroriseerd door de diverse buitenlandse legers die geen enkele binding hadden met het land en de cultuur. Talloos waren de gevallen van georganiseerde roof en plundering, dorpen en oogsten werden verwoest door de opmarcherende vernielzuchtige legers, grote delen van het platteland raakten ontvolkt.

Een godsdienstoorlog

Hoewel we er in **Wonderlijke Avontuer** weinig van merken, was godsdienst een van de belangrijkste oorzaken van de dertigjarige oorlog. De opkomst van het protestantisme veroorzaakte gedurende vrijwel de gehele zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende eeuw grote onrust in Europa. Vooral in Duitsland, dat toen bestond uit talrijke aparte staatjes en staten die samen onder het Habsburgse keizerrijk ressorteerden, waren de tegenstellingen tussen het nieuwe en het oude geloof groot. Ze leidden o.a. tot de oprichting van twee vijandige vorstenverbonden: de protestantse Unie en de katholieke Liga.

Leider van de protestantse Unie werd Frederik, keurvorst van de Palts (een van de Duitse staatjes). Tot de militaire aanvoerders van de Protestanten behoorde onder meer de graaf van Mansveld.

De katholieke Liga werd geleid door hertog Maximiliaan van Beieren, die zijn generaal graaf van Tilly tot militair aanvoerder benoemde.

Een belangrijke rol in het conflict speelde een van

de Duitse staatjes, Bohemen, waar de protestanten zich verzetten tegen de overheersing door het katholieke Habsburgse keizerrijk. In 1619 kozen de Bohemers Frederik van de Palts als hun koning.

Waterbrandt en Wintergroen verschijnen op het oorlogstoneel

Op 26 september 1620 vallen Tilly, Maximiliaan van Beieren en Bucquoy met hun legers Bohemen vanuit het Westen binnen. Het Saksische leger volgt snel daarna vanuit het Noorden. Deze periode vinden we in **Wonderlicke Avontuer** beschreven vanaf pagina 7. Met de 'Beyer-Vorst' wordt Maximiliaan bedoeld en de 'Saxs' staat voor Johan Georg van Saksen. We lezen dat het leger van koning Frederik dicht bij Pilsen ligt. Deze stad werd bezet gehouden door het leger van Mansveld. Vermoedelijk moet Waterbrandt de brieven die hij uit Tabor naar Mansveld moet brengen dan ook in Pilsen afleveren. Onderweg naar Mansveld stuit hij op de eenheid waartoe Zipken en Wintergroen behoren.

Inmiddels stond de winter voor de deur, het gevechtsvrije seizoen brak aan en de Bohemers rekenden er niet echt meer op dat het snel tot een treffen zou komen. Toen Tilly en Bucquoy op 8 november 1620 toch besloten tot de aanval over te gaan moesten de Bohemers zich razendsnel verschansen en ingraven op de Witte Berg (Bíla Hora) bij Praag, waar ze zich op dat moment bevonden. We vinden de daarop volgende slag en de voorbereidingen beschreven in het verhaal. Daarvoor wordt nog beschreven hoe het leger waarin Wintergroen en Waterbrandt zich bevinden, zich in beweging zet om zich, zoals later blijkt, bij het leger van Frederik te voegen. De '**Beyer-Vorst**', Tilly en Bucquoy willen dit leger de pas afsnijden, wat niet lukt. De beschrijving van de slag daarna is helemaal toegespitst op de particuliere belevenissen van Waterbrandt en Wintergroen.

Frederiks leger werd in de slag bij de Witte Berg vernietigend verslagen. Om niet

in handen van de vijand te vallen moest hij hals over kop met zijn gezin uit Bohemen vluchten. Na de slag geneest Waterbrandt in Praag van zijn verwondingen. Hoe lang hij daarvoor nodig heeft is niet uit de tekst op te maken. Hij vertrekt uit Praag om met Tilly's leger mee te gaan, dat achter Mansveld aangaat. Dat zal in de lente van 1621 geweest zijn: in maart 1621 gaf Mansveld Pilsen op en trok zich langzaam terug uit Bohemen. Hij verschanste zich vlak over de grens in de Opper-Palts bij de plaats Waidhaus (**'Weythausen'** r. 486). Tilly viel hem daar voor het eerst aan op 16 juli 1621, maar moest zich na een elf uur durende slag uiteindelijk terugtrekken om het op 29 juli nog eens te proberen. Weer tevergeefs.

Ondertussen was Frederik na enkele omzwervingen op 14 april 1621 in Den Haag aangekomen. Hier kreeg hij van de Staten-Generaal subsidie los om zijn land, de Opper- en Neder-Palts en Bohemen, te heroveren. Ook buiten Nederland probeerde hij hulp te krijgen. Hij kreeg Christiaan van Brunswijk en de markgraaf van Baden-Durlach zover dat ze voor hem ieder een leger op de been brachten. Die legers waren in de lente van 1622 volledig gevechtsklaar. De markgraaf van Baden-Durlach komen we in **Wonderlicke Avontuer** onder de naam **'Tournalach'** tegen. Christiaan van Brunswijk wordt genoemd als 'Vorst Christiaan'. Als Waterbrandt hoort dat er zich in het leger van Tournalach enige Nederlanders bevinden die de slag bij de Witte Berg overleefd hebben, besluit hij daar meteen naar toe te gaan, maar hij wordt in Ansloch door de vijand gevangen genomen. Toch komt hij uiteindelijk in het leger van Tournalach bij Heilbronn terecht. Dit raakt vrijwel meteen daarna bij Wimpfen aan de Neckar (vlak bij Heilbronn) in gevecht met het leger van Tilly en verliest.

Op 6 mei 1622 bevindt Waterbrandt zich op het slagveld bij Wimpfen. Uit verscheidene bronnen weten we dat tijdens de gevechten aldaar, een aantal buskruitwagens van de protestanten tot ontploffing kwamen. In de bij Van Geelkerck (de uitgever van het **Wonderlicke Avontuer**) uitgekomen **Oorloogsmemorien** (1623), d die verslag

doen van de belangrijkste oorlogshandelingen in 1622, lezen we 'datter 5. Wagens vol Bosse-kruyt in brant raecken, verbranden eenighe hondert menschen, de welcke met 1000. Stucken inde lucht vloogen'. In **Wonderlicke**

Avontuer vinden we deze gebeurtenis onderaan pagina 16. Ook de verovering van 'negen stucken geschuts' door Tilly, vinden we in **Oorloogsmemorien** terug. Tijdens de slag raakt Waterbrandt verzeild bij de katholieke troepen, waar hij enige tijd mee optrekt.

Na het katholieke kamp weer verlaten te hebben, zwerft hij enige tijd rond. Hij hoort dat Frederik in 'Germersheym' is aangekomen, , op dat moment het

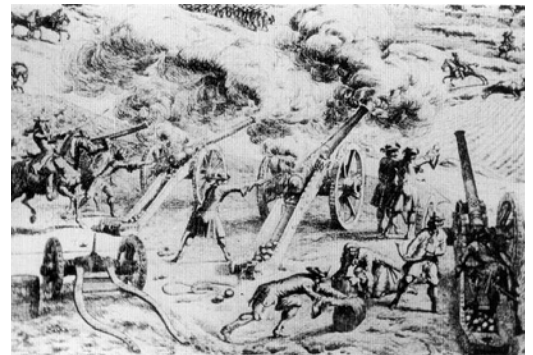
hoofdkwartier van Mansveld. Dat gebeurde op 22 april 1622. Waterbrandt gaat naar Germersheim en meldt zich als vrijwilliger bij een compagnie die binnen het belegerde Heidelberg zal trachten te komen. In Heidelberg hoort hij dat Frederik, Mansveld en Christiaan

van Brunswijk uit de Neder-Palts willen vertrekken. Dit vertrek vond plaats enige dagen na de slag bij Höchst aan de Main (20 juni 1622) waar het leger van Brunswijk door dat van Tilly verslagen werd. Voordat Frederik c.s. uit de Neder-Palts vertrekken komt Waterbrandt met nieuws uit Heidelberg aan en besluit mee te gaan.

Mansveld en Brunswijk besloten richting Elzas te trekken. Door geldgebrek geplaagd konden ze hun troepen nauwelijks soldij betalen. Ze hoopten in de Elzas genoeg buit en afkoopsommen los te krijgen om de eerste nood te lenigen. Vriend en vijand plunderend trok men door het land. Door alle tegenslag ontmoedigd besloot Frederik zich uit de strijd terug te trekken en ontsloeg hij Mansveld en Brunswijk. Deze laatsten trokken verder door de Elzas en Lotharingen en trachtten overal aan geld te komen. Op 13 augustus traden

Mansveld en Brunswijk echter officieel in Nederlandse dienst en waren hun financiële problemen (voorlopig) opgelost. In Frankrijk hoorden ze van het beleg van Bergen op Zoom door de Spanjaarden onder leiding van Spinola en ze besloten dwars door de Spaanse Nederlanden te trekken om deze stad te ontzetten. Tilly zond daarop het Spaanse deel van zijn leger onder leiding van de Spaanse generaal Cordoba ('Don Cordua' in het verhaal) er op uit om Mansvelds troepen de pas af te snijden. Op 29 augustus 1622 kwam het bij Fleurus, in de buurt van Gembloux ('Gemblours') tot een treffen. Over deze slag, die we beschreven vinden op pagina 19, is bekend dat een kleine tweeduizend cavaleristen weigerden te vechten vanwege grote soldij-achterstand. Tijdens de gevechten gingen ze over tot het plunderen van eigen mensen, wat, zoals we al opgemerkt hebben, in de zeventiende eeuw geen uitzondering was. Een verwijzing naar die plundering vinden we als Waterbrandt merkt door 'eygen volck al gheplondert' te zijn.

Een van de deelnemers aan de slag was ene Limbach die twee regimenten van Brunswijk aanvoerde. In ***Wonderlicke Avontuer*** komen we deze Limbach ook tegen. Na zes uur vechten bleken de legers van Mansveld en Brunswijk het sterkst. Ze trokken door naar Bergen op Zoom waar ze de Spanjaarden op 4 oktober verjoegen. In ***Wonderlicke Avontuer*** lezen we dat Waterbrandt aan dit ontzet meedoet.

Ondertussen heeft Wintergroen ook niet stilgezeten. Na de slag bij de Witte Berg is ze in handen gevallen van een 'Cosack'. Deze kozak hoorde waarschijnlijk bij het kozakkenleger dat de koning van Polen tot steun aan zijn zwager keizer Ferdinand gestuurd had. Een generaal der 'Krabaten' (Kroaten) laat haar daarna door een Hongaarse knecht schaken. (Er is al op gewezen dat de Balkanlanden een van de belangrijkste wervingsgebieden voor de diverse Europese legers vormden.) Verder lezen we dat deze generaal samen met Tilly tegen Mansveld ten strijde trekt. In een

schermutseling sneuvelt hij. Kort daarna bevalt Wintergroen van een zoon. Als we er van uitgaan dat het kind vlak voor de slag bij de Witte Berg (8 november 1620) verwekt is, dan moet het begin augustus geboren zijn.

Na het ontzet van Bergen op Zoom werd Mansveld door de Nederlandse regering naar Oost-Friesland gestuurd. Oost-Friesland, dat ten oosten van de provincie Groningen ligt, was zeer nauw met Nederland verbonden en de Staten-Generaal wilden het beschermen. Door Mansveld te sturen bereikte men ook dat zijn gevreesde leger van Nederlands grondgebied verdween.

Mansveld hield Oost-Friesland van november 1622 tot januari 1624 bezet en in die tijd hielden zijn soldaten er vreselijk huis. Plunderingen waren aan de orde van de dag. Naar alle waarschijnlijkheid zijn het déze plunderingen in Oost-Friesland die we in *Wonderlicke Avontuer* ook beschreven vinden.

Liefde in de 17e eeuw

Jacob Jordaens (1593-1678)

In **Wonderlicke Avontuer** neemt de liefde een centrale plaats in en komen ook vragen met betrekking tot het huwelijk aan de orde. Onze twee gelieven hebben bijvoorbeeld te kampen met de uithuwelijking van Wintergroen aan een oude man; verder komen ze voor het probleem te staan van het al dan niet bedrijven van de liefde voor de huwelijkssluiting. Verloving, huwelijk en bruilofsfeest bevestigen tenslotte hun allesoverheersende liefde voor elkaar.

Bij al deze aspecten van de liefde rijst de vraag hoe het in werkelijkheid in de zeventiende eeuw toging. Hoe zag men toen de rol van verloving en huwelijk en welke moraal gold er voor verliefde mensen?

We moeten ons realiseren dat in **Wonderlicke Avontuer** ook literaire conventies meespelen, die maken dat de personen in het verhaal mogelijk anders denken en handelen dan in de werkelijkheid van de zeventiende eeuw het geval was.

Uithuwelijking

In de zestiende eeuw gold het als een recht en een plicht voor de ouders om een geschikte huwelijkspartner voor hun dochter te vinden. In de zeventiende eeuw hanteerde men subtielere maatstaven. De ouders mochten hun kinderen niet dwingen tot een huwelijk dat die niet wilden, maar de kinderen mochten evenmin een verbintenis aangaan waartegen de ouders zich uitgesproken hadden. Toestemming van de ouders was in elk geval verplicht voor jongens beneden 25 jaar en voor meisjes jonger dan 20 jaar. Als de huwelijkspartners ouder waren en geen bewijs van toestemming konden tonen, werden de ouders ontboden. De magistraat besloot in geval van bezwaren van hun kant of deze al dan niet gegrond waren. Verschenen de ouders echter niet binnen twee weken, dan gold dit als toestemming. Al met

al kunnen we concluderen dat er in de zeventiende eeuw nog steeds een verholde vorm van uithuwelijking mogelijk was. De ouderlijke invloed was nog vrij sterk, hoewel er langzamerhand meer ruimte kwam voor een persoonlijke keuze van de huwelijkspartners.

In *Wonderlicke Avontuer* wordt Wintergroen uitgehuwelijkt aan een oude man. Blijkbaar valt er aan deze beslissing van haar ouders niet te tornen, aangezien zij een wanhoopspoging (het simuleren van zelfmoord) onderneemt om haar vreselijk lot te ontlopen. Hieruit zouden we kunnen opmaken dat Wintergroen jonger is dan 20 jaar en toestemming van haar ouders moet hebben om met Waterbrandt in het huwelijk te kunnen treden. Haar ouders azen echter op het geld van de rijke, oude man.

In de zestiende eeuw was het huwelijk tussen een jong meisje en een oude man een veelvoorkomend thema in de literatuur. Zo'n telkens terugkerend gegeven wordt een topos genoemd. Deze topos van de ongelijke liefde was al populair in de middeleeuwen. Door de eeuwen heen werd die bezongen in liederen, uitgebeeld in het wereldlijke toneel en verhaald in korte wereldse vertellingen. De inhoud is globaal genomen overal hetzelfde. Vaak handelt het over een oude man, impotent geworden, maar toch nog snakkend naar een jonge, levenslustige vrouw. Met zijn geld probeert hij haar te verleiden. De vrouw, mooi en sluw, trouwt de oude man dan ook alleen maar om zijn geld; ze raakt al snel op hem uitgekeken en neemt een jonge minnaar om haar seksuele behoeften te bevredigen.

Of zo'n huwelijk tussen ongelijke partners ook regelmatig in de werkelijkheid voorkwam, is onzeker, al wordt dit voor de zestiende eeuw wel verondersteld. Bij zestiende-eeuwse auteurs kwam de opvatting voor dat het jonge meisje nog zo onervaren in het leven staat, dat zij een goede begeleiding nodig heeft. De beste opvoed(st)er is de moeder van het meisje, een vrouw met ervaring, of een oudere man, die het meisje trouwt en haar onder zijn hoede neemt. Zo kan hij haar verder opvoeden en vertrouwd maken met de wereld. De topos van de ongelijke liefde nam tegen het einde van

de zestiende eeuw af in populariteit. Dit kan impliceren dat het verschijnsel in de werkelijkheid ook minder voorkwam, zodat het niet langer actueel was om er over te schrijven. Ook in de zeventiende eeuw treffen we het onderwerp echter nog aan. In onze tekst komt het immers voor, evenals in het zeventiende-eeuwse blijspel. Het stramien van de oude, rijke man en de jonge, sluwe op geld beluste vrouw is echter niet op ***Wonderlicke Avontuer*** van toepassing.

Zedelijk gedrag vóór het huwelijk

Bij het bepalen van de seksuele gedragscodes tussen verliefde, ongehuwde mensen in de zeventiende eeuw, moeten we een onderscheid maken tussen de wenselijkheid en de werkelijkheid. In moralistische werken treffen we unaniem de opvatting aan, dat aanstaande echtgenoten zich moeten beheersen tot na de huwelijksluiting. In werkelijkheid hield men zich niet zo strikt aan deze voorschriften. In het algemeen ging men er wel van uit dat seksuele gemeenschap vóór de verloving ontoelaatbaar was, maar na de verloving wilde men nog wel een oogje dicht knijpen. De aanstaanden hadden immers de trouwbelofte afgelegd en er was voldoende sociale controle om erop toe te zien dat zij hun belofte zouden nakomen.

Overigens werd een losbandige man minder streng veroordeeld dan een losbandige vrouw. De man kon het niet helpen dat de vrouw hem dol maakte, maar zij moest zich leren beheersen. Wettelijk gezien gold het ontmaagden van een toekomstige bruid als een misdrijf, waarbij aan de verloofden een boete kon worden opgelegd. De wet was toch weer niet zó streng, aangezien het geen probleem was als na de ontmaagding een huwelijk plaatsvond. Dergelijke verbintenissen, waarbij de bruid voortijdig zwanger kon raken, vormden geen uitzondering in de zeventiende eeuw.

Het is moeilijk om te bepalen hoe Wintergroen en Waterbrandt met de genoemde conventies omspringen. We kunnen zeker zijn dat de gelieven vóór de passage waar hun verloving plaatsvindt, niet met elkaar naar bed zijn geweest. Wintergroen zorgt er immers voor dat Waterbrandts

gepassioneerde voornemen niet in daden wordt omgezet, aangezien reine liefde niet besmet mag worden. Of hierna de weg tot gemeenschap vrij is, wordt niet geheel duidelijk. Twee passages vóór de huwelijksluiting komen in aanmerking waarin de betreffende daad zou hebben kunnen plaatsvinden. De interpretatie van deze scènes wordt echter door een tweetal factoren bemoeilijkt. Ten eerste wordt nergens onomwonden gezegd dat de gelieven met elkaar naar bed gaan; de schrijver laat de interpretatie aan de 'amoreuse hartjens' over. Ten tweede gebruikt de schrijver bepaalde uitdrukkingen, zoals 'Bonjour Jan spelen' en 'eenen blinden alarm', waarvan de exacte betekenis niet goed was te achterhalen.

Jan Steen (ca 1625-1679)

Verloving

In de zeventiende eeuw bestond de verloving uit een overeenkomst tussen twee personen van verschillend geslacht, waarin zij elkaar als man en vrouw beloven aan te zullen nemen. Men gaf elkaar ter bevestiging een trouwpenning (ring, geldstuk, etc.). Deze overeenkomst had een bindend karakter. Zij was niet eenzijdig opzegbaar en

beide partijen konden elkaar dwingen de belofte na te komen.

In ***Wonderlicke Avontuer*** vindt inderdaad een verloving plaats. Waterbrandt geeft Wintergroen een ringetje (de trouwpenning) en belooft haar nimmer te verlaten, waarop zij hem hetzelfde belooft. Een verloving kon ontbonden worden wegens onkuisheid. Misschien geeft Wintergroen daarom, direct na de belofte, te kennen haar maagdelijkheid nog te bezitten.

Ondertrouw

Bij de ondertrouw, als het huwelijk officieel werd aangegeven en door de overheid aangetekend, legden man en vrouw in aanwezigheid van getuigen de huwelijksbelofte af. Die belofte was bindend. In feite was het huwelijk daarmee een feit. Vlak voor de ondertrouw werden de huwelijksvoorwaarden opgesteld. Deze vermelden gewoonlijk de giften en goederen die bruid en bruidegom inbrachten. Meestal werd dit door een notaris vastgelegd.

In *Wonderlicke Avontuer* is de passage waarin de huwelijksvoorwaarden aan de orde komen nogal vaag. Een mogelijke interpretatie zou kunnen zijn: door de oorlogssituatie kunnen Wintergroen en Waterbrandt alleen zichzelf aanbieden. Goederen of geld bezitten zij niet. Hun liefde voor elkaar is echter ruim voldoende en huwelijksvoorwaarden behoeven dus niet te worden opgesteld. Of er een vorm van ondertrouw plaatsvindt, wordt nergens vermeld. Of deze fase nu overgeslagen wordt, of gelijktijdig met het huwelijk plaatsvindt, is niet duidelijk.

Huwelijk

Het huwelijk was pas wettig gesloten als het bevestiging had gekregen van predikant of magistraat. De volkszedes waren hierin soepeler: men beschouwde een paar reeds als getrouwd zodra ze een bindende belofte hadden afgelegd (verloving of ondertrouw) of als ze gemeenschap hadden gehad. Per gebied konden de meningen hierover echter verschillen.

Het wettige huwelijk van Wintergroen en Waterbrandt met het daarop volgende feest, vindt in het leger plaats. Hierbij is in het midden gelaten of het officieel aangetekend wordt. Evenmin wordt vermeld dat de toestemming van de ouders voor het huwelijk noodzakelijk is. Voor Wintergroen is dit begrijpelijk. Zij wordt immers door haar zogenaamde vader, de luitenant, uitgehuwelijkt. Dat Waterbrandts ouders niet genoemd worden zou men in verband kunnen brengen met zijn leeftijd: hij moet dan ouder dan 25 jaar zijn. Ook is het mogelijk dat de bijzondere omstandigheden in het leger bij dit alles een rol spelen.

Bruiloftsfeest

Na de kerkelijke of burgerlijke bevestiging van het huwelijk vond natuurlijk een groot feest plaats, dat vaak uitmondde in een ware braspartij. Tijdens het feest traden verwanten of vrienden van het bruidspaar op als ceremoniemeester. Op het feest van Wintergroen en Waterbrandt worden enkele officieren uitgenodigd om het gezelschap te vermaken. Als het feest ten einde liep, vaak diep in de nacht, voltrok zich het gebruikelijk ritueel van het bruidspaar 'te bedde' te dansen. Wilde dansen werden dan om het bruidspaar uitgevoerd, de bruid werd midden in een ronddansende schare vastgehouden en alle slaap-kamergeheimen werden betast en begluurd.

Het gezelschap keerde na afloop naar huis terug, maar kwam de volgende morgen weer terug om een felicitatiebezoek af te leggen. In ***Wonderlicke Avontuer*** neemt het gezelschap zich dit wel voor, maar wordt ervan weerhouden door het plotseling verder trekken van het leger.

Liefde in de 17e eeuwse literatuur

Liefde en huwelijk zijn niet slechts belangrijk in de werkelijkheid, ze zijn ook de het thema vaneen aanzienlijk deel van de literaire productie. Daarbij hebben zich stijlmiddelen ontwikkeld om de liefde in werkelijkheid of in verbeelding telkens op een bepaalde manier te presenteren. Petrarkistische sonnetten, volkse kluchten of de (opvoedkundig bedoelde) liefdesemblemata in dit bulkboek; ze thematiseren elk op hun eigen manier de liefde. Idealisering, moralisering en ridiculisering zijn daarbij bekende procédés. Zoals hiervoor al enkele keren is opgemerkt, onttrekt ***Wonderlicke Avontuer*** zich hieraan enigszins.

Lezers van nu zal het misschien zelfs opvallen dat de liefde in dit verhaal, bij alle onwaarschijnlijkheid van het gebeuren, zo 'realistisch' wordt geschilderd. Het is niet de kuise zielsliefde die in andere verhalen over hevig beproefde liefdesparen wel voorkomt. De verteller benadrukt met opvallende frequentie het lichamelijk genot dat de twee

(herenigde) gelieven aan elkaar beleven. Hij gebruikt daarvoor echter stilistische middelen die de beschrijving ervan toch een bepaalde kleur geven. Op seksuele activiteiten wordt bijvoorbeeld steeds door middel van beeldspraak gezinspeeld. Als Waterbrandt na de herkenning verder wil gaan dan een omhelzing, staat **'Cupidoos boogh en pijl ghereet'** en is **'Venus' schildt niet verre te soecken'**. De tekst spreekt over **'den Krijgh der liefden te aenvaerden, ende Venus wallen te beklimmen'**, over **'haer nieu begonnen spel'**, over elkaar **'een Boheemsche Batalie'** leveren. Als de gelieven in Dordrecht overnachten, leert **'het kind Cupido Dordts (...) spreken, ende met een soete Pen Hollandts schrijven: wiens woorden over neghen Maenden eerst ghelesen kunnen werden.'**

Seks wordt dus niet verzwegen, maar heeft toch een licht taboe-karakter, waardoor er op een bijzondere manier over gesproken moet worden. Een humoristische formulering maakt een mogelijk geladen zaak onschadelijk. Een scherts over seks wordt ingekapseld door de spreker als grapjas te introduceren: (het schip met de gelieven zit vast op een zandbank en zij zijn te kooi gegaan) **'Den Schipper een Boetsmaker [grappenmaker] zijnde, seyde laet dese twee daer een weynich gheworden [hun gang gaan], ick wedde eer langhe sullen sy ons van hier schuyven.'** Suggestief is ook de manier waarop aan het begin van het verhaal de relatie tussen een oude man en een jong meisje wordt voorgesteld, en aan het eind de benadrukking van het feit dat voorbijgangers zich erover verbazen dat Waterbrandt en Wintergroen elkaar nog openlijk liefkozen, terwijl ze al een kind hebben rondlopen: zij konden niet geloven **'dat het Oude mal noch soo soet was, en daer sy so een out kint hadden, dat het joc-speel niet en minderde'**. De verteller vermoedt kennelijk dat ook anderen zich aan zulk gedrag zouden kunnen storen, want hij adviseert degene die 'hier in mocht ontsticht zijn', te overwegen hoe hij zelf zou reageren als hij na zoveel wederwaardigheden zijn lief zou terugvinden. Zulke bijzonderheden zijn van belang om iets te begrijpen van de houding tegenover seksualiteit in het verleden.

Zo helpen niet alleen gegevens over het dagelijks leven in de zeventiende eeuw ons om de tekst te verstaan, maar werpt de tekst omgekeerd een straaltje licht op die voorbije werkelijkheid.

Frans Hals (ca 1583-1666)